

Van hernieuwd optimisme naar een asymmetrische confrontatie

Het samenwerkingsproces tussen Rusland en de NAVO (1991-2016).

Universiteit: Universiteit van Amsterdam

Studie: Geschiedenis van de Internationale Betrekkingen (GIB)

Naam: Hidde Bouwmeester

Startdatum: 1 februari 2021

Inleverdatum: 12 augustus 2022

Scriptiebegeleider: Dr. M. Kemper

Tweede Lezer: R. van Dijk

Studentennummer: 11291362

Aantal woorden: 23.303

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. Rusland: gelijke partner of verliezer van de Koude Oorlog?	8
2. De NAVO-uitbreiding en Ruslands grootmachtstatus	19
3. De Kosovo-crisis als illustratie van de vervreemding	31
4. Van hernieuwd optimisme naar wederzijds wantrouwen.....	38
5. Van demonstratiegolven in Moskou naar de confrontatie met het Westen.....	53
Conclusie.....	68
Literatuurlijst.....	75

Inleiding

Op 21 februari 2022 herhaalde president Vladimir Poetin op de Russische staatstelevisie wat hij in juli 2021 al geschreven had: dat Oekraïne en Rusland tot één volk behoren en dat Oekraïne een constructie was die bedacht was door zijn naamgenoot Vladimir Lenin.¹ In het Westen werd gechoqueerd gereageerd toen Poetin drie dagen later (op 24 februari 2022) de Russische invasie in Oekraïne bekendmaakte die hij eufemistisch een ‘*speciale militaire operatie*’ noemde. Hoe heeft dit kunnen gebeuren en hoe kan het dat de meeste westerse landen dit niet zagen aankomen totdat Poetin zijn ‘college’ over Oekraïne gaf op maandag 21 februari 2022? Zijn er gebeurtenissen geweest die een escalatie teweeg hebben gebracht tussen Rusland en het Westen in de afgelopen twintig tot dertig jaar? Is hierdoor een conflict onafwendbaar geworden? Vandaar dat in deze masterscriptie een poging wordt gedaan om te analyseren waardoor de relatie tussen Rusland en de NAVO-landen is veranderd in wederzijds wantrouwen.

Jeltsin stelde op januari 1996 tegen Bill Clinton: “*Remember that Russia is a great power to be reckoned with and that no problem can be addressed without Russia*”.² Jeltsins uitspraak illustreert dat Rusland ondanks haar tijdelijke zwakte een dominante rol wilde blijven spelen en erkend worden als grootmacht na de val van de Sovjetunie.³ De hoofdvraag voor deze scriptie luidt: welke factoren beïnvloedden de relatie tussen Rusland en de NAVO-landen sinds de val van de Sovjetunie in 1991 tot 2016? De eerste deelvraag luidt: wat verwachtte Rusland over het buitenlandse beleid van het Westen vlak na de val van de Sovjetunie? Met het Westen zal meestal de NAVO worden bedoeld, maar toch is het breder en daarom wordt in deze scriptie met Westen alle landen bedoeld die Poetin heeft aangemerkt als ‘onvriendelijke landen’.⁴ De tweede deelvraag gaat in op de vraag: wat was de invloed van een aantal bepaalde gebeurtenissen op de relatie tussen Rusland en het Westen? De masterscriptie zal hierin zes thema’s behandelen om deze geopolitieke thematiek te analyseren: de NAVO-uitbreiding van 1999, de Kosovo-crisis van 1999, de *War on Terror*, de Kleurenrevoluties in Georgië en Oekraïne, de demonstraties in Moskou in 2011-2012 en de crisis in Oekraïne sinds de Maidan-revolutie begon in 2013-2014. De hypothese is dat juist tijdens deze gebeurtenissen de relatie tussen Rusland en de NAVO sterk veranderde. De laatste deelvraag gaat in op de vraag of er nog andere factoren waren die de relatie tussen Rusland en het Westen beïnvloedden?

Rusland en het Westen hebben een andere geschiedenis en daardoor een andere ontwikkeling doorgemaakt. Ter illustratie: als iemand het Torentje van Mark Rutte binnenwandelt, dan ziet hij of zij

¹ Vladimir Putin, ‘Article by Vladimir Putin ‘On the Historical Unity of Russians and Ukrainians’, *Kremlin* (12 juli 2021), <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181> (geraadpleegd 7 juni 2022).

² Strobe Talbott, *The Russian Hand. A Memoir of Presidential Diplomacy* (New York 2002) 196-197.

³ Ibidem.

⁴ ‘Rusland bestempelt Verenigde Staten en Tsjechië als “onvriendelijke” landen’, *Nieuwsblad.be* (14 mei 2022), https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20210514_96271786 (geraadpleegd 8 augustus 2022).

op het bureau van Mark Rutte een bescheiden portret van Thorbecke, de architect van de Nederlandse Grondwet. Wanneer iemand Poetins kamer binnenloopt – slechts een enkeling geniet dit privilege-, dan ziet hij of zij een schilderij van de Russische Tsaar Nicholas I (1825-1855). Zowel Thorbecke als Tsaar Nicolaas I waren bepalend in het revolutiejaar 1848, maar waar Thorbecke de Nederlandse grondwet vormgaf, liet Nicholas het lijfeigenschap in onder andere Polen met geweld handhaven.⁵ Deze analogie vind ik treffend wanneer het verschil tussen Rusland en West-Europa wordt besproken. De waardering voor beide leiders laat zien dat Rusland een andere historische ontwikkeling doormaakte dan Nederland in de negentiende eeuw.

Toen Rusland in 2014 de Krim annexeerde en probeerde Oekraïne achter de Dnjepr te splijten, steunde tot bijna ieders verbazing ruim tachtig procent van de Russische bevolking deze Russische interventie in Oekraïne. Zelfs Poetincriticus Alexei Navalny steunde de annexatie van de Krim en stelde dat migratie een groter gevaar was voor de stabiliteit in de wereld dan de annexatie van de Krim.⁶ Ook toen Rusland in februari 2022 haar ‘speciale militaire operatie’ in Oekraïne wereldkundig maakte, stond een paar weken later ongeveer zeventig tot tachtig procent van de Russische bevolking achter de ‘speciale operatie’ in Oekraïne, die westerse politici en media als oorlog aanduiden.⁷ Een groot deel van het Russische electoraat lijkt daarmee achter Ruslands annexatie van de Krim en andere interventies te staan. Dit roept de vraag op hoe het kan dat een groot deel van de Russen achter Ruslands interventiepolitiek staat en of daardoor misschien de relatie tussen Rusland en het Westen is veranderd de afgelopen dertig jaar?

Er zijn bibliotheken vol geschreven over Rusland na de val van de Sovjetunie, maar meestal betreft dit een analyse die zich toespitst op één geopolitieke confrontatie en minder op hoe dit proces tot stand kwam via zowel interne als externe factoren. Auteurs zoals Angela Stent, Richard Sakwa, Wierd Duk en Ian Bremmer hebben voornamelijk in hun analyses beschreven hoe het Westen op Rusland zou moeten reageren en dus niet hoe de confrontatie zich verder ontwikkelde.

Aanleiding voor dit scriptieonderzoek is dat er sinds 2016-2017 digitale archieven zijn opengegaan van de Clinton Library. Nieuw bronmateriaal, zoals de Clinton-archieven, kan een nieuw perspectief bieden, omdat deze getranscribeerde gesprekken plaatsvonden buiten het oog van de camera.

⁵ Dominic Lieven, *The End of Tsarist Russia. The March to World Revolution* (New York 2015); James Kennedy, *Een Beknopte Geschiedenis van Nederland*, vert. Simone Kennedy Doombos (Amsterdam 2017).

⁶ Anna Dolgov, ‘Navalny wouldn’t return Crimea, considers immigration bigger issue than Ukraine’, *The Moscow Times* (16 oktober 2014), <https://www.themoscowtimes.com/2014/10/16/navalny-wouldnt-return-crimea-considers-immigration-bigger-issue-than-ukraine-a40477> (geraadpleegd 26 november 2021); *Levada Centre* ‘Assessment of situation in the country’ (9 september 2021), <https://www.levada.ru/en/2021/09/10/international-relations-august-2021/> (geraadpleegd 28 september 2021).

⁷ Joshua Yaffa, ‘Why Do So Many Russians Say They Support the War in Ukraine?’, *The New Yorker* (29 maart 2022), <https://www.newyorker.com/news/news-desk/why-do-so-many-russians-say-they-support-the-war-in-ukraine> (geraadpleegd 6 juni 2022).

Hierin zijn zowel fysieke als telefoongesprekken tussen Jeltsin en Clinton uitgeschreven. Conversaties die achter de schermen plaatsvonden zouden een nieuw perspectief kunnen bieden op het samenwerkingsproces tussen Rusland en de NAVO-landen ten tijde van Jeltsins regeerperiodes. Maar daarnaast zal ook de periode Poetin worden geanalyseerd, met als doel om inzicht te krijgen welke factoren bepalend zijn geweest in de veranderende relatie tussen Rusland en de NAVO-landen. Sinds februari 2022 lijkt het Westen ook pas echt te hebben gereageerd op Ruslands assertieve buitenland beleid.⁸

Het doel van deze scriptie is tweeledig: aan de ene kant volgt een analyse om te begrijpen waardoor de veronderstelde goede relatie tussen Rusland en de NAVO-landen is veranderd en daarnaast wordt een poging gedaan om het Russisch perspectief beter te begrijpen. Immers, de verandering kan alleen verklaard worden als ook het sentiment tegenover het Westen in de Russische samenleving wordt meegewogen. In de westerse analyses belandden de binnenlandse factoren in Rusland soms op de achtergrond.⁹ Vandaar dat de binnenlandse ontwikkelingen in Rusland zelf een prominente plek krijgen in dit onderzoek. Bepaalde sleutelmomenten in de dertigjarige diplomatieke betrekkingen worden geanalyseerd, omdat de hypothese is dat juist tijdens crises fundamentele verschillen in opvattingen duidelijker werden. Dit is van wetenschappelijke relevatie, om zodoende inzichten te krijgen over hoe de diplomatieke relatie veranderde, en om te leren van bepaalde keuzes die destijds gemaakt werden.

De methode van onderzoek is brononderzoek, waarin voornamelijk online archieven worden bestudeerd. De zes crisismomenten die worden bestudeerd zijn: de NAVO-uitbreiding (1999) en Kosovocrisis uit 1999, de *War on Terror* (2001), de Kleurenrevoluties (2003-2004), de demonstraties in Moskou 2011-2012 en de crisis in Oekraïne vanaf 2013-2014. De interventies in Georgië in augustus 2008 zal kort worden beschreven, omdat Georgië aanvankelijk de agressor was en de reactie van Rusland destijds niet tot sancties heeft geleid van het Westen. Vandaar dat de Maidan-revolutie een grotere plek krijgt in de analyse. Aanvullend op het brononderzoek worden ook (wetenschappelijke) artikelen, mediaberichten, opiniepeilingen uit de onderzoeksperiode zelf als primaire bronnen bestudeerd. Daarnaast is ook een groot aantal wetenschappelijke analyses bestudeerd om de historiografie adequaat in kaart te brengen. Tot slot heb ik een expertinterview gehouden met de directeur van *Raam op Rusland*, Hubert Smeets. Met hem heb ik mijn voorlopige conclusies van dit scriptieonderzoek besproken en

⁸‘Situatie in de Oekraïne’, *Ministerie van Buitenlandse Zaken* (Den Haag 26 februari 2022) no.3, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-36045-3.html> (geraadpleegd 9 juni 2022).

⁹ Ian Bremmer en Alexander Zaslavsky, ‘Bush and Putin’s tentative embrace’, *World Policy Journal* Vol. 18, No.4, (2002) 11–17; Angela Stent, *The limits of partnership. US-Russian relation in the twenty-first century* (Princeton 2014); Richard Sakwa, *Russia Against the Rest. The Post-Cold War Crisis of World order* (Cambridge 2014); Wierd Duk, *Poetin. Straatvechter Bedreigt de Wereldorde* (Amsterdam 2014).

beoordeeld in hoeverre een deelconclusie aanscherping behoefde. Op basis van al deze onderzoeksmethoden worden conclusies en aanbevelingen geformuleerd.

Dit onderzoek heeft twee beperkingen: ten eerste zijn er meerdere crisesmomenten die mogelijk de relatie tussen Rusland en het Westen hebben beïnvloed en uiteindelijk zijn er slechts zes momenten uitgekozen, om zodoende een chronologisch verhaal te kunnen neerzetten. Een andere beperking van het onderzoek is dat ik de Russische taal niet machtig ben en daarom afhankelijk ben van vertaalde bronnen. Vandaar dat gebruikgemaakt wordt van Russische auteurs en academici die in het Engels schreven of vertalingen van Russische essays.

In dit onderzoek wordt standplaatsgebondenheid ook meegewogen. Tsygankov stelt dat wederzijdse vooroordelen leidden tot wederzijds onbegrip. Rusland probeerde juist de chaos te doorbreken met een centraal bestuur, waarbij de autonomie van regio's en de vrijheden van burgers werden beperkt, maar in het Westen werd dit gezien als een autoritaire ommezwaai.¹⁰ David Foglesong, onderzoeker aan de Rutgers Universiteit, gaat zelfs een stapje verder en betoogt dat sinds de Verenigde Staten opkwamen als een wereldmacht, Amerikaanse journalisten en politici Rusland negatief belichtten. Er is volgens de onderzoeker sprake van bijna tweehonderd jaar lang stereotypering en demonisering over de maatschappelijke ontwikkelingen van Rusland. Dit ging ook na afloop van de Koude oorlog door.¹¹ In 2010 publiceerde David Schimmelpenninck van der Oye een boek, *Russian Orientalism*, waarin hij stelde dat Rusland vanuit de Westerse media en wetenschap werd gezien als een land van traditionalisme en ruwheid waar democratie en innovatie simpelweg onmogelijk waren.¹² Tsygankov nuanceert het standpunt van Schimmelpenninck en Foglesong en stelt dat ook in Rusland vooroordelen over het Westen bleven bestaan.¹³ Ook is er sprake van een situatie waarin niet alle academici vrijuit mogen spreken en daarom wordt de standplaatsgebondenheid in de analyse ook meegewogen, evenals bestaande vooroordelen.

Dit onderzoek is gestructureerd in de volgende hoofdstukindeling: het eerste hoofdstuk behandelt Ruslands nieuwe postcommunistische internationale status en de verwachtingen ten opzichte van het Westen. In het tweede hoofdstuk wordt de NAVO-uitbreiding van 1999 beschreven en in hoeverre de uitbreiding van het bondgenootschap de relatie beïnvloedde. In het derde hoofdstuk staat de Kosovo-crisis centraal uit 1999: wat was de impact van die crisis

¹⁰ Tsygankov, 'The Russia-NATO Mistrust: Ethnophobia and the Double Expansion to Contain the Russian Bear', *Communist and Post-Communist Studies* Vol. 46, No.1, (2013) 179–188.

¹¹ David Foglesong 'Putin from soulmate to archenemy', *Raritan* Vol. 38, No.1, (2018) 18–41.

¹² David Schimmelpenninck van der Oye, *Russian Orientalism. Asia in the Russian Mind from Peter the Great to the Emigration* (Londen 2010) 7-11.

¹³ Tsygankov 'The Russia-NATO-mistrust', 179-188.

op de diplomatieke verhouding? In het vierde hoofdstuk worden de eerste twee presidentiële termijnen van Vladimir Poetin behandeld (2000-2008). Hierin komen onder andere de *War on Terror*, de Kleurenrevoluties en Poetins memorabele speech in München aan de Veiligheidsconferentie uit 2007 aan bod. In het laatste hoofdstuk wordt ingegaan op de demonstraties in Moskou in 2012 en de Maidan-revolutie van 2013-2014: in hoeverre hebben die sleutelmomenten de samenwerkingsrelatie tussen Rusland en de NAVO-landen beïnvloed? Vervolgens wordt de scriptie afgesloten met conclusies, aanbevelingen wordt er kort uitgeweid naar de huidige oorlog in Oekraïne.

1. Rusland: gelijke partner of verliezer van de Koude Oorlog?

*'What we insist on is equality, an equal partnership is in the interest of both our people. I don't like it when the U.S. flaunts it's superiority. Russia will rise again. I repeat Russia will rise again'!*¹⁴

Dit waren de woorden van de Russische president Jeltsin op 29 maart 1996. Ze geven duidelijk weer wat Ruslands doelstellingen waren geworden vanaf dat Primakov in januari 1996 als Minister van Buitenlandse Zaken was aangesteld: Rusland diende terug te keren als wereldmacht en diende daarvoor ook het respect te krijgen van de Verenigde Staten. Een paar maanden daarvoor had Jeltsin zich al kritisch uitgelaten over de Verenigde Staten en stelde dat geen crisis zonder Rusland opgelost kon worden, terwijl de Verenigde Staten dat wel probeerden.¹⁵

In dit hoofdstuk staat de vraag centraal: wat waren de Russische verwachtingen van het Westen na de val van de Sovjetunie? In het Westen en in Rusland was er een verschillend toekomstperspectief. Politiek-filosoof Francis Fukuyama vatte de tijdsgeest treffend weer door de vraag op te werpen of het einde van de geschiedenis nabij was en dat democratie en markteconomie de leidraad zouden worden in de wereld.¹⁶ Directeur van *Raam op Rusland*, Hubert Smeets stelde in het interview dat ik met hem hield op 28 oktober 2021 dat na het einde van de Koude Oorlog er een periode van eeuwige vrede werd afgekondigd onder invloed van Fukuyama (die inmiddels op de sanctielijst staat van Rusland). Het kernbegrip dat werd gebruikt was vredesdividend, stelde Smeets.¹⁷ In Rusland was er geen optimisme. Het liberalisme en de overgang naar markteconomie resulteerde in armoede, hyperinflatie en vriendjeskapitalisme. Dit vriendjeskapitalisme, ook wel *crowny capitalism* genoemd, hield in dat de politieke elite haar winsten vooral kon verkrijgen door goede banden met de politieke elite te hebben. Slim ondernemerschap was met andere woorden geen garantie voor succes. De Russische staat was in geldnood.¹⁸ Jeltsin verkocht dus staatsbedrijven aan mensen met een machtspositie, Mensen met de juiste connecties wisten dus staatsbedrijven voor een vriendenprijs op te kopen en hiervoor was slim ondernemerschap dus niet vereist.¹⁹

¹⁴ Talbott, *The Russian Hand*, 196-197.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York 1992).

¹⁷ Interview Hubert Smeets, geïnterviewd door Hidde Bouwmeester, (28 oktober 2021 Amsterdam) '32:12-40:02.'

¹⁸ Hans Oversloot, *De Verwoesting van Rusland. Een Politieke Geschiedenis van Andropov tot Poetin* (Amsterdam 2017) 159-163.

¹⁹ Ibidem, 284-285.

Na het uiteenvallen van de Sovjetunie verkeerde Rusland in economisch zwaar weer. Onder andere de Verenigde Staten en het IMF sprongen Rusland economisch bij en hadden voorgesteld aan Rusland om de prijsbeheersing los te laten. Onder Minister van Financiën, Jegor Gaidar, werd de daarbij behorende shocktherapie ontworpen die desastreus gevolgen had voor de Russische economie.²⁰ Gaidars shocktherapie kwam met een shock zonder therapie, die van Kaliningrad tot Vladivostok gevoeld werd. Gaidars financieel-economische aanpak hield in dat prijsregulatie en subsidies van de een op de andere dag werden losgelaten. Het gevolg was dat de inflatie ongekend hoog werd, waardoor spaargeld en uitgesteld loon niks meer waard was. Ruim dertig procent van de Russen belandde hierdoor onder de armoedegrens. Het wrange was dat de politiek van het IMF en de daar bijbehorende privatiseringspolitiek bedoeld was voor ontwikkelingslanden en dus niet voor grotere landen zoals Rusland. De leningen deden hierdoor de Russische economie meer kwaad dan goed, stelt Hans Oversloot.²¹ Ondanks dat door Gaidars shocktherapie een hongersnood en een energietekort dreigde, werd deze kamikazepolitiek voortgezet met alle gevolgen van dien stelde, Elsevier-correspondent in Rusland, Wierd Duk, destijds.²²

Het gevolg was de Russische overheid de facto het onderhoud aan de gas- en waterleidingvoorziening niet langer kon betalen. Daardoor konden deelrepublieken in de Russische Federatie potentieel zonder water, gas en licht komen te zitten, terwijl het kwik in Russische winters ruim dertig graden onder het vriespunt ligt. Dit was met andere woorden levensbedreigend, concludeerde Oversloot.²³ Zowel hongersnoden als energietekorten behoorden tot een van de zwarte scenario's van Gaidars shocktherapie. Vandaar dat hij tegenwoordig door de Russische bevolking wordt gezien als een van de meest gehate mensen uit Rusland, samen met Gorbatsjov en Jeltsin, schreef Laura Starink in haar essay.²⁴

Naast de economische problemen die begin jaren negentig in Rusland ontstonden, had Rusland ook te maken met een constitutionele crisis. Aanvankelijk werd Jeltsin door Westerse analisten en politici als een democraat beschouwd, maar ook Jeltsin greep naar autoritaire maatregelen op het moment dat het hem te heet onder de voeten werd, stelde McFaul.²⁵ Op 20 maart 1993 kondigde Jeltsin een periode van 'bijzonder presidentieel bewind' aan. Dit zou

²⁰ Ibidem, 159-163.

²¹ Ibidem.

²² Duk, *Straatvechter*, 23-27.

²³ Oversloot, *Verwoesting van Rusland*, 159-163.

²⁴ Laura Starink, 'Het uitzonderlijke leven van zondebok Jegor Gaidar, vader van de shocktherapie', *Raam op Rusland* (13 september 2021), <https://www.raamoprusland.nl/dossiers/economie/1917-het-uitzonderlijke-leven-van-zondebok-jegor-gaidar-vader-van-de-shocktherapie> (geraadpleegd 31 januari 2022).

²⁵ Michael McFaul, 'Russia's road to autocracy', *Journal of Democracy* Vol. 32, No.4, (2021) 11-26.

aanhouden het referendum die op 25 april 1993 werd gehouden. Jeltsins referendum was bedoeld om de shocktherapie aan de Russische bevolking voor te leggen en zodoende het parlement buitenspel te zetten. De Russische bevolking werd vier vragen voorgelegd in het referendum.²⁶

- 1) Do you trust the President of the Russian Federation?
- 2) Do you approve of the socio-economic policy pursued by the President and the government of the Russian Federation since 1992?
- 3) Do you deem it necessary to hold early presidential elections?
- 4) Do you deem it necessary to hold early elections of the people's deputies?

Bron 1: Referendum gehouden op 28 maart 1993 over Jeltsins hervormingen

Jeltsins referendum haalde de gewenste meerderheid, waarmee de shocktherapie politiek werd gelegitimeerd. Maar het was een pyrrusoverwinning, omdat vervolgens een afzettingsprocedure tegen Jeltsin werd opgezet door onder andere zijn voormalige vicepremier Alexander Roetskoi. Jeltsins periode van bijzonder presidentieel bewind was namelijk een schending van de grondwet. Hiermee werd de Russische taal met het Amerikaanse leenwoord 'impeachment' verrijkt.²⁷ Roetskoi was een paar maanden eerder uit zijn functie gezet en sprak over een staatsgreep van Jeltsin. De impeachmentprocedure haalde alleen niet de vereiste meerderheid. Desondanks bleven de spanningen tussen het parlement en Jeltsin bestaan.²⁸ Sterker nog, de constitutionele crisis escaleerde doordat vervolgens parlementariërs het parlement bezetten en duizenden mensen de straat opgingen om zich solidair aan Roetskoi te verklaren. Jeltsin riep de noodtoestand uit en liet de demonstranten arresteren, hiermee schond hij de grondwet. Rusland verkeerde op de rand van een burgeroorlog, omdat Jeltsin het leger sommeerde om het vuur te openen op de coupleggers die zich in het parlamentsgebouw hadden verschanst. Dit kostte ruim 500 mensen het leven, stelde het *NRC-Handelsblad* op 4 oktober 1993.²⁹

²⁶ 'Monitoring mission to the referendum in the Russian Federation', *IRI* (25 april 1993), www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/fields/field_files_attached/resource/russias_1993_constitutional_referendum_0.pdf (geraadpleegd 26 november 2021) 1-62.

²⁷ Oversloot, *Verwoesting van Rusland*, 169-172.

²⁸ *Ibidem*, 187-191.

²⁹ Hans Nijnehuis, 'Oorlog in centrum Moskou, 500 doden in Witte Huis gemeld; Jeltsins leger bestormt parlement', *NRC-Handelsblad* (4 oktober 1993), <https://www.nrc.nl/nieuws/1993/10/04/oorlog-in-centrum-moskou-500-doden-in-witte-huis-gemeld-7198094-a290527> (geraadpleegd 12 mei 2021); '25 years ago: The day the Russian white house was shelled', *Radio Free Europe* (4 oktober 1993), <https://www.youtube.com/watch?v=3PJuIVIZ72k&t=53s> (geraadpleegd 12 mei 2021).

Volgens politicoloog en voormalig ambassadeur in Moskou onder Obama, Michael McFaul, was dit een cruciaal moment. Jeltsin zette hiermee het mes in de Russische democratie, want hij schond de grondwet, en politici die de afzettingsprocedure steunden werden gehanteerd en geïntimideerd.³⁰ Bovendien werd hiermee duidelijk dat Jeltsin de oligarchen goed gezind was door hen onder andere privileges te geven en de rechtstaat te ondermijnen. Hierdoor hoefde Poetin later slechts enkele aanpassingen aan de grondwet te doen en kon de Russische democratie gemakkelijk de nek worden omgedraaid. Jeltsin was dus aan Poetins transitie naar een autoritair regime medeplichtig, stelde McFaul.³¹

Naast deze binnenlandse financieel-economische en politiek-staatsrechtelijke problemen, kreeg Rusland te maken met een territoriale crisis. In de winter van 1994 kondigde Jeltsin een strafexpeditie in Tsjetsjenië aan, naar aanleiding van de stukgelopen diplomatie. De Tsjetsjeense republiek wilde vergaande autonomie en Rusland wilde dit niet verlenen. De hervormingen waren voor Rusland desastreus geweest, omdat ze leidden tot economische en bestuurlijke problemen, waaronder de toename van armoede en criminaliteit. Jeltsin poogde daarom aandacht af te leiden door Tsjetsjenië binnen te vallen en durfde daarmee geen lastige besluiten te nemen zoals het aanpakken van belastingontduiking, de macht van de maffia, en de ongekende armoede, stede voormalig speechschrijver van Gorbatsjov Gregory Arbatov.³² Oversloot weerspreekt dat en benadrukt dat de oorlog voornamelijk ging om de autonome status van Tsjetsjenië na het uiteenvallen van de Sovjetunie.³³ De gevolgen van deze oorlog waren niettemin desastreus voor Rusland, want dit leidde tot de behoefte om NAVO-lid te worden in Polen en Tsjechië. Jeltsin kon daarom slechts zichzelf de schuld van de NAVO-uitbreiding, stelde Arbatov.³⁴ De Tsjechische president en voormalig Sovjetdissident Václav Havel bevestigde dit: toen Rusland Grozny in de winter van 1994 binnenviel, ontstond er electorale steun voor het Tsjechische NAVO-lidmaatschap. Door Ruslands ingrijpen, ontstond er een politieke doorbraak in Praag. De Tsjechische bevolking had meer sympathie met de Tsjetsjenen, dan voor Rusland, omdat er overeenkomsten bestonden tussen de Praagse Lente en de Eerste Tsjetsjeense Oorlog stellen onderzoekers Ditrych Ondrej en Emil Souleimanov.³⁵ Volgens

³⁰ McFaul, 'Road to autocracy', 17-18.

³¹ Ibidem.

³² Georgy Arbatov, 'Jeltsin kiest voor een gevaarlijke vlucht naar voren', *De Volkskrant* (7 januari 1995), <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/jeltsin-kiest-voor-gevaarlijke-vlucht-naar-voren~b1305d548/> (geraadpleegd 3 juni 2021).

³³ Oversloot, *Verwoesting*, 243-246.

³⁴ Arbatov, 'Vlucht naar voren'.

³⁵ Ditrych Ondrej en Emil Souleimanov, 'Czech Reflections on the Chechen Conflict: From Morality to Mainstream?', *Problems of Post-Communism* Vol. 54, No.3, (2007) 18-28.

Arbatov moest Rusland vooral aan zelfreflectie doen en had het de behoefte om lid van de NAVO te worden bij de Visegrádlanden volledig aan zichzelf te wijten.³⁶

Door het imploderen van de Sovjetunie zagen de Verenigde Staten zich als winnaar en als enige supermacht, stelt Angela Stent, voormalig veiligheidsadviseur van Bill Clinton.³⁷ In de Verenigde Staten en voornamelijk in Polen werd Rusland nog altijd als een bedreiging voor de internationale rechtsorde beschouwd. Clinton zei in een telefoongesprek tegen Jeltsin dat voornamelijk in Polen gevreesd werd voor het toenemende Russische nationalisme en met name wat er met Rusland zou gebeuren als Jeltsin geen president meer van Rusland zou zijn. Jeltsin gaf op zijn beurt aan dat hij deze ‘angst’ overdreven en overtrokken vond en dat daarom de NAVO niet moest uitbreiden, stelde Jeltsin in 1994 in het telefoongesprek tegenover Clinton.³⁸ Volgens Hubert Smeets was deze angst allesbehalve overdreven, beantwoorde Smeets op mijn vraag op 27 oktober 2021.

*Westerse analisten en politici realiseerden zich onvoldoende dat het imperialistische karakter verankerd zat in de Russische staat. Ook prowesterse politici dachten in termen van Russisch imperialisme wanneer het bijvoorbeeld Oekraïne of andere ‘broedervolken’ betrof. Dit was een blinde vlek in het Westen.*³⁹

Desondanks verwachtte Rusland opgenomen te worden binnenin de Europese veiligheidsstructuur waarin een gezamenlijk Europees veiligheidssysteem werd opgebouwd zonder tegenstellingen en verdeeldheid. Ruslands Minister van Buitenlandse Zaken Kozyrev stelde dat Rusland verwachtte om als een gelijkwaardige bondgenoot te worden behandeld. *“Doordat dat niet gebeurde, werd de Russische trots geschaad en werd onze positie in Rusland zelf ondermijnd”*, stelde Kozyrev in 1994.⁴⁰ Tsygankov ondersteunde dit in zijn essay uit 2013 en beweerde dat er simpelweg nooit fundamenteel met de Koude Oorlog was gebroken. Voornamelijk de Verenigde Staten bleven Rusland beschouwen als een gevaar dat ingedamd moest worden.⁴¹ Mark Katz analyseerde dit anders en benadrukte dat Jeltsin

³⁶ Arbatov, ‘Vlucht naar voren’.

³⁷ Angela Stent, ‘Russia and Eurasia survival’, *Global politics and strategy* 62:04 (2020) 231-237.

³⁸ Bill Clinton Online Library, ‘Memorandum of telephone conversation’, *National Security Council*, Bill Clinton en Boris Jeltsin, vert. Kyryll Borissov Document ID: 13526, (Washington 6 juli 1994) 1-397, aldaar 203, <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/57568> (geraadpleegd 14 mei 2021).

³⁹ Interview Smeets, ‘32:00-40.00’.

⁴⁰ Andrei Kozyrev, ‘The lagging partnership’, *Foreign affairs* Vol. 73, No.3, (1994) 59-71, aldaar 61.

⁴¹ Tsygankov, ‘The Russia-NATO Mistrust: Ethnophobia and the Double Expansion to Contain the Russian Bear’, *Communist and post-communist studies* Vol. 46, No.1, (2013) 179-188.

zichzelf helemaal niet als verliezer van de Koude Oorlog beschouwde, omdat Jeltsins politieke macht berustte op het feit dat hij als leider van Rusland uit de Sovjetunie stapte. Jeltsin ontbond de Sovjetunie en niemand dwong hem daartoe. Voor Jeltsin was het uiteenvallen van de Sovjetunie dus een politieke overwinning, omdat hij daarmee Gorbatsjov buitenspel zette en zelf de politiek macht in Rusland pakte en dus geen nederlaag, stelde Katz in zijn essay in 2006.⁴²

Dat er nooit fundamenteel was gebroken met de Koude Oorlog, zoals Tsygankov in 2013 stelde, bleek uit de essays van voormalige Republikeinse veiligheidsadviseurs. Henry Kissinger en Zbigniew Brzezinski waarschuwden voor Ruslands revanchisme en stelden dat de rol van de NAVO, na het uiteenvallen van de Sovjetunie nog niet was uitgespeeld. De NAVO moest volgens hen uitbreiden om een mogelijk terugkerend Rusland als grootmacht in toom te houden. Anatol Lieven toonde in 1996 aan dat er binnen de Republikeinse Partij nog een aanzienlijk deel Rusland als de vijand beschouwde en bevestigde daarmee wat Tsygankov twintig jaar later concludeerde: de Verenigde Staten hadden nooit fundamenteel met de mentaliteit uit de Koude Oorlog gebroken. Volgens sommige Republikeinen zoals Kissinger bestond er een unieke kans, omdat Rusland zwak was en met de NAVO-uitbreiding kon onder andere Polen beschermd worden, stelde journalist Anatol Lieven in 1996.⁴³ In 1994 liet de Republikeinse senator John McCain er geen misverstand over bestaan en stelde, dat “*het partnerschap niets meer was dan de doelstelling om Washingtons dominantie in Eurazië te verstevigen en die van Rusland te verzwakken*”.⁴⁴ Clintons minister van Buitenlandse Zaken Warren Christopher was het in grote lijnen eens met Kissinger en McCain. Volgens Koude Oorlogshistoricus Sergei Radchenko die de memo bestudeerde eiste Christopher: “*containing and co-opting Russian power, in ensuring democratic stability in Central and Eastern Europe and projecting American leadership*”.⁴⁵ De Russische Minister van Buitenlandse Zaken Kozyrev verweet de Verenigde Staten bovendien dat vanaf 1991 geen moment is nagedacht door de regering van Bill Clinton hoe de Amerikaanse buitenlandse politiek in Rusland werd ervaren.⁴⁶ Volgens Radchenko was de NAVO-uitbreiding vooral een probleem voor Ruslands ambitie en identiteit. Zolang Rusland als

⁴² Mark Katz, ‘Primakov redux? Putin’s pursuit of ‘multipolarism’ in Asia’, *Demokratizatsiya* Vol. 14, No.1, (2006) 144–152.

⁴³ Anatol Lieven, ‘The new iron curtain’, *The Atlantic* (1 januari 1996), <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1996/01/a-new-iron-curtain/305915/> (geraadpleegd 24 mei 2021).

⁴⁴ Ibidem

⁴⁵ Radchenko, ‘Nothing but humiliation.’ Memo: Security of State, ‘conversation between Boris Jeltsin and Warren Christopher (26 mei 1994).

⁴⁶ James M. Goldgeier, *Not whether but when. The U.S. Decision to Enlarge NATO* (Washington 1999) 32-33.

gelijkwaardige partner werd beschouwd, haar invloedsferen werden erkend, dan had Rusland willen integreren in de Westerse intergouvernementele instituties en zou de NAVO-uitbreiding geen probleem zijn geweest.⁴⁷ Anatol Lieven stelde dat het probleem was dat er in de Verenigde Staten geen twijfel bestond dat de NAVO moest uitbreiden. Daarom deden Ruslands bezwaren er niet toe. Dit wordt ondersteund door archiefmateriaal uit de Clinton-archieven: Polen drong namelijk bij de Verenigde Staten erop aan dat ze NAVO-lid wilden worden.⁴⁸

Hoogleraar internationale betrekkingen aan de *American University* James Goldgeier stelde in 1999 dat de publieke opinie in Rusland er simpelweg niet toe deed voor de Verenigde Staten. Het doel was niet om Rusland tevreden te stellen, maar om de Russische kritiek en oppositie ‘beheersbaar te houden’, stelde James Goldgeier.⁴⁹ Er werd met andere woorden geen rekening gehouden met de consequenties op lange termijn. Daarom lijkt het vrijwel uitgesloten dat Ruslands ‘invloedsferen’ erkend zouden worden, omdat Washington Rusland niet tevreden wilde stellen, maar het meningsverschil beheersbaar wilde houden.

Er was slechts een klein gezelschap Amerikaanse politici en analisten die wèl belang hechtte aan het Russische perspectief. Senator Richard Lugar was tegen de voorgenomen NAVO-uitbreiding, omdat het volgens hem negatieve effecten op Ruslands hervormingspolitiek naar een democratische rechtstaat zou hebben. William Perry stelde dat de NAVO-uitbreiding een slecht idee was, omdat het Partnership for Peace (PfP) juist een alternatief bood voor de NAVO-uitbreiding in Centraal en Oost-Europa. De NAVO-uitbreiding zou de samenwerking immers in de weg zitten en kernwapenbeheersing vermoeilijken en was daarom niet in het Amerikaanse belang, concludeerde Perry.⁵⁰

Maar deze argumenten hadden onvoldoende gewicht. Clinton stelde op 12 januari 1994 tegen de Tsjechische president Havel in zijn publieke toespraak: “*It changes the entire NATO dialogue so that now the question is no longer whether NATO will take on new members but when and how*”.⁵¹ Dit liet zien dat Clinton de kritiek van Jeltsin wel aanhoorde, maar voor hem de uitbreiding van de NAVO vanaf 1994 al een voldongen feit was. Zijn Tsjechische collega Havel en voormalig Sovjetdissident was zich bewust over de gevoeligheid die dit

⁴⁷ Sergei Radchenko, ‘Nothing but humiliation for Russia: Moscow and NATO’s eastern enlargement, 1993-1995’, *Journal of strategic studies* 43:01 (2020) 769–815, aldaar 802.

⁴⁸ Clinton Library, ‘Telephone conversation’, Clinton and Boris Yeltsin, 203.

⁴⁹ Goldgeier, *Not Whether but when*, 32-33.

⁵⁰ *Ibidem*, 35.

⁵¹ *The American President Project*, ‘The president’s news conference with Visegrad leaders in Prague’, William Clinton (Prague, 12 januari 1994), <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/the-presidents-news-conference-with-visegrad-leaders-prague> (geraadpleegd 24 juni 2021).

voor Rusland met zich meebracht, maar wenste geen medelijden met Rusland te hebben en verwoordde het Tsjechische standpunt als volgt: *“We realize that it is neither possible nor desirable to isolate Russia. However, we are independent states, and we decide ourselves about our affiliations and our policies”*.⁵²

Uiteindelijk bleek Ruslands kritiek op de NAVO-uitbreiding vooral te maken te hebben met Ruslands verwachtingen van het Westen, stelde Mark Katz in 2006.⁵³ Rusland verwachtte om met open armen te worden ontvangen en samen een Europees veiligheidsstructuur vorm te geven, maar in plaats daarvan bleek Washington Moskou helemaal niet nodig te hebben. Dit leidde tot een teleurstelling bij Rusland.⁵⁴ Rusland had bovendien geen machtsmiddelen om de NAVO-uitbreiding te stoppen. Volgens Goldgeier zou Warren Christopher hebben gedreigd om Washingtons financiële steun aan Rusland in te trekken, mocht Rusland bijvoorbeeld de sancties tegen Milošević hebben geblokkeerd.⁵⁵ Het voortdurend dreigen met het intrekken van economische steun was voor Rusland in feite een grotere verenedering dan de NAVO-uitbreiding zelf, omdat het aantoonde dat Ruslands invloed in Europa erodeerde en haar enige macht haar kernwapens waren, concludeerde Radchenko.⁵⁶ Er onstond in sommige landen zelfs medelijden met Rusland, stelt Oversloot: *“Er was economisch medelijden met Rusland, maar Rusland mocht geen eisen stellen rondom de geopolitieke implicaties van de nieuwe orde. Dit was enkel voorbestemd aan de winnaars van de Koude Oorlog”*, schreef Hans Oversloot.⁵⁷ Deze overwinningsroes ging in tegen de grootmachtsambities van Rusland. Moskou wilde gerespecteerd worden en het laatste wat Rusland nodig had was medelijden. De Koude Oorlog was weliswaar fysiek voorbij, maar mentaal was hier niet mee gebroken, stelde Tsygankov.⁵⁸ Rusland diende zijn plek te kennen en er werd daardoor op een vrij agressieve manier met Rusland omgegaan, stelde Oversloot.⁵⁹ Vladimir Loekin verwoordde dit sentiment treffend:

⁵² Ibidem.

⁵³ Mark Katz, ‘Primakov redux? Putin’s pursuit of ‘multipolarism’ in Asia’, *Demokratizatsiya* 14:01 (2006) 144-152.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Goldgeier, *Not whether but when*, 47-49.

⁵⁶ Radchenko, ‘Nothing but Humiliation’, 774.

⁵⁷ Oversloot, *Verwoesting*, 29-35.

⁵⁸ Tsygankov, ‘The Russia-NATO Mistrust’, 179-188.

⁵⁹ Oversloot, *Verwoesting*, 29-35.

*Bij alles waarin we een onafhankelijke koers wilden varen en afwijken van Washington, werd ons meegedeeld dat dit niet de bedoeling was. Ook de Britse premier Tony Blair kwam Rusland paternalistisch vertellen 'dat als we niet juist stemden bij de sancties tegen Joegoslavië in 1994, dat hiermee de leningen aan Rusland heroverwogen konden worden'. Dit wakkerde de vernedering sterk aan.*⁶⁰

Hubert Smeets definieerde dit sentiment verwoord door Loekin in zijn boek *de Wraak van Poetin* als het Versailles-syndroom.⁶¹ Deze overwinnaarsmentaliteit illustreerde dat de Verenigde Staten ervan overtuigd waren dat ze de Koude Oorlog hadden gewonnen en Rusland de verliezende partij was, concludeerde Dimitri Suslov.⁶² Radchenko vulde hier vervolgens op aan dat de bijzondere status voor Rusland die Jeltsin opeiste, niet langer correspondeerde met Ruslands internationale status. Toch was wel illustratief voor de manier hoe Jeltsin en zijn volgelingen de val van de Sovjetunie beschouwden en ervaarden.⁶³ Rusland had simpelweg moeite om zich in haar nieuwe rol te schikken, want Rusland had de Koude Oorlog verloren en dat had gevolgen voor wat Rusland internationaal kon opeisen.⁶⁴ Kozyrev verwoordde deze frustraties als minister als volgt: *"Het is al erg genoeg dat jullie ons vertellen wat jullie gaan doen, ongeacht of wij het leuk vinden. Maar voeg daar niet nog eens aan toe dat het in ons belang zou zijn om jullie te gehoorzamen"*.⁶⁵ Kozyrev reageerde furieus toen Westerse landen wederom kwamen vertellen hoe Rusland zich diende te gedragen, stelde Smeets.⁶⁶ Wierd Duk stelt dat dit triomfantisme van voornamelijk de Verenigde Staten de woede en het anti-amerikanisme had aangewakkerd in de Russische samenleving.⁶⁷

Om de Russische politiek overzichtelijk te maken verdeelt Tsygankov Russische politici in drie groepen in. De eerste groep, de Westenizers, bestaat uit prowesterse Russen die samenwerking bepleiten met een coherent internationaal systeem waarin het Westen en Rusland samenwerken, zoals bijvoorbeeld tijdens het Congres van Wenen in 1815. De tweede groep zijn de Statisten. Zij bepleiten een pragmatische samenwerking. Deze samenwerking

⁶⁰ Radchenko, 'Nothing but Humiliation, 774.

⁶¹ Smeets, *Wraak*, 102-103.

⁶² Dimitry Suslov, 'The Russian perception of the Post-Cold War era and reactions with the West', *Harriman Institute*, Columbia University (9 November 2016) 2-3.

⁶³ Radchenko, 'Nothing but Humiliation, 774.

⁶⁴ *Ibidem*, 806-807.

⁶⁵ Smeets, *Wraak*, 102-103.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ Duk, *Straatvechter*, 47-53.

kan ondanks conflicten op andere terreinen naast elkaar bestaan, dus zowel samenwerking als concurrentie is tegelijkertijd mogelijk. De derde groep zijn de Civilizationists en zij staan voor confrontatiepolitiek, omdat ze het Westen en Rusland als tegenpolen van elkaar zien.⁶⁸ Na het uiteenvallen van de Sovjetunie heerste er optimisme bij de Westerinziërs: Rusland zou transformeren naar een meer democratisch staatsbestel en er zou productieve samenwerking gezocht worden met het Westen. Vanaf 1993 verloren de westernizers langzaam hun momentum en kregen de pragmatisten en statisten een steeds dominantere stem binnen het politieke bestel in Rusland. Volgens Tsygankovs model zijn de pragmatisten te definiëren als statisten.⁶⁹ Toen Ruslands grootmachtstatus in het geding kwam rondom de NAVO-uitbreiding en de herstelbetalingen aan het IMF, leidde dit tot een crisis bij de westernizers. Mensen als Kozyrev en werden vanaf 1996 aan de kant geschoven en vervangen door pragmatisten, zoals Primakov.

Kortom, in dit hoofdstuk stond de verwachting van Rusland centraal. Rusland verwachtte dat ze na het uiteenvallen van de Sovjetunie met open armen zou worden ontvangen als bondgenoot en als gelijke partner van het Westen werd gezien. Jeltsin was immers met Rusland uit de Sovjetunie gestapt en verwachtte daarom als bondgenoot beschouwd te worden door de Verenigde Staten. Als Jeltsin dat niet had gedaan was de Sovjetunie mogelijk blijven bestaan. Rusland had het gevoel de Koude Oorlog niet te hebben verloren, omdat Jeltsin persoonlijk de Sovjetunie had ontmanteld, en hij interpreteerde waarschijnlijk de val van de Sovjetunie als een politieke overwinning, gezien zijn manier van handelen als een grootmacht.

Maar doordat er steeds te weinig geld was, er een instabiel bestuur was, moest Jeltsin schipperen tussen de communisten en nationalistenerzijds en de geldhongerige oligarchen anderzijds, die hij staatsbedrijven voor een koopje liet opkopen. Hierdoor vervloog de hoop snel voor een democratische transitie in Rusland. Door de corruptie was een grootschalig steunpakket ook weinig hoopvol. Als er al hoop was op de ontwikkeling van een Russische democratie dan verdween deze als sneeuw voor de zon doordat de wankele economie steeds meer ruimte bood aan antidemocratische politici. Door de armoede werd er steeds vaker op nationalistener en communisten gestemd. Dit zorgde voor onrust bij de voormalige satellietstaten van de Sovjetunie, die bij Clinton aanklaagden dat ze graag tot de NAVO wilden toetreden vanwege het toegenomen militarisme en nationalisme in de Russische politiek. Dit

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Andrei Tsygankov, *Russia's foreign policy. Change and continuity in national identity* (vierde druk; San Francisco 2019) 7-10.

was een gevolg van een gebrek aan geld, waardoor de staat niet meer goed kon functioneren. Wellicht had de Russische democratie het kunnen overleven als er wèl genoeg geld was. Er was geen garantie, maar Duitsland en Japan lieten zien dat deze transitie met onvoorwaardelijke economische steun wèl mogelijk was.

2. De NAVO-uitbreiding en Ruslands grootmachtstatus

De tweede deelvraag die centraal staat in dit onderzoek is wat de invloed was van een aantal specifieke gebeurtenissen op de relatie tussen Rusland en het Westen? In dit hoofdstuk wordt ingezoomd op de NAVO-uitbreiding van 1999 en hoe dit de relatie tussen Rusland en de NAVO beïnvloedde.

Poetin stelt tegenwoordig dat er beloftes door de NAVO aan Gorbatsjov zijn gedaan dat de NAVO geen voormalig Warschaupactland na de hereniging van Duitsland, NAVO-lid zouden worden. Toch breidde de NAVO uit in 1999 en voelde Rusland zich bedrogen, volgens Poetin, concludeerde Stephen Cohen in 2017.⁷⁰ Dit ligt echter genuanceerder stelde Jim Goldgeier een jaar eerder. Er zijn weliswaar beloftes over de NAVO-uitbreiding aan Gorbatsjov gedaan, maar deze hadden voornamelijk betrekking op troepenverplaatsingen van de NAVO-landen die destijds nog onderdeel van het Warschaupact uitmaakten of niet-gebonden landen, zoals Finland. Daarnaast was de belofte vooral een reactie op potentiële uitdagingen van een verenigd Duitsland.⁷¹ Steven Pifer, Amerikaans ambassadeur in Oekraïne onder Bill Clinton, stelde in 2014 zelfs dat Gorbatsjov toegegeven heeft dat er nooit zo'n belofte is gemaakt en dat die dus niet zwart op wit kon worden vastgesteld.⁷²

Pifers argument wordt bovendien ondersteund door archiefmateriaal. In de transcripties tussen Gorbatsjov en James Baker van 9 februari 1990 worden slechts toezeggingen vermeld over dat er geen NAVO-troepen op neutrale landen gestationeerd zullen worden.⁷³ Mark Kramer, directeur van het *Davis Centre* die verschillende betrokkenen interviewde, waaronder juridisch veiligheidsadviseur van Jimmy Carter Zbigniew Brzezinski en de Duitse Minister van Buitenlandse Zaken, Hans-Dietrich Genscher, concludeerde dat er geen belofte is gemaakt.⁷⁴ Uit de archieven blijkt dat Baker tegen Gorbatsjov zei ‘*No extension of NATO’s*

⁷⁰ Stephen Cohen, ‘Have 20 years of NATO expansion made anyone safer?’, *The Nation* (18 oktober 2017), <https://www.thenation.com/article/archive/have-20-years-of-nato-expansion-made-anyone-safer/> (geraadpleegd 18 maart 2021).

⁷¹ Jim Goldgeier, ‘Promises made, promises broken? What Yeltsin was told about NATO in 1993 and why it matters’, *War on Rocks* (12 juni 2016), <https://warontherocks.com/2016/07/promises-made-promises-broken-what-yeltsin-was-told-about-nato-in-1993-and-why-it-matters/> (geraadpleegd 22 maart 2022).

⁷² Steven Pifer, ‘Did NATO Promise Not to Enlarge? Gorbachev Says No’, *Brookings* (2 juni 2022), <https://warontherocks.com/2016/07/promises-made-promises-broken-what-yeltsin-was-told-about-nato-in-1993-and-why-it-matters/> (geraadpleegd 6 november 2014).

⁷³ National Security Archive, ‘Memorandum of conversation between Gorbachov en Baker’, (Kremlin, Moskou 9 februari 1990), *United States Department of State*, geautoriseerd door Frank, H. Perez, DOC ID: 199504567, gepubliceerd op 20 december 2002, 1-13, <https://nsarchive.gwu.edu/document/16116-document-05-memorandum-conversation-between> (geraadpleegd 24 juli 2021).

⁷⁴ Mark Kramer, ‘The myth of a no-NATO-enlargement pledge to Russia’, *The Washington quarterly* Vol. 32, No.2, (2009) 39-61.

jurisdiction’, wat in feite wél neerkomt op dat er werd beloofd dat de NAVO niet zou uitbreiden.⁷⁵

Desondanks ontkennen de geïnterviewden dat er Duitse of Amerikaanse beloftes zijn gedaan aan Gorbatsjov dat de NAVO nooit zou uitbreiden. De belofte betrof slechts het beperken van NAVO-troepen tot Duitsland, concludeert Kramer, om op die manier Gorbatsjov in de Sovjetunie niet voor het hoofd te stoten.⁷⁶ Ook heeft Gorbatsjov nooit de moeite genomen om zo’n belofte schriftelijk vast te leggen, waaruit blijkt dat het destijds als minder belangrijk werd ervaren, dan tegenwoordig. Bovendien gingen zowel Washington, Moskou als Berlijn uit van een situatie waarin Duitsland zou worden herenigd, maar waarin zowel de Sovjetunie als het Warschaupact zouden voortbestaan. Niemand kon vermoeden dat een jaar later de Sovjetunie en het Warschaupact zouden worden ontbonden.⁷⁷ Sarotte auteur van het gerenommeerde historische boek *No one inch*, dat in 2021 uitkwam stelt dat ook de Verenigde Staten verrast waren dat de Sovjetunie uiteenviel.⁷⁸ Kramer stelt eveneens dat als Washington echt een belofte had gedaan, dan was deze gedaan aan de Sovjetunie en niet aan Rusland.

Voormalig speechschrijver van Gorbatsjov, Alexei Pushkov, stelde in 1997 in *The National Interest* dat Rusland dit zich wél dit als een belofte herinnerde. Het is een kwestie van eer, prestige en vertrouwen, stelde de Russische analist.⁷⁹ Aanvankelijk was Rusland helemaal niet tegen de NAVO-uitbreiding. Sterker nog, Boris Jeltsin stelde in februari 1993 voor dat Rusland zelf lid wilde worden van de NAVO.⁸⁰ Jeltsin stelde in 1993 openlijk tegen Clinton, “*We (Russia) must be the first to join NATO. Then the others from Central and Eastern Europe can come in*”.⁸¹ Ruslands bezwaren tegen de NAVO-uitbreiding verschillen bovendien met haar kritiek tegenwoordig. In de jaren 90 stelde onder andere Pushkov, dat Rusland een diplomatiek isolement vreesde en hernieuwde tegenstellingen tussen Europese landen.⁸² Destijds was een van de grote bezwaren tegen de NAVO-uitbreiding dat Ruslands prestige en grootmachtstatus werd ondermijnd. Kuzio vulde dit aan in zijn betoog door te stellen dat Rusland altijd een bufferstaat tussen Russisch grondgebied en dat van andere sterke mogendheden had liggen. Dit was zo in het interbellum waar Polen tussen de Sovjetunie en Duitsland inlag en de Warschaupactlanden lagen tijdens de Koude Oorlog tussen Rusland en

⁷⁵ Security Archive ‘Conversation between Gorbachov en Baker’.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Memorandum Gorbachov and Baker.

⁷⁸ M.E. Sarotte, *No one inch. America, Russia and the making of Post-Cold War Stalemate* (Londen 2021) 115-124.

⁷⁹ Pushkov, ‘Don’t isolate us: a view of NATO expansion’, *National Interest* 48:01 (1997) 58-63.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Radchenko, ‘Nothing but Humiliation.’

⁸² Pushkov, ‘Don’t isolate’, 58-63.

de NAVO in. Door de NAVO-uitbreiding veranderde dat en dit was vooral het probleem, omdat het openbaarde dat Ruslands internationale status sinds de val van de Sovjetunie flink was afgenomen, stelde Oekraïne-deskundige Taras Kuzio.⁸³

Toen in 1993 bleek dat Rusland niet direct lid kon worden van de NAVO, schreef Jeltsin onder druk van het Russische parlement in oktober 1993 een brief aan het Amerikaanse Congres om Ruslands ongenoegen te uiten. Hierbij werd de belofte uit 1990 niet genoemd. In deze brief stelde Jeltsin allereerst dat de NAVO-uitbreiding munitie was voor Russische nationalistes als Jeltsin deze uitbreiding zou steunen, en dat de democratische transitie in Rusland hierdoor in gevaar kwam. De NAVO-uitbreiding was vooral een probleem omdat die de Russische publieke opinie steeds antiwesters maakte, waarschuwde Jeltsin. Daarom stelde hij voor om de NAVO-uitbreiding te vervangen door veiligheids garanties van Rusland aan de Visegrádlanden. De NAVO-uitbreiding zou juist tot meer spanningen leiden, niet tot minder, stelde Jeltsin.⁸⁴ Het probleem hiermee was dat het verzoek van NAVO-uitbreiding kwam vanuit de Visegrádlanden en deze brief niet aan hen, maar aan Washington was gericht.

Tegenwoordig bestaat het beeld, dat Rusland altijd tegen de NAVO-uitbreiding was.⁸⁵ Dit klopt niet helemaal, want zowel Jeltsin als Poetin stonden aanvankelijk open voor een NAVO-lidmaatschap van Rusland.⁸⁶ Een ander probleem rondom de hedendaagse kritiek was het feit dat het Kremlin onder Jeltsin niet met één mond sprak, waardoor het lastig was om Ruslands stemming te peilen voor het Westen.⁸⁷ In 1993 verklaarde Jeltsin in Polen dat hij akkoord was gegaan met een potentieel Pools NAVO-lidmaatschap,⁸⁸ maar eenmaal terug in Rusland uitte dezelfde Jeltsin scherpe kritiek op het besluit.⁸⁹ Volgens Hubert Smeets kwam dit doordat in tegenstelling tot de Sovjetunie, in het postcommunistische Rusland geen eenduidig buitenlandbeleid werd gevoerd. Tegenstellingen tussen de president en onafhankelijke ministers

⁸³ Taras Kuzio, 'NATO enlargement: The view from the east.', *European security* Vol. 06, No.01, (1997) 48-62.

⁸⁴ Archive U.S Department of State, 'Yeltsin Letter to Clinton', *National Security Archive* (9 oktober 1993) Archiefnummer: M-2206-01499, Documentnummer: C17533698,1-3,

<https://nsarchive.gwu.edu/document/16376-document-04-retranslation-yeltsin-letter> (geraadpleegd 25 april 2021).

⁸⁵ Patrick Wintour, 'Russia's belief in Nato 'betrayal' – and why it matters today', *The Guardian* (12 januari 2022), <https://www.theguardian.com/world/2022/jan/12/russias-belief-in-nato-betrayal-and-why-it-matters-today> (geraadpleegd 4 juli 2022).

⁸⁶ Goldgeier, 'Promises made.'

⁸⁷ Eliaz Götz, 'Explaining Russia's opposition to NATO enlargement: Strategic imperatives, ideas, or domestic Politics?' In: Daniel Hamilton en Kristina Spohr eds., *NATO and Euro-Atlantic security after the Cold War* (Uppsala 2019) 481-494.

⁸⁸ Jane Parlez, 'Yeltsin 'Understands' Polish Bid for a Role in NATO', *The New York Times* (26 augustus 1993), <https://www.nytimes.com/1993/08/26/world/yeltsin-understands-polish-bid-for-a-role-in-nato.html> (geraadpleegd 2 juli 2022).

⁸⁹ Roger Cohen, 'Yeltsin Opposes Expansion Of NATO in Eastern Europe', *The New York Times* (2 oktober 1993), <https://www.nytimes.com/1993/10/02/world/yeltsin-opposes-expansion-of-nato-in-eastern-europe.html> (geraadpleegd 2 juli 2022).

kwamen duidelijk naar voren. Het Russische buitenlandse beleid was erg dubbelzinnig, onder Kozyrev, en Primakov, stelde Hubert Smeets.⁹⁰

Dit kan een verklaring zijn waarom er soms misverstanden ontstonden, omdat het Kremlin onderling verdeeld was. In 1994 tekenden Jeltsin en Kozyrev het Partnership for Peace (PfP), maar ze waren allebei in de veronderstelling dat dit als alternatief zou fungeren voor de NAVO-uitbreiding. Een andere verklaring kan zijn dat de Verenigde Staten onduidelijk was. Warren Christopher, Minister van Buitenlandse Zaken, stelde tegen Jeltsin, “*We have found a perfect solution to your fears*”.⁹¹ Jeltsin riep vervolgens: “*an idea from a real genius*”.⁹² De betrokken Russische Minister van Buitenlandse Zaken, Andrei Kozyrev, stelt in zijn memoires dat tegenwoordig de NAVO-uitbreiding wordt beschouwd als de breuk, maar dat de breuk ontstond, doordat Rusland nooit als gelijkwaardige partner is beschouwd, maar als junior partner.⁹³ Bovendien voelde Jeltsin zich misleid door de Verenigde Staten, bij het tekenen van het PfP, stelde Kozyrev. “*Ons is niet verteld dat na het tekenen van het PfP ook de NAVO-uitbreiding door ging, dit sloeg in als een bom en ondermijnde mijn positie als minister*”.⁹⁴ Rusland wilde ook lid worden van de NAVO en dit was echt mogelijk. Hier hebben we een kans gemist, stelt Kozyrev in zijn memoires.⁹⁵ Rusland wilde het Partnership for Peace (PfP) aanvankelijk niet tekenen, omdat het inging tegen Ruslands grootmachtsambities. Het PfP zette alle voormalige Warschaupactlanden en Sovjetrepublieken op één lijn.⁹⁶ Rusland verwachtte daarentegen een speciale status of een uitzonderingspositie, concludeerde Stent.⁹⁷

Eliasz Götz, stelt dat Rusland aanvankelijk ook niet tegen de NAVO-uitbreiding was, op voorwaarde dat er een speciale rol voor Rusland was weggelegd binnenin de NAVO.⁹⁸ Dit is dus een terugkerend punt: Rusland wilde de internationale erkenning voor haar grootmachtstatus. Hierover bestond algemene consensus in de Russische politiek, dat Ruslands status als wereldmacht moest worden erkend door de Verenigde Staten, stelt Götz.⁹⁹

⁹⁰ Interview Smeets.

⁹¹ Goldgeier, *Not whether but when*, 57-60.

⁹² Ibidem.

⁹³ Stent, ‘Russia and Eurasia,’ 231-237.

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ *NATO Archive*, ‘Founding Act’, (27 mei 1997). https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25468.htm, (geraadpleegd 28 september 2021).

⁹⁷ Stent, ‘Russia and Eurasia’, 208-214.

⁹⁸ Götz, ‘Russia's opposition’, 481-494.

⁹⁹ Ibidem.

Binnenskamers uitte Jeltsin voornamelijk zijn kritiek en bezwaren over een aanstaande NAVO-uitbreiding, maar dit had een binnenlandse component, zoals Götz ook stelde. Jeltsin stond immers onder druk tijdens het Amerikaanse staatsbezoek aan Rusland in mei 1995.

*I want to get a clear understanding of your idea of NATO expansion, because now I see nothing but humiliation for Russia if you proceed. (...). It's a new form of encirclement if one surviving Cold War bloc expands right to the border of Russia.(..) We need a new structure for Pan-European security, not old ones.*¹⁰⁰

Dit stelde Jeltsin tegen zijn Amerikaanse ambtsgenoot achter gesloten deuren. Opvallend was dat Jeltsin de Amerikaanse president verantwoordelijk hield voor de NAVO-uitbreiding, terwijl Polen en Tsjechië zelf lid wilden worden van de NAVO. In Rusland werd er aanzienlijke druk op Jeltsin uitgeoefend: Doema-voorzitter Alexei Pushkov stelde destijds een compromis voor om hernieuwde spanningen te voorkomen. Hij schreef in 1997 een essay waarin hij stelde dat niet de NAVO, maar de EU moest uitbreiden, omdat het NAVO-lidmaatschap kennelijk diende als een bevestiging van de nieuwe Europese identiteit voor Polen, Tsjechië en Hongarije. Met een EU-uitbreiding zou Europa zich niet vervreemden van Rusland.¹⁰¹ Volgens directeur van strategische en militaire analyses in Moskou, Alexander Konovalov, was de vervreemding al een voldongen feit. De NAVO-uitbreiding stond symbool voor het feit dat de Verenigde Staten haar hoop in een democratische transitie in Rusland was verloren. In Washington anticipeerden ze daarom op hernieuwde spanningen, stelde Konovalov.¹⁰²

Op 22 oktober 1996, maakte Bill Clinton publiekelijk bekend dat de NAVO uitgebreid zou worden. *“I know that some in Russia still look at NATO through a Cold War prism and, therefore, look at our proposals to expand it in a negative light.(...) NATO will promote greater stability in Europe and Russia will be among the beneficiaries”.*¹⁰³ Clinton stelde bovendien dat de NAVO aan het transformeren was en niet langer een militaire organisatie was. Het beeld bestond destijds dat de NAVO een andere rol krijgen, waarin ze optrokken

¹⁰⁰ Bill Clinton Presidential Library, ‘Summary Report on one-on-one meeting between presidents Clinton and Yeltsin’, *Clinton Library Photocopy*, Moskou St.Catherine’s Hall 10 mei 1995, 1-397, aldaar 290, <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/57568> (geraadpleegd (6 juni 2021).

¹⁰¹ Pushkov, ‘Dont isolate us’.

¹⁰² ‘Nato’s expansion plans in E.Europe raise IRE in Moscow’, *Acciocated Press* (21 september 1995, <https://www.deseret.com/1995/9/21/19194121/nato-s-expansion-plans-in-e-europe-raise-ire-in-moscow> (geraadpleegd 27 maart 2021).

¹⁰³ NATO archive, Bill Clinton, ‘Transcript of the Remarks by President W. J. Clinton To People Of Detroit’, (Detroit 22 oktober 1996), <https://www.nato.int/docu/speech/1996/s961022a.htm> (geraadpleegd 12 juni 2021).

als politieagent van de wereld tegen terrorisme en totalitarisme, stelt Hubert Smeets.¹⁰⁴ Maar zelfs een westernizer, zoals politiek-econoom Anatoly Chubais vond dit ongeloofwaardig en stelde:

*Saying this is a different NATO, a NATO that is no longer a military alliance, is ridiculous. 'It is like saying that the hulking thing advancing towards your garden is not a tank because it is painted pink, carries flowers, and plays cheerful music'. It does not matter how you dress it up; a pink tank is still a tank.*¹⁰⁵

Alexei Pushkov bekritiseerde in zijn essay het feit dat de Verenigde Staten de NAVO als 'neutrale organisatie' presenteerden, terwijl deze veiligheidsorganisatie de westerse neoliberale orde symboliseerde en daarmee onmogelijk als een neutrale partij kon functioneren. Dit creëerde groot wantrouwen onder de Russische bevolking.¹⁰⁶ Chubais was voorstander van Jeltsins hervormingen en van toenadering tot het Westen. Doema-voorzitter Pushkov was dat allesbehalve. Toch waren ze het eens met elkaar en dat laat zien, dat de kritiek op de NAVO-uitbreiding zich niet beperkte tot politieke voorkeur, maar dat het een sentiment was dat in de gehele Russische politiek overheerste.

Dit ondersteunt Götz' standpunt dat er steun was in het hele politieke spectrum in de oppositie tegen de NAVO-uitbreiding. De belofte uit 1990 speelde hierin nauwelijks een rol.¹⁰⁷ Politiek-econoom Sergej Karaganov ondersteunt deze zienswijze en stelt dat de kritiek tegen de NAVO-uitbreiding wijd verbreid was. Het gevoel van betutteling en vernedering overheerste bij alle politieke stromingen in Rusland.¹⁰⁸ Het wakkerde revanchegevoelens binnen de Russische elite aan, schreef Smeets in 2016.¹⁰⁹ Götz scherpt dit aan en stelt dat Ruslands bezwaren fundamenteel waren. De NAVO-uitbreiding was exact het tegenovergestelde van Ruslands internationale identiteit en ambitie: die van een Euraziatische wereldmacht.¹¹⁰ Wat in het Westen soms wordt vergeten is dat met de val van de Sovjetunie ook Ruslands imperium uiteenviel. Landen als Georgië en Oekraïne die eeuwenlang onderdeel van het Russische Rijk waren, werden plotseling onafhankelijk,

¹⁰⁴ Interview Smeets, '32:12-40:02.'

¹⁰⁵ Rick Fawn 'Realignments in Russian Foreign Policy: An introduction', *European Security* Vol. 11, No.4, (2002) 2-3.

¹⁰⁶ Pushkov, 'Don't isolate', 58-63.

¹⁰⁷ Götz, 'Russia's opposition', 489-490.

¹⁰⁸ Hubert Smeets, 'Met Oekraïne is het gedaan', *NRC-Handelsblad* (28 juli 2014), <https://www.nrc.nl/nieuws/2014/07/28/met-oekraïne-is-het-gedaan-1406105-a1204036> (geraadpleeg 2 oktober 2021).

¹⁰⁹ Smeets, *Wraak*, 102-104.

¹¹⁰ Götz, 'Russia's opposition', 489-490; Pushkov, 'Don't isolate', 58-63.

concludeert Stent.¹¹¹

Vanaf 1996 waaide er een nieuwe wind in het Kremlin. Arabist en Sovjetdiplomaat Primakov volgde de ietwat idealistische Kozyrev op als Minister van Buitenlandse Zaken. Primakov werd soms beschouwd als nationalist, maar was in feite een zakelijke diplomaat die het Russische belang voorop stelde en dat combineerde met harde onderhandelingen. In maart 1997 bezochten Jeltsin en Primakov de Verenigde Staten. Onder vier ogen met zijn Amerikaans ambtsgenoot Warren Christopher, sprak Primakov over het Russisch standpunt rondom de NAVO-uitbreiding. Primakov stelde dat Rusland niet akkoord kon gaan met de voorgenomen uitbreiding. *“In any case, the very fact of NATO approaching Russia’s borders creates an entirely new military and geopolitical situation that is extremely unfavorable to us”*.¹¹² Primakov stelde vervolgens de vraag of de Verenigde Staten ermee akkoord gingen als Rusland haar kernarsenaal ging verdubbelen, maar beloofde dat deze niet op de NAVO was gericht. Primakov stelde in zijn memoires dat Christopher vervolgens met nietszeggende garanties kwam die vergelijkbaar waren met wat Bill Clinton al in 1993 aan Jeltsin had toegezegd. Primakov concludeerde in zijn memoires dat *“Ruslands bezwaren compleet werden genegeerd”*.¹¹³

Op datzelfde staatsbezoek klaagde Jeltsin bij Clinton over de potentiële NAVO-uitbreiding naar de voormalige Sovjetunie. Voor Moskou was dat een rode lijn en Oekraïne in het bijzonder. Een tweede of derde uitbreiding was een gevaar voor Ruslands positie, stelde Jeltsin. Rusland had immers ook een transnationale organisatie: de *Commonwealth of Independent States*, oftewel de CIS. Jeltsin werd mede door de druk van de oppositie in Moskou gedwongen dit punt hard te maken. Een tweede of derde uitbreiding naar de voormalige Sovjetunie was funest voor Ruslands belangen, stelde Jeltsin fel.¹¹⁴

Het probleem binnenin de Russische elite werd eveneens verwoord door Doemavoorzitter Vladimir Loekin. Hij stelde dat Ruslands acceptatie van de NAVO-uitbreiding in grote mate afhing of Rusland als een volwaardige partner werd beschouwd of als een land dat in toom moest worden gehouden. Het feit dat de NAVO-uitbreiding werd meegedeeld als een voldongen feit, zette de verhoudingen op scherp, want het tastte Ruslands prestige en eer aan.¹¹⁵ Voormalig koude-oorlogsdiplomaat Raymond Garthoff stelde in 1997

¹¹¹ Stent, ‘Farwell of the Empire’, 83–89.

¹¹² Primakov, *Crossroads*, 135-136.

¹¹³ Ibidem.

¹¹⁴ Bill Clinton Presidential Library, ‘Memorandum of Conversation: Morning Meeting with Russian President Yeltsin: NATO-Russia, START, ABM/TMD’, *National Security Council*, Helsinki 21 maart 1997, documentnummer: 9602963, 1-591, aldaar 106, <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/57569> (ge raadpleegd 9 juni 2021).

¹¹⁵ Vladimir Lukin ‘NATO expansion: press conference’, *Disaramanet Diplomacy* Vol. 23, No.1 (1998) 1-2.

dat de NAVO-uitbreiding juist veel verder moest gaan dan de Visegrádlanden, omdat de verschillende uitbreidingsrondes slechts verdeeldheid zaaiden. Het zorgde voor een nieuwe scheidslijn. Volgens de topdiplomaat kostte het jaren om Rusland te overtuigen het PfP te tekenen, en door de NAVO-uitbreiding werd er juist weer oppositie aangewakkerd tegen de samenwerking met het Westen in Rusland.¹¹⁶ Bovendien, als de NAVO zich echt ten doel stelde om markteconomie en democratie te verspreiden, dan ging de NAVO-uitbreiding juist niet ver genoeg. Dan moesten juist Rusland en Oekraïne lid worden, omdat deze landen hulp bij het vormen van een grondwet en het tegengaan van corruptie het meest nodig hadden.¹¹⁷

Rusland had weliswaar bezwaren tegen de NAVO-uitbreiding, maar Clinton maakte duidelijk dat er in Polen angst was over wat er zou gaan gebeuren met Rusland als een nationalist de verkiezingen in Rusland zou winnen. Daarom was de NAVO-uitbreiding nodig, stelden de Poolse vertegenwoordigers tegenover Clinton.¹¹⁸ Het Poolse wantrouwen was zeker niet ongegrond. Jeltsins militaire bestorming op het Russische parlement en de militaire interventie in Tsjetsjenië hebben het argwaan bij de voormalige satellietstaten van de Sovjetunie aangewakkerd, verklaarden Poolse vertegenwoordigers aan Bill Clinton.¹¹⁹ McFaul concludeerde dat de Russische democratie in verval was. In oktober 1993 gaf president Jeltsin het leger de opdracht om met tanks het parlement te bestormen. McFaul betoogde dat hiermee de Russische democratie en rechtsstaat in verval raakte.¹²⁰

Op 5 juli 1994 maakte Jeltsin zijn zorgen al duidelijk dat Rusland het gevoel kreeg weggezet worden als agressor en als de vijand. In hoeverre dit terecht was, daarover valt te discussiëren. Het toenemende nationalisme in Rusland leidde ertoe dat Polen bang werd voor Ruslands ambities en intimidatiepolitiek jegens Polen. Jeltsin stelde tegen Clinton dat hij zich zorgen maakte over de manier waarop Rusland als potentieel gevaar werd neergezet door Polen.¹²¹ Jeltsin was niet de enige. Ook liberaal Alexander Lebed, die zich kritisch uitliet over Ruslands interventie in Tsjetsjenië, stelde over de NAVO-uitbreiding:

NATO is behaving like "a big drunken hooligan in a kindergarten who says he will hit anyone he likes," and has said that NATO expansion into Eastern Europe would force

¹¹⁶ Raymond Garthoff, 'NATO and Russia', *The Brookings review* Vol. 15, No.2, (1997) 8–11.

¹¹⁷ Ibidem.

¹¹⁸ Clinton Library 'Summary Report, 189-190, <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/57568>.

¹¹⁹ Ibidem.

¹²⁰ Michael McFaul, 'Russia's road to autocracy', *Journal of Democracy* Vol. 32, No.4, (2021) 11-26, aldaar 17-18.

¹²¹ Clinton Library, 'Telephone conversation', 203, <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/57568>.

*Russia to form a new military bloc of its own and cancel treaties and military agreements with the West.*¹²²

Daarnaast stelde Lebed in 1995 dat de voormalige Sovjetunie, met uitzondering van de Baltische landen, tot Ruslands invloedssfeer behoorde. Lieven stelde dat Rusland een soort van Monroe-doctrine voor de voormalige Sovjetrepublieken hanteerde die vergelijkbaar was met hoe Frankrijk haar (koloniale) invloed op haar voormalige Afrikaans koloniën probeert te behouden.¹²³

In de Verenigde Staten werd fundamenteel anders naar de NAVO-uitbreiding gekeken dan in Rusland. Het was vooral een logisch gevolg, omdat de NAVO een verdedigingsorganisatie van vrije markteconomie en democratie was. Sinds verschillende landen het communisme hadden afgezworen was het een logisch gevolg dat ook deze Centraal-Europese landen NAVO-lid werden. Michael MccGwire, gespecialiseerd in geopolitiek en in de Koude Oorlog, waarschuwde de Britse en Amerikaanse regering dat de NAVO-uitbreiding schadelijk was voor de internationale relatie met Rusland, omdat de uitbreiding hernieuwde tegenstellingen creëerde. Daarom moest niet de NAVO, maar juist de Europese Unie uitbreiden. Daarmee zei hij in feite hetzelfde als Doema-voorzitter Puskov een paar jaar eerder. Het was immers duidelijk dat de NAVO-uitbreiding zich richtte op een nieuwe situatie, waarin een goede relatie met Rusland niet langer als essentieel werd beschouwd.¹²⁴

Kolonel Yuri Andreyev stelde dat het voornamelijk voor de Verenigde Staten van belang was dat de NAVO zou uitbreiden, omdat dit de Amerikaanse invloed op de Europese veiligheidsstructuren versterkte en een onafhankelijke Europese veiligheidspolitiek met Rusland voorkwam.¹²⁵ Christoph Bertram, journalist voor *Foreign Policy*, stelde dat sinds de echte vijand, de Sovjetunie, was verdwenen. De NAVO op zoek moest naar een nieuw doel: het verspreiden van democratie en het verbeteren van markteconomie in Centraal en Oost-Europa.¹²⁶ Radchenko bevestigt dit en stelt dat het versterken van democratie tot de nieuwe functies van de NAVO moest behoren, omdat ze anders haar noodzaak verloor.¹²⁷

¹²² Anatol Lieven, 'The new iron curtain', *The Atlantic* (1 januari 1996), <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1996/01/a-new-iron-curtain/305915/> (geraadpleegd 24 mei 2021).

¹²³ Ibidem.

¹²⁴ Michael MccGwire, 'NATO expansion: A policy error of historic importance', *International affairs* Vol. 84, No.6, (2008) 1282-1301.

¹²⁵ Yuri Andreyev, 'NATO on the threshold of expansion', *Moscow Zarubezhnoye Voyennoye* Vol. 4, No.1, (1997) In: James. M. Milano, 'NATO enlargement from the Russian perspective', *USAWC Strategy Research Project* (1998).

¹²⁶ Christoph Bertram, 'Why NATO must enlarge,' *NATO Review* Vol. 45, No.1, (1997) 14-15.

¹²⁷ Radchenko, 'Nothing but humiliation', 776-780.

Op 21 maart 1997 kwam Jeltsin naar Helsinki bij de NAVO-conferentie om zijn zorgen kenbaar te maken over de NAVO-uitbreiding.¹²⁸ Uit dit transcript van de Helsinki-conferentie blijkt dat Jeltsin sterk benadrukt dat Oekraïne en de Baltische landen onbespreekbaar zijn voor Rusland om in potentie NAVO-lid te worden. Het laat zien dat Rusland zich in haar geopolitieke positie bedreigd voelde, maar ook dat Ruslands imperiale identiteit niet was afgezworen, stelde Kimberly Marten in 1996.¹²⁹ De vriendschap tussen Clinton en Jeltsin was er weliswaar, maar beide presidenten werden onder druk gezet om hun nationale belang te dienen. Voor Rusland waren de Baltische Landen en Oekraïne als potentieel NAVO -lid onbespreekbaar en voor de Verenigde Staten mocht de NAVO-uitbreiding allesbehalve vertraging oplopen en mochten er geen landen worden uitgesloten. Bovendien waren in 1996 de herverkiezingen in de Verenigde Staten, dus kon Clinton zich geen vertraging permitteren, blijkt naar aanleiding van de online archieven.¹³⁰

Beide belangen leken onverenigbaar, stelde Stent. Rusland diende haar grootmachtstatus op te offeren voor het behoud van het partnerschap, en de Verenigde Staten konden met de G8 en het partnerschap Rusland niet genoeg te kunnen bieden.¹³¹ Rusland hanteerde namelijk een Monroe-doctrine voor de voormalige Sovjetunie,. Rusland eiste haar invloedsferen op voor de voormalige Sovjetunie en Oekraïne en Belarus in het bijzonder, stelde Kuzio in 1997 al. Hierin verklaarde Rusland in feite dat ze het niet toestonden dat de voormalige Sovjetrepublieken allianties aangingen met andere landen dan Rusland.¹³²

Clinton stelde dat het uitsluiten van Oekraïne van een potentieel NAVO-lidmaatschap het vertrouwen in Rusland in Washington zou ondermijnen en daarom kon hij het uitbreidingsproces van de NAVO niet vertragen.¹³³ Allen Lynch, columnist bij *Foreign Policy*, stelde voor dat door slimme diplomatie in te zetten Rusland ervan kon verzekeren dat de landen uit de voormalige Sovjetunie geen NAVO-lid zouden worden.¹³⁴ Lynch bepleitte een politiek, waarin grootmachten bepaalden of landen wel of geen lid van een organisatie konden worden. Radchenko vindt dit standpunt veel te ver gaan en stelt dat mocht de Sovjetunie de Koude Oorlog hebben gewonnen, dat dan Moskou Europa naar haar hand had

¹²⁸ Clinton Library, 'Morning Meeting with Yeltsin', aldaar 106.

¹²⁹ Kimberly Marten 'Russia and NATO: Thesis of the Council on Foreign and Defense Policy', *Comparative Strategy* Vol. 15, No.1, (1996) 91-101, aldaar 91-92.

¹³⁰ Clinton Library, 'Summary Report, 10 mei 1995, 292-297.

¹³¹ Stent, *Limits of partnership*, 279.

¹³² Kuzio, 'Nato enlargement.'

¹³³ Ibidem.

¹³⁴ Allen Lynch, 'Russia and NATO: expansion and coexistence?', *The International Spectator* Vol. 17, No.1, (1997) 81-91.

gezet op basis van een Leninistisch ideaal en dat Moskou geen concessies had gedaan aan de NAVO. De NAVO hoefde daarom helemaal geen concessies of aan ‘slimme diplomatiek’ te doen. Dit was een logisch gevolg van het feit dat de NAVO de Koude Oorlog had gewonnen.¹³⁵ Zelikow stelde in 1994 dat de Verenigde Staten vooral een handelspartner van Rusland waren. De Verenigde Staten konden interne kwesties in Rusland niet of nauwelijks beïnvloeden en er waren namelijk talloze kwesties waarop Rusland en de Verenigde Staten het oneens waren. Ook waren er stemmen in Rusland die überhaupt de samenwerking met Washington wilden verbreken. De Verenigde Staten kon daarom niet op allerlei terreinen concessies doen om Rusland tevreden te stellen, omdat daarmee de integriteit van nieuwe onafhankelijke staten werd aangetast.¹³⁶

De NAVO-uitbreiding was vooral een kwestie die sterk speelde binnenin de politieke elite, stelt William Zimmerman, onderzoeker aan de Universiteit van Oxford, die de electorale invloed van onder andere de NAVO-uitbreiding analyseerde. De meerderheid van de Russen was vooral bezig om rond te komen en om niet in handen van de georganiseerde misdaad te vallen. De NAVO-uitbreiding speelde nauwelijks een rol bij de verkiezingen van 2000.¹³⁷ Criminelen terroriseerden de straten van Moskou en Sint-Petersburg.¹³⁸ Andere onderwerpen waren belangrijker bij de verkiezingen, zoals de oorlog in Tsjetsjenië, de enorme armoede onder de Russische bevolking en het bestrijden van de georganiseerde misdaad. Bovendien deelden alle partijen de mening dat de NAVO-uitbreiding Rusland zou schaden en daarmee viel er nauwelijks electoraal gewin uit te halen, stelt Götz.¹³⁹

In dit hoofdstuk stond de NAVO-uitbreiding centraal. De NAVO-uitbreiding deed de relaties tussen Rusland en het Westen weliswaar veranderen, maar leidde uiteindelijk slechts tot een interne verschuiving en een minder prowesterse koers.¹⁴⁰ Jeltsin kon goed oppositie voeren, maar had geen plan voor Rusland. Door een gebrek aan parlementaire traditie werd Jeltsin niet weggestuurd, doordat Jeltsin hervormingen middels een referendum doordrukte. In een gezonde parlementaire democratie zou Jeltsin voor de schending van zijn bevoegdheden zijn weggestemd of afgezet. Om te overleven ontsloeg Jeltsin westernizers en aanhangers van de shocktherapie door voormalig KGB-ers en oligarchen aan zich te binden.

¹³⁵ Radchenko, ‘Nothing but humiliation’, 769–815.

¹³⁶ Philip Zelikow, ‘Beyond Boris Yeltsin’, *Foreign Affairs* 73:01 (1 januari 1994) 44-56 .

¹³⁷ William Zimmermann, ‘Survey research and Russian perspectives on NATO expansion’, *Post-Soviet affairs* Vol. 17, No.3, (2001) 235-261; Talbott, *Russian Hand*, 219-221.

¹³⁸ Hedi Blake, *From Russia with Blood. The Kremlin's Ruthless Assassination Program and Vladimir Putin's Secret War on the West* (Londen 2019) 43-47.

¹³⁹ Eliaz Götz, ‘Russia's opposition’, 481-494.

¹⁴⁰ P.L.Dash, ‘Rise and fall of Primakov’, *Economic and Political Weekly* Vol. 34, No.24, (juni 1999) 12-18.

In feite waren de kansen op een prowesters Rusland verkeken toen Jeltsin het leger de opdracht gaf om het parlement met tanks te beschieten.¹⁴¹ Na de economische crisis in oktober 1998, werd ook westernizer Boris Nemtsov, een van de leidende personen binnen de Russische liberale oppositiepartij, ontslagen.

Doordat de NAVO uitbreidde en Rusland hier stevige kritiek op uitte, verloren de Westernizers het momentum vanaf 1993, en tussen 1993-1996 implodeerde hun invloed. Rusland voerde een hardere politiek tegenover de NAVO-uitbreiding en dit werd onder meer belichaamd met de aanstelling van Primakov als Minister van Buitenlandse Zaken. Opvallend is dat Rusland alleen haar kritiek op de NAVO-uitbreiding uitte naar de Verenigde Staten en zich nooit openlijk heeft afgevraagd waarom bijvoorbeeld Polen of Tsjechië NAVO-lid wilden worden. In de meeste analyses ontbreekt het feit dat bijvoorbeeld Tsjechië zelf het initiatief nam om NAVO-lid te worden en dat de regering van Havel hierin een onafhankelijke keuze hierin maakte en Washington Tsjechië niks oplegde. Toch leidde de kwestie van de NAVO-uitbreiding niet tot een radicale breuk in de diplomatieke relatie tussen Rusland en het Westen, maar zorgde er in feite voor dat mensen in Rusland die een liberale democratie voorstonden buitenspel werden gezet. Westernizers zoals Chubais, Kozyrev en Gaidar werden allen als minister één voor één ontslagen. In 1992 werd Gaidar al ontslagen als Minister van Financiën, in 1995 werd Chubais ontslagen als Vicepremier en in 1996 werd Kozyrev ontslagen als Minister van Buitenlandse Zaken. Het optimisme over een meer westerse en democratische koers in Rusland was halverwege de jaren negentig definitief voorbij.

¹⁴¹ Elbert Toonen, *De Russische Tragedie onder Gorbatsjov en Jeltsin* (Soesterberg 2005) 397-399.

3. De Kosovo-crisis als illustratie van de vervreemding

*We and our NATO allies have taken this action only after extensive and repeated efforts to obtain a peaceful solution to the crisis in Kosovo. He(Milosevich) has rejected the balanced and fair peace accords that our allies and partners, including Russia proposed last month.*¹⁴²

Dit waren de woorden van Bill Clinton tijdens zijn televisietoespraak op 24 maart 1999 waarin hij aankondigde dat de NAVO militair zou ingrijpen in Kosovo. In zijn toespraak legde Clinton een link tussen het lot van de Kosovaren en het lot dat de Bosniërs een paar jaar eerder was overkomen. Hiermee poogde Clinton het NAVO-ingrijpen moreel te legitimeren, aangezien er geen VN-mandaat voor was. Vanuit humanitair perspectief was het ingrijpen in Joegoslavië te rechtvaardigen, desalniettemin leidde de interventie tot een conflict met Rusland. In dit hoofdstuk zal de vraag worden behandeld: wat was de invloed van een aantal specifieke gebeurtenissen op de relatie tussen Rusland en het Westen? De specifieke gebeurtenis die in dit hoofdstuk behandeld zal worden is de Kosovo-crisis en op welke manier deze crisis de relatie tussen Rusland en het Westen beïnvloedde.

Op 24 maart 1999 werd Bill Clinton gebriefd door zijn stafchef Berger ter voorbereiding van een belangrijk telefoongesprek met zijn ambtsgenoot Jeltsin die Clinton een vriend noemde.¹⁴³ Naast de telefoongesprekken zijn ook de aantekeningenformulieren bestudeerd die Clinton maakte voordat het telefoongesprek met Jeltsin plaatsvond. Clintons aanpassingen illustreren zijn persoonlijke betrokkenheid bij de Russisch-Amerikaanse relatie. Clinton wilde naar alle waarschijnlijkheid Jeltsin niet onder druk of voor het blok zetten, en dus veranderde hij de passage 'bombardment within three hours' door 'will happen soon'.¹⁴⁴ Een ander voorbeeld die ook Clintons betrokkenheid aantoont, is dat hij de woorden 'we as great powers' toevoegde. Hierin beantwoordde Clinton Ruslands behoefte om internationaal erkend te worden als grootmacht. Hiermee schoof Clinton de zakelijke stijl van zijn veiligheidsadviseur terzijde.¹⁴⁵

Het telefoongesprek van 24 maart 1999 tussen Clinton en Jeltsin begon in een goede

¹⁴² Bill Clinton, 'Statement on Kosovo', Office of Press Secretary, Washington DC, 24 maart 1999, <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/bombkos.htm> (geraadpleegd 28 juli 2021).

¹⁴³ Bill Clinton Library 'Phone call with president Yeltsin', *The White House*, documentnummer: 9902374, 24 maart 1999, 1-418, aldaar 186-190, <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/58573>, (geraadpleegd 31 juli 2021).

¹⁴⁴ Ibidem.

¹⁴⁵ Ibidem.

sfeer. Ze begroetten elkaar als vanouds, maar beide presidenten moesten rekening houden met de binnenlandse actoren. Jeltsin wilde vooral diplomatieke wegen bewandelen, omdat de Russische publieke opinie fel gekant was tegen een potentieel westers ingrijpen in broedervolk Servië, terwijl Clinton dit als een doodlopende weg beschouwde, omdat Milošević meermaals zich niet aan zijn woord had gehouden. De gespannen sfeer werd vooral duidelijk toen Clinton waarschuwde dat de relatie op het spel stond. Clinton zei tegen Jeltsin: “*You may decide to let this get in the way of our relationship, but I’m not going to because I do not think he (Milosevich) is that important*”.¹⁴⁶ Clinton realiseerde zich dat dit een crisis was die ook hun persoonlijke relatie kon raken en niet alleen die tussen beide landen. Talbott schreef in zijn memoires dat Jeltsin de hoorn op de haak gooide toen er geen overeenstemming bereikt kon worden. Clinton stelde betreurd “*something basic is broken and it will take a lot of fixing*”, zo liet de Amerikaanse president geëmotioneerd weten.¹⁴⁷

In de historiografie wordt de Kosovo-crisis beschreven als een radicaal breekpunt. Bekende publicisten over Rusland, zoals Hubert Smeets en Wierd Duk stellen dat dit een belangrijk keerpunt was.¹⁴⁸ Zoals in het vorige hoofdstuk beschreven, bleek sinds 1994 er sprake te zijn van botsende belangen, over bijvoorbeeld de NAVO-uitbreiding. Daarom lijkt de Kosovo-crisis vooral een openbaring voor de buitenwereld te zijn geweest van wat er zich achter de schermen al sinds 1995 afspeelde. Het probleem was dat Rusland in feite niks kon doen om het Amerikaanse beleid te beïnvloeden en dit zette kwaad bloed bij Rusland.¹⁴⁹

Voormalig Russisch Minister van Economische Zaken en boegbeeld van de shocktherapie, Jegor Gaidar, belde met vicepresident Al Gore vlak nadat Bill Clinton het Amerikaanse ingrijpen bekendmaakte. Gaidar gaf aan: “*If only you knew what a disaster this war is for those in Russia who want for our country what you want*”.¹⁵⁰ Gaidar benadrukte in dit telefoongesprek dat zelfs prowesterse Russen militant antiwesterse retoriek bezigden en dat goede samenwerking nu erg lastig was geworden.¹⁵¹ Dit erkende ook Helmut Kohl. De bondskanselier die in 1998 aftrad sprak Primakov onder vier ogen in 2001, toen Primakov onderdeel uitmaakte van een Russische delegatie naar Duitsland. Kohl stelde dat de NAVO-bombardementen op Belgrado een kolossale historische fout waren. “*Hiermee had de NAVO*

¹⁴⁶ Clinton Library, ‘Telephone conversation’, 207-210.

¹⁴⁷ Talbott, *Russian hand*, 306-307.

¹⁴⁸ Smeets, *Wraak*, 102-104; Duk, *Straatvechter*; Oksana Antonenko, ‘NATO and European Security’, *Global Politics and Strategy* Vol. 41, No.1999, (2010) 124-144.

¹⁴⁹ Clinton Library, ‘Telephone conversation’, 24 maart 1999, 208-210.

¹⁵⁰ Talbott, *Russian Hand*, 307.

¹⁵¹ *Ibidem*, 306-307.

de kansen op één verenigd Europa voorgoed geëlimineerd".¹⁵² Kohl stelde tegen Primakov dat mocht hij nog bondskanselier zijn geweest, dan had hij het Duitse Veto uitgesproken tegen de interventie omdat het tot vervreemding met Rusland kon leiden en de diplomatieke route eerst bewandeld moest worden.¹⁵³ Zelfs de prowesterse Russische liberale krant Kommersant stelde: *"prestige is more precious than money"*.¹⁵⁴ Dit is illustratief voor hoe binnen de Russische elite de teneurstelling over de westerse behandeling tegenover Rusland overheerste. Rusland moest het vooral met het Westen eens zijn. Volgens Doema-voorzitter en ambassadeur in Washington, Vladimir Loekin, was het een opeenstapeling van frustraties die samenkwamen doordat Ruslands bezwaren bij zowel de NAVO-uitbreiding als het Kosovo-conflict volledig werden miskend.¹⁵⁵ Hubert Smeets voegt hieraan toe:

*In Rusland was er natuurlijk wel meer sympathie voor de Orthodoxe Serven dan voor de Islamitische Kosovaren en natuurlijk was het militaire overwicht van de NAVO zo groot dat de sympathie zich verplaatste naar de underdog. Daarnaast denk ik dat het bombardement en de erkenning van Kosovo wel heel erg slordig is geweest. Het Westen zette hierin vrij gemakkelijk vergaande stappen, die in Rusland de wenkbrauwen deden fronzen.*¹⁵⁶

De westerse interventie in Kosovo leidde uiteindelijk tot een internationale rel. Illustratief hiervoor was het besluit van Primakov om zijn internationale trip naar Washington af te blazen: terwijl het vliegtuig al in de lucht was besloot hij met goedkeuring van Jeltsin om terug te vliegen naar Moskou. Primakov belde nog wel met zijn Amerikaanse ambtsgeenoot Al Gore en deelde hem zijn ongenoegen van de situatie mee: *"Since you are directly telling me that the airstrikes are inevitable I certainly cannot come to Washington. I am convinced that all diplomatic efforts are not exhausted yet. I hope you will consider the consequences of your plan"*.¹⁵⁷ Iets wat mogelijk ook meespeelde was Primakovs persoonlijke belang. Primakov had maandenlang geprobeerd om Milošević via de diplomatieke weg te overreden en hij was ervan overtuigd dat hij bijna een staakt-het-vuren had bereikt. Het feit dat Rusland dicht bij een diplomatieke doorbraak zat, leek bij de

¹⁵² Primakov, *Crossroads*, 272-273.

¹⁵³ Ibidem, 273-274.

¹⁵⁴ *Kommersant*, 24 maart 1999; geciteerd in: Regina Heller, 'Russia's quest for Respect in the international conflict management in Kosovo', *Communist and post-communist studies* 47:03 (2014) 333-343.

¹⁵⁵ Vladimir Lukin, 'Press briefing', 24 februari 1998, <http://www.bu.edu/globalbeat/pubs/ib28.html> (geraadpleegd 12 september 2021).

¹⁵⁶ Interview Smeets, '54:22-01:01:25'.

¹⁵⁷ Primakov, *Crossroads*, 268-269.

besluitvorming in de Verenigde Staten niet tot nauwelijks mee te spelen. Al vanaf 1996 probeerde Primakov Milošević te waarschuwen dat het Kosovaarse nationalisme een potentieel conflict kon ontketenen.¹⁵⁸ Gore probeerde Primakov te overtuigen vanwege de mensenrechtenschendingen, maar dit was voor Rusland onvoldoende, omdat Ruslands diplomatieke reputatie ook op het spel stond. Rusland had immers maandenlang gesprekken gevoerd met Milošević. De interventie van de NAVO ondermijnde de diplomatieke doorbraak (die er volgens Rusland aan zat te komen), stelde Primakov later in zijn memoires, en daarom keerde hij met zijn vliegtuig terug naar Moskou. Primakov wilde aanvankelijk de volgende ochtend al naar Belgrado vliegen, maar uiteindelijk vloog Primakov op 30 maart 1999 naar Belgrado om te bemiddelen.¹⁵⁹

De Kosovo-crisis betekende een duidelijke breuk, in het kader van de *Founding Act* uit 1997 en het partnerschap tussen Rusland en de Verenigde Staten. De Russische elite constateerde dat ze hun belangen moeilijk konden verdedigen in het partnerschap. Het negeren van de Russische diplomatie leidde er volgens hen toe dat iedereen in Rusland het partnerschap als een farce beschouwde. Ruslands diplomatieke bezwaren tegen het ingrijpen waren immers irrelevant voor Washington, zelfs de VN-veiligheidsraad veroordeelde het Amerikaanse ingrijpen. De Amerikaanse bombardementen onder NAVO-commando maakten daarom een einde aan het partnerschap tussen het Westen en Rusland, omdat de NAVO in feite buiten de VN om een land binnenviel dat de mensenrechten schond. Door de interventie in Kosovo voelde Rusland zich bedreigd, omdat in een niet-NAVO-land werd ingegrepen en Ruslands vetorecht in de Verenigde Naties buitenspel werd gezet. Kernwapens waren nog de enige manier om de NAVO af te schrikken. Kolonel Alexei Arbatov, Russisch politicoloog (geen familie van Gorbatsjovs speechschrijver Georgy Arbatov), voegt hieraan toe dat niet alleen in militaire zin, maar ook op het gebied van de internationale rechtsorde het Westen een precedent heeft geschapen en hiermee ondermijnde Washington haar eigen internationale rechtsorde.

Conventies als soevereiniteit kwamen onder druk te staan.¹⁶⁰ De Kosovo-crisis maakte duidelijk dat Rusland haar grootmachtstatus niet langer waar kon maken door samen te werken via het partnerschap met de Verenigde Staten, stelt Oksana Antonenko, directeur van

¹⁵⁸ Ibidem, 178-199.

¹⁵⁹ Ibidem, 178-185.

¹⁶⁰ Alexei Arbatov, 'The transformation of Russian Military doctrine: Lessons learned from Kosovo and Chechnya', *Marshall Centre* (juli 2000), <https://www.marshallcenter.org/en/publications/marshall-center-papers/transformation-russian-military-doctrine-lessons-learned-kosovo-and-chechnya/transformation-russian-military> (geraadpleegd 12 mei 2022).

de Britse denktank *Global Political Risk*.¹⁶¹ Allen Lynch, columnist bij *Foreign Policy*, stelde dat de Kosovo-crisis illustreerde dat Rusland haar vitale belangen niet kon verdedigen binnenin het partnerschap en dat het Rusland anderzijds deed realiseren dat de NAVO zichzelf onaantastbaar waande.¹⁶² Radchenko stelde dat doordat de Russische elite haar erkenning en prestige niet door samenwerking kon bereiken, het een nieuwe strategie werd om het conflict te zoeken en op die manier wel die gewenste erkenning te verkrijgen.¹⁶³ Opiniepeilingen van het *Levada Centre* tonen bovendien aan dat het anti-amerikanisme flink steeg toen de NAVO-bommen op Belgrado neerkwamen.¹⁶⁴

Rusland kon het NAVO-bombardement niet tegenhouden. Daar komt bij dat Russische liberalen bijna een decennium hadden gezegd dat de Verenigde Staten Ruslands bondgenoot was en dit bondgenootschap bleek niets waard te zijn.¹⁶⁵ Veiligheidsdeskundige Kimberly Marten stelde daarom dat de Kosovo-crisis vooral Ruslands tijdelijke zwakte blootlegde en dat de NAVO voorzichtiger had gehandeld in de jaren tachtig, toen de Sovjetunie nog bestond en er een afschrikwekkende werking uitging van Moskou. Dit was illustratief was voor Ruslands statuserosie, stelde Kimberly Marten.¹⁶⁶

Een van de problemen was dat het Westen deed alsof Rusland er niet toe deed op de Balkan en dit raakte Rusland in haar eer en in de mythe dat Rusland en Servië eeuwenoude bondgenoten en zelfs broedervolken zijn. Dus op dat moment herstelt zich een oude wet dat binnenlandse en buitenlandse politiek met elkaar verbonden zijn. ‘*Dat komt bijvoorbeeld door het imperialistische karakter van de Russische staat*’, antwoordde Hubert Smeets op mijn vraag of Kosovo een breekpunt was.¹⁶⁷ De bezetting van het vliegveld in Pristina werd door Rusland zelf met groot enthousiasme begroet, omdat Rusland internationaal liet zien dat Rusland er toe deed. Dat Rusland nog steeds, hoewel verzwakt, een grootmacht was waar andere landen tijdens internationale conflicten niet omheen konden.¹⁶⁸ De bezetting van het vliegveld illustreerde ook de machtsstrijd die gaande was in het Kremlin. Jeltsin verklaarde namelijk tegenover Clinton dat hij niet op de hoogte was van deze speciale militaire operatie

¹⁶¹ Antonenko, ‘European security’, 124-144.

¹⁶² Allen Lynch, ‘The realism of Russia’s foreign policy’, *Foreign Policy* Vol. 53, No.1, (2001) 7-31.

¹⁶³ Radchenko, ‘Nothing but humiliation’, 769–815.

¹⁶⁴ ‘Attitude towards the US’, *Levada Centre* (10 september 2021), <https://www.levada.ru/en/2021/09/10/international-relations-august-2021/> (geraadpleegd 14 oktober 2021).

¹⁶⁵ Kimberly Marten, ‘NATO enlargement: Evaluating its consequences in Russia’, *International politics* 57:03 (2020) 401–426.

¹⁶⁶ Ibidem.

¹⁶⁷ Interview Smeets, ‘46:00-49:15’.

¹⁶⁸ ‘Navo doet luchtigjes over Russische Kosovo-coup’, *Trouw* (15 juni 1999), <https://www.trouw.nl/nieuws/navo-doet-luchtigjes-over-russische-kosovo-coup~bb50b0fb/> (geraadpleegd 23 juli 2021).

en dus ook niet wist wie deze had uitgevoerd. Jeltsin had de bezetting van het vliegveld niet geautoriseerd, bekende hij Jeltsin op 13 juni 1999 via de telefoon aan Clinton.¹⁶⁹

De bezetting van het vliegveld bleek een pyrrusoverwinning te zijn. Onmiddellijk na deze actie werden kritische vragen aan Bill Clinton gesteld of het partnerschap met Rusland nog levensvatbaar was. Senator John McCain bevroeg Vicepresident Al Gore of hij wist wie in Rusland had besloten om deze missie uit te voeren en of Jeltsin het Russische leger nog onder controle had. McCain benadrukte dat het in Ruslands eigen belang was om de NAVO als vriend te zien, maar dat Moskou daar anders tegenaan kon kijken. Daarom mocht de Verenigde Staten zichzelf niet slaap laten sussen.¹⁷⁰ Het toont aan dat het partnerschap en de ‘vriendschappelijke relatie tussen Rusland en de Verenigde Staten’ nooit echt iets tastbaars was, maar vooral symbolisch was en belangrijk voor de beeldvorming na de Koude Oorlog.

De Kosovo-crisis liet zien wat er al sinds 1994 gaande was: Rusland probeerde haar grootmachtsstatus te herwinnen, maar het partnerschap met de Verenigde Staten was niet gebaseerd op gelijkheid. In Rusland werd de Kosovo-crisis aangegrepen om de NAVO niet langer als partner te beschouwen en om een nieuwe veiligheidsstrategie te ontvouwen. Dit laat zien dat de Koude Oorlog uit haar winterslaap was gehaald, concludeerde Stephen Blank, in zijn veiligheidsanalyse over de gevolgen van de Kosovo-crisis een jaar later voor het Amerikaans Congres. De Kosovo-crisis leidde ertoe dat er in Rusland geluiden opgingen om nucleaire wapens als onderdeel van de veiligheidsstrategie te maken. Natuurlijk waren kernwapens altijd al onderdeel van de Russische veiligheidsdoctrine, maar door de Kosovo-crisis werd het door politici prominenter benoemd.¹⁷¹ Jeltsin liet duidelijk merken aan Clinton dat door de bombardementen op Belgrado, er binnen de Russische politieke elite een verschuiving was opgetreden waardoor nieuwe anti-kernwapenverdragen op losse schroeven kwamen te staan. Ondanks dat Clinton in het telefoongesprek bleef hameren op de mensenrechtenschendingen van Milošević, leidde dit niet tot overeenstemming.¹⁷²

In dit hoofdstuk stond de Kosovo-crisis centraal. Het algemene beeld is dat de Kosovo-crisis en de Amerikaanse bombardementen op Belgrado leidden tot een radicale breuk. Dit dient genuanceerd te worden. Rusland was sinds de desintegratie van de Sovjetunie teleurgesteld in de manier waarop de Verenigde Staten Ruslands zorgen en bezwaren over de

¹⁶⁹ Bill Clinton Library ‘Talking Points for Call with Boris Yeltsin’, 14 juni 1999, 1-418, aldaar 399-418.

¹⁷⁰ ‘Senate hearings, Kosovo’, (6 oktober 1999), <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG106shrg57452/html/CHRG-106shrg57452.htm>, (geraadpleegd 31 juli 2021).

¹⁷¹ Stephen J. Blank, ‘Threats to Russian Security’, *Strategic Studies Institute* (Juli 2000) 1-41, aldaar 10.

¹⁷² Clinton Library, ‘Telephone conversation’, 24 maart 1999, 208-210, <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/57569>.

samenwerking terzijde schoof. Binnenskamers was er immers onenigheid over de NAVO-uitbreiding en over de internationale crisis rondom Joegoslavië. De crisis in Kosovo zorgde ervoor dat de frustraties en spanningen die Rusland en de Verenigde Staten binnenskamers poogden te houden aan het licht kwamen. Kozyrev stelde begin jaren negentig al dat er bij het Amerikaanse buitenlandbeleid en met de samenwerking met Rusland nooit werd nagedacht over hoe dit in Rusland zou worden ervaren. Door de media-aandacht voor de Kosovo-crisis werd duidelijk dat het partnerschap tussen Rusland en de Verenigde Staten een mythe was. De Kosovo-crisis maakte een einde aan het partnerschap, maar leidde niet tot een radicale breuk in de samenwerkingsrelatie tussen Rusland en het Westen.

4. Van hernieuwd optimisme naar wederzijds wantrouwen

Voordat Rusland Oekraïne binnenviel in februari 2022, stelde Rusland aan de NAVO een ultimatum waarin de NAVO zich diende terug te trekken uit Oost-Europa. Dit ultimatum uit januari 2022 wekte de suggestie dat Poetin de NAVO-uitbreiding als het breekpunt beschouwde in de betrekkingen met het Westen, maar is dat ook zo? In dit hoofdstuk zal daarom Ruslands relatie met de NAVO van 2000 tot en met 2008 centraal staan. Hoe hebben bepaalde gebeurtenissen in die periode de relatie tussen het Westen en Rusland beïnvloed? Hierin zullen drie kernthema's worden behandeld: de *War on Terror*, de Kleurenrevoluties en Poetins München-speech.

Het nieuwe millennium begon met een wisseling van de wacht in zowel Moskou als Washington. Op 1 januari 2000 werd premier Poetin waarnemend president - en in maart 2000 werd hij mede door zijn hardhandige optreden in Tsjetsjenië gekozen als president van Rusland. Vervolgens centraliseerde Poetin Rusland door de vrijheden van de media te beperken en de macht van het leger te versterken.¹⁷³ In de Verenigde Staten wonnen de Republikeinen de verkiezingen en in januari 2001 werd voormalig gouverneur van Texas, George W. Bush jr, de nieuwe president. Om beter te begrijpen hoe de relatie tussen het Westen (waaronder de VS) en Rusland zich ontwikkelde, is het goed om de context te schetsen van het Rusland waarin Poetin zich bevond en hoe hij aan de macht kwam.

Poetin werd in augustus 1999 benoemd als Jeltsins premier op aanraden van Chubais. Poetin was al de derde premier die Jeltsin dat jaar benoemde en daarom was hier in de internationale media weinig aandacht voor. Zo was ook Primakov kort daarvoor slechts iets meer dan een half jaar vicepremier. Vandaar dat er weinig aandacht was in de westerse media voor de nieuwe premier Vladimir Poetin, stelde Dash.¹⁷⁴ Poetin bleek van een ander kaliber te zijn dan zijn voorgangers. Poetins aanvankelijke reputatie van een weinig charismatische ambtenaar veranderde snel door de Tweede Tsjetsjeense Oorlog, concludeert Valerie Sperling.¹⁷⁵ Kort na zijn aanstelling moest Poetin een crisis met de Tsjetsjeense rebellen beslechten, Tsjetsjeense separatisten en moslimextremisten waren de grens bij Dagestan overgestoken en zorgden daar voor grote onrust.

In augustus 1999 rolden de Russische tanks Tsjetsjenië binnen en daarmee startte de

¹⁷³ Bart Rijs, 'Poetin zet aanval in op legerleiding', *De Volkskrant* (8 augustus 2000), <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/poetin-zet-aanval-in-op-legerleiding~bfde9088/> (geraadpleegd 12 juli 2022).

¹⁷⁴ P.L.Dash, 'Rise and fall of Primakov', *Economic and Political Weekly* Vol. 34, No.24, (juni 1999) 12-18.

¹⁷⁵ Valerie Sperling, 'Putin's macho personally Cult', *Communist and Post-communist Studies* Vol. 49, No.1, (2016) 13-23.

Tweede Tsjetsjeense Oorlog. Op 6 augustus 1999 begon de slag om Grozny. De belegering van Grozny verliep volgens Ruslands traditionele militaire doctrine: de volledige verwoesting van steden, waarin *collateral damage* als noodzakelijk kwaad werd beschouwd. De Russische raketten troffen onder andere scholen en ziekenhuizen, waardoor er disproportioneel veel burgerslachtoffers vielen. *Amnesty International* oordeelde daarom hard over het Russisch ingrijpen. Naast het beschieten van burgerdoelwitten (wat een oorlogsmisdaad is), kwamen martelingen (waaronder bijvoorbeeld waterboarding) op grote schaal voor. Vluchtelingen werden bij de grens tegengehouden en er werd geen onderscheid gemaakt tussen burgers en militairen. Daardoor was Rusland direct verantwoordelijk voor een humanitaire crisis, oordeelde *Amnesty International*.¹⁷⁶ Dit had gevolgen voor de relatie met het Westen.

Onder Amerikaanse druk dreigde het IMF het tweede pakket van de leningen ter waarde van 640 miljoen dollar te bevriezen vanwege de grove mensenrechtenschendingen. Deze IMF-tegoeden waren echter essentieel voor Rusland om het hoofd financieel boven water te houden, stelde *Trouw* op 29 november 1999.¹⁷⁷ Daarom liet premier Poetin op 19 november 1999 een ingezonden brief plaatsen in verschillende westerse kranten om het westerse publiek en daarmee indirect de westerse regeringen te overtuigen van het Russische standpunt. Bij een opschorting van de leningen zou Vladimir Poetin als premier van Jeltsin hiervoor de politieke prijs hebben betaald en hadden we waarschijnlijk nooit meer iets van hem vernomen, schreef *Trouw*.¹⁷⁸ Poetin probeerde dit discours te doorbreken door te benadrukken dat Rusland vooral probeerde deze ‘bandieten’ te verslaan, aldus zijn open brief aan de internationale media.¹⁷⁹

Voorafgaande aan de invasie heeft Poetin Ruslands intenties over ingrijpen in Tsjetsjenië nooit onder stoel of banken geschoven, ook niet aan de Amerikaanse president. Toen Poetin in september 1999 zijn internationale debuut maakte, omdat hij Jeltsin moest vervangen op het APEC-Forum in Nieuw-Zeeland, werd Rusland opgeschrikt door een serie aan bomaanslagen waarbij onder meer een appartementencomplex in Moskou in rook opging. Bill Clinton sprak op het APEC-forum in Nieuw-Zeeland bij afwezigheid van Jeltsin zijn zorgen uit tegen Poetin over de manier waarop het Russische leger haar operaties in Tsjetsjenië uitvoerde waarbij veel burgerslachtoffer gevallen waren.¹⁸⁰ Steven Myers, auteur van *Tsaar Poetin*, stelt

¹⁷⁶ ‘Russian Federation: Chechyna’, *Amnesty International*.

¹⁷⁷ ‘IMF wil wachten met lening aan Rusland’, *Trouw* (29 november 1999), <https://www.trouw.nl/nieuws/imf-wil-wachten-met-lening-aan-rusland~b21652ac/> (geraadpleegd 9 augustus 2021).

¹⁷⁸ Vladimir Poetin, ‘Tsjetsjeense terroristen laten Rusland geen andere keus’, *de Volkskrant* (19 november 1999), <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/rusland-beproeft-kosovo-recept-in-tsjetsjenie~bf408d59/> (geraadpleegd 13 augustus 2021).

¹⁷⁹ ‘IMF’, *Trouw* (29 november 1999); Poetin, ‘Tsjetsjeense terroristen’.

¹⁸⁰ Steven Lee Myers, *De Nieuwe Tsaar*, vert. Ronald Fagel (vijfde druk; Londen 2016) 183.

dat Poetin niet gediend was van deze kritiek: vanuit zijn optiek werd Rusland geterroriseerd door bandieten en terroristen die hij weigerde mensen te noemen. Poetin tekende geïrriteerd een voorgenomen aanvalsplan op een servet en liet dit aan Clinton zien, aldus Myers¹⁸¹ Oud-topman van de FSB Litvinenko stelde later in ballingschap, dat de FSB de appartementen in Moskou zelf had laten exploderen om als voorwendsel te dienen zodat Rusland Tsjetsjenië kon binnen vallen om 'orde op zaken te stellen'.¹⁸² Poetin was sinds maart 1998 directeur van de FSB en was waarschijnlijk al voor de bomaanslagen op de hoogte van de potentiële invasieplannen in Tsjetsjenië, stelde Myers.¹⁸³ Deze plannen werden pas twee maanden na de start van de oorlog, in oktober 1999 uitgevoerd.

De Amerikaanse president bleef echter aandringen op het respecteren van mensenrechten. Myers stelt dat het opmerkelijk is dat Poetin de aanvalsplannen aan de Verenigde Staten openbaarde, terwijl deze nog niet bekend waren gemaakt. De Amerikaanse president liet vervolgens blijken de aanvallen weliswaar te begrijpen, maar dat hij zich zorgen maakte om de humanitaire crisis die het Russisch ingrijpen teweegbracht. Poetin zei tegen Clinton in vertrouwen dat dit het begin was van een Russische invasie tegen het internationaal terrorisme en hoopte op steun vanuit Washington te kunnen rekenen.¹⁸⁴ *Amnesty International* toonde een paar maanden later aan dat het Russische Leger geen onderscheid maakte tussen burgers en guerrillastrijders en martelde zelfs burgers bij het verhoren van 'verdachten'.¹⁸⁵ *De Volkskrant* vergeleek daarom Poetin met Milošević vanwege de meedogenloosheid op het slagveld en tegen de burgerbevolking, zoals onder andere *Amnesty International* beschreef.¹⁸⁶

Poetin liet in feite twee gezichten zien. Enerzijds ging hij met harde hand te werk en vernietigde het Russische leger hele steden en dorpen ten koste van vele mensenlevens. Anderzijds probeerde Poetin dit harde beleid wèl in een prowesters narratief te plaatsen. Poetin had Primakovs confrontatiepolitiek vervangen door een strategie op basis van consensus,

¹⁸¹ Ibidem, 170-181.

¹⁸² Martijn Roessingh, 'Geheime dienst pleegde aanslagen op Russische burger', *Trouw* (22 mei 2007), <https://www.trouw.nl/nieuws/geheime-dienst-pleegde-aanslagen-op-russische-burger~b0a802e8/> (geraadpleegd 17 juni 2022).

¹⁸³ Myers, *Tsaar*, 170-181.

¹⁸⁴ Ibidem, 183.

¹⁸⁵ 'Russian Federation: Chechnya for the motherland', *Amnesty International* (December 1999). <https://www.refworld.org/docid/3ae6aa0e20.html> (geraadpleegd 6 augustus 2021).

¹⁸⁶ Bart Rijs, 'Rusland beproeft Kosovo-recept in Tsjetsjenië', *de Volkskrant* (27 september 1999), <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/rusland-beproeft-kosovo-recept-in-tsjetsjenie~bf408d59/> (geraadpleegd 9 augustus 2021).

verklaarde Tsygankov in zijn essay.¹⁸⁷ Poetin concludeerde dat het confrontatiebeleid van Primakov contraproductief was zolang Rusland geïsoleerd was en het Rusland economisch meer zou schaden dan zou opleveren. Poetin benadrukte in Nieuw-Zeeland dat Rusland en de Verenigde Staten tegen dezelfde vijand vochten, namelijk het jihadistische fundamentalisme dat ook verantwoordelijk was voor de aanslagen op het Amerikaanse consulaat in Somalië en in Tanzania in 1998. Bin Laden had bovendien tweemaal Dagestan bezocht en zou de strijd openlijk steunen.¹⁸⁸ Wat mij hier opvalt is Poetins bereidheid om informatie te delen, omdat hij samen wilde optrekken met de Verenigde Staten tegen hun gemeenschappelijke vijand: het internationaal jihadisme. Poetin verklaarde openlijk dat Rusland een grootschalig offensief voorbereidde, terwijl Jeltsin hiermee nog niet in de openbaarheid was getreden. Het was illustratief voor Poetins aanvankelijke pragmatische houding.

Op oudejaarsavond in 1999 verklaarde Jeltsin dat Poetin hem zou gaan opvolgen als waarnemend president en dat er in maart 2000 presidentsverkiezingen zouden volgen. Toen Poetin in 2000 als president werd gekozen, maakte hij onmiddellijk duidelijk dat hij Rusland economisch wilde moderniseren. Poetin investeerde in de zware industrie, waaronder in olie- en gasproductie en hervormde de economie. Mede hierdoor bleek Rusland onder Poetin snel in staat te zijn om haar schulden af te betalen, concludeerden onderzoeksjournalisten van *The Moscow Times*, Ben Aris en Ivan Tkachev.¹⁸⁹ Poetin zag het bruto nationaal product per inwoners in zijn eerste twee termijnen verdubbelen (zie figuur hieronder).¹⁹⁰

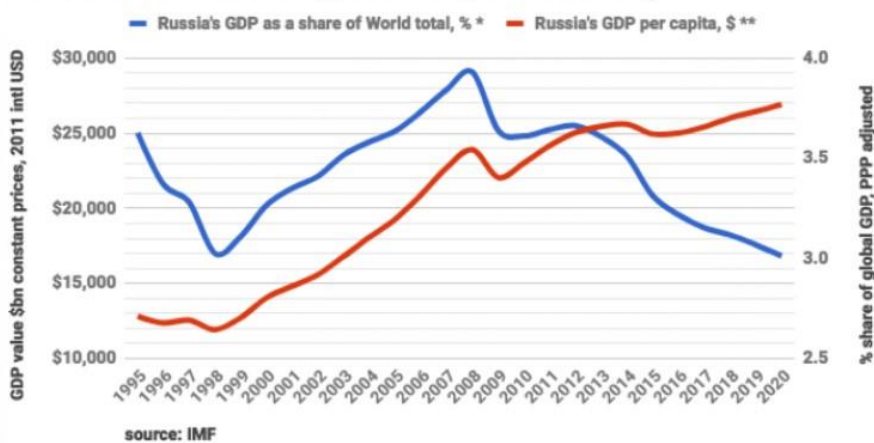
¹⁸⁷ Andrei P. Tsygankov, 'Vladimir Putin's vision of Russia as a normal great power', *Post-Soviet Affairs* 21:02 (2005) 132-158.

¹⁸⁸ Myers, *Tsaar*, 183.

¹⁸⁹ Ben Aris en Ivan Tkachev, 'Long read: 20 years of Russia's economy under Putin, in numbers', *The Moscow Times* (19 augustus 2019), <https://www.themoscowtimes.com/2019/08/19/long-read-russias-economy-underputin-in-numbers-a66924> (geraadpleegd 24 augustus 2021).

¹⁹⁰ Ibidem.

Russia value of economy, share of global economy

Ruslands Bruto Binnenlands Product tussen 1995 en 2020.

Toch lijkt de stijgende olieprijs uiteindelijk doorslaggevend te zijn geweest voor het economische succes in Poetins eerste presidentiële ambtstermijn, stellen McFaul en Stoner. Toen de olieprijs weer zakte, bleek Rusland tamelijk afhankelijk te zijn van een hoge olie- en gasprijs. Poetin probeerde door een constructieve opstelling een goede samenwerking met het Westen te creëren om zo economisch te kunnen profiteren en de Russische economie te laten groeien. Poetin was voorstander van liberale economische wetgeving die de Russische economie liet opbloeien, stellen Tkachev en Aris. Hoewel er op economisch vlak goede samenwerking was, bestonden er toch conflicten tussen Rusland en de Verenigde Staten. De nieuwe president van de Verenigde Staten sinds 2001, George Bush jr., had kritiek op de mensenrechtenschendingen in Tsjetsjenië en de manier hoe de persvrijheid in het nauw kwam. Het Russische mediabedrijf *NTV* was een van de weinige journalistieke bedrijven die onvoorwaardelijk kritisch was op zowel de Russische oppositie als op de regering. Al onder Jeltsin werd *NTV* als een doorn in het oog beschouwd: de *NTV* was het enige televisiestation dat tijdens de bomaanslagen in Moskou van september 1999 de officiële lezing in twijfel trok en bovendien de spot dreef met Vladimir Poetin door hem in cartoon als een boze ‘toiletjuffrouw in dwergenpak’ af te beelden. De inval van de FSB bij de *NTV* en het in beslag nemen van honderden documenten zorgde voor kritiek vanuit het buitenland en met name vanuit het Westen, concludeert Myers.¹⁹¹ Dit kwam de relatie met het Westen niet ten goede. Ook begon Poetin oligarchen onder druk te zetten met haatcampagnes en bedreigingen. Dit werd in het

¹⁹¹ Myers, *Tsaar*, 223-224.

Westen beschouwd als een autoritaire ommezwaai in het Kremlin, wat de relatie tussen de NAVO-landen en Rusland evenmin ten goede kwam.¹⁹²

Vladimir Poetin stelde in maart 2000 tegen de *BBC* dat Rusland lid wilde worden van de NAVO als ze als gelijke partner werden behandeld en dat de tijd van Koudeoorlogsdenken voorbij was.¹⁹³ Bush's nationale veiligheidsadviseur Condoleezza Rice stelde echter in aanloop naar de presidentsverkiezingen van 2000 dat Rusland een bedreiging was voor de Verenigde Staten en haar Europese bondgenoten.¹⁹⁴ In juni 2001 zou de eerste ontmoeting plaatsvinden tussen Poetin en Bush. Tijdens de gesprekken in Slovenië tussen Bush en Poetin leek de lucht snel geklaard en bleken de vooroordelen al snel te zijn ontkracht. Beide presidenten spraken hun optimisme uit voor pragmatische bilaterale samenwerking. Bush had tijdens de presidentsverkiezingen verklaard dat het niet aan de Verenigde Staten was om van Rusland een democratie te maken, omdat het aan de Russen zelf was hoe ze hun land wilden inrichten.¹⁹⁵ Hier werd de pragmatische houding van beide presidenten zichtbaar. Bush uitte in feite een indirecte aanval op zijn voorganger Bill Clinton. Prominente Russen ergerden zich aan de manier waarop de regering Clinton hen voorschreef hoe Rusland haar samenleving diende in te richten. Bush benaderde Rusland dus vooral zakelijk en pragmatisch. In Ljubljana verklaarden beide presidenten dat hun gesprekken goed verliepen en dat er sprake was van een constructieve samenwerking. Poetins pragmatisme werd geïllustreerd doordat Poetin niet in felle bewoordingen reageerde toen Bush hem meedeelde dat de NAVO in 2004 zou uitbreiden, stellen McFaul en Stoner.¹⁹⁶ Poetin benadrukte dat de tijd van achterdocht en vijanddenken tot het verleden behoorde en er samengewerkt moest worden om het internationaal terrorisme de kop in te drukken.¹⁹⁷

Op 11 september 2001 vlogen er twee passagiersvliegtuigen het World Trade Centre in en werd het hart van de (neo)liberale wereld getroffen. Toen Rice op die dag naar Rusland belde en de Russische minister van Defensie Ivanov opnam, nam Poetin de telefoon over en vroeg wat Rusland voor Amerika kon betekenen. De terreuraanslagen boden ook mogelijkheden voor een pragmatische samenwerking tussen Rusland en de Verenigde Staten. Rusland probeerde net

¹⁹² Ibidem.

¹⁹³ David Hoffman, 'Putin Says 'Why Not?' to Russia Joining NATO', *The Washington Post* (6 maart 2000), <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2000/03/06/putin-says-why-not-to-russia-joining-nato/c1973032-c10f-4bff-9174-8cae673790cd/> (geraadpleegd 29 augustus 2021).

¹⁹⁴ Foglesong, 'Soulmate to archenemy,' 18-41.

¹⁹⁵ George Bush jr, 'NAVO-summit' (Ljubljana 2001), [Press Conference by President Bush and Russian Federation President Putin \(archives.gov\)](https://www.archives.gov/press-conferences/20010623) (geraadpleegd 23 augustus 2021)

¹⁹⁶ Stoner en McFaul, 'Who Lost Russia', 175.

¹⁹⁷ Bush jr, 'NAVO-summit'.

zoals ten tijde van de Tweede Wereldoorlog samen met de Verenigde Staten te opereren als de twee supermachten die het barbarisme gezamenlijk bestreden. Rusland kon zich hiermee opwerpen als een grootmacht waar Washington op kon vertrouwen. Voor Rusland boden de aanslagen op de Verenigde Staten ook mogelijkheden om haar internationale status te herstellen, sinds het debacle van de Kosovo-crisis voor haar internationale aanzien. Daarom steunde Rusland de Verenigde Staten ook bij hun inval in Afghanistan. Toch was Ruslands steun aan de Verenigde Staten een politiek van pragmatisme en balanceren. Aan de ene kant herstelde Poetin Ruslands internationale status door samen met de Verenigde Staten het barbarisme van de Taliban en Al-Qaida te bestrijden. Aan de andere kant bleek een aanzienlijk deel van de Russen juist tegen Ruslands steun aan de Verenigde Staten te zijn. Poetin wist hierdoor enerzijds de westernizers naar zich toe te trekken, maar de civilizationists waren kritisch op Ruslands pragmatische steun aan de *War on Terror*.¹⁹⁸

Daarnaast werd door Bush zijn *War on Terror* het een stuk lastiger om Poetin te bekritisieren voor de oorlogsmisdaden die in Tsjetsjenië werden gepleegd. De Verenigde Staten kregen steeds meer te maken met het feit dat burgers en militairen lastig van elkaar waren te onderscheiden. De Verenigde Staten waren in een vergelijkbare situatie beland als Rusland enkele jaren eerder in Tsjetsjenië. Rusland wiep zich op als de onmisbare partner van de Verenigde Staten in de *War on Terror* en Ruslands belang werd versterkt, doordat Duitsland huiverig was om de Verenigde Staten in deze *War on Terror* te steunen. Rusland stelde haar militaire basissen in Centraal-Azië beschikbaar en leverde Washington olie, zodat de Verenigde Staten gebruik konden maken van de Russische infrastructuur bij de eerste aanvallen op Afghanistan in 2001. Hierdoor kon Rusland haar reputatie sinds de jaren negentig langzaam herstellen, stelt Tsygankov.¹⁹⁹ Toch was er intern kritiek op Poetins steun aan Bush, omdat deze nauwe samenwerking niet strookte met het beeld van de Amerikaanse vijand van de radicaal rechtse en linkse oppositie, concluderen sociaalgeografen John O'Loughlin en Vladimir Kolossov.²⁰⁰

Er waren ook dossiers waarover Moskou en Washington het oneens waren. Poetin achtte het niet in Ruslands belang om hierover de confrontatie aan te gaan, omdat dit Ruslands economische belangen met het Westen zou kunnen schaden. Poetin stelde bovendien dat er nieuwe gevaren waren en de NAVO een dreiging voor Rusland uit het verleden was en de

¹⁹⁸ A. Tsygankov, *Russia's foreign policy. Change and continuity in national identity* (vierde druk; San Francisco 2019) 133-139.

¹⁹⁹ Ibidem, 118-127.

²⁰⁰ John O'Loughlin, & Vladimir Kolossov. 'A risky westward turn'? Putin's 9-11 Script and Ordinary Russians', *Europe-Asia studies* 56:01 (2004) 3-34.

terreurdreiging wereldwijde samenwerking met het Westen en dus de NAVO vereiste, stelde *The Washington Post* destijds.²⁰¹ Ian Bremmer stelde dat deze spanningen in de ijskast konden worden gezet, zolang Rusland en de Verenigde Staten een gemeenschappelijke vijand en gezamenlijk doel hadden.²⁰²

Tsygankov stelt dat Poetin in zijn eerste vijf jaar van zijn presidentschap buitengewoon pragmatisch was. De interventie van Washington in Afghanistan diende Ruslands belang, terwijl de oorlog in Irak in 2003 juist tegen Ruslands economische belangen ingingen. Enerzijds verdiende Rusland veel geld aan Irak en anderzijds werd er binnenlandse druk op Poetin uitgeoefend om dit ‘Amerikaans imperialisme’ in te dammen. Daardoor kon Poetin de Verenigde Staten onmogelijk openlijk steunen in Irak, maar wel in Afghanistan. Poetin hield zich daarom afzijdig tijdens de Irakoerlog.

Dit pragmatisme was in het Russische belang en illustratief voor Poetin, stelt Tsygankov. Deze strategie vertoont overeenkomsten met Primakovs flexibele bondgenootstrategie.²⁰³ Poetin moest zich dus zien te manoeuvreren tussen de economische belangen en het anti-americanisme onder zijn kiezers, stelt sociaalgeograaf Marsh. Bij het islamitische electoraat in Rusland was er juist meer steun voor Irak dan voor de Verenigde Staten. Dit werd mede veroorzaakt door de verwoestingen in Bagdad, die islamitische Russen als absoluut onaanvaardbaar beschouwden.²⁰⁴ Door de Amerikaanse invasie steeg het anti-americanisme van veertig procent in 2002 naar zeventig procent in 2003.²⁰⁵ Het fundament van de samenwerking tussen Rusland en de Verenigde Staten beruste op een gemeenschappelijk vijand en niet op ideologische overeenkomst. Deze samenwerking zou snel kunnen worden beëindigd wanneer de gemeenschappelijke vijand wegviel, stelde Bremmer.²⁰⁶ Tijdens de Irakoerlog kwam de pragmatische koers die door Russische commentatoren soms als prowesters werd aangeduid, onder druk te staan, stelde Treisman.²⁰⁷ Hier kwam bij dat de regering Bush het anti-kernwapenverdrag (ABM) wilde opzeggen. Dit versterkte de anti-

²⁰¹ William Drozdiak, ‘Putin Eases Stance On NATO Expansion’, *The Washington Post* (4 oktober 2001), <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2001/10/04/putin-eases-stance-on-nato-expansion/05fba0d-7048-4ff5-b790-3bc53808c9fc/> (geraadpleegd 18 juni 2022).

²⁰² Ian Bremmer en Alexander Zaslavsky. ‘Bush and Putin’s Tentative Embrace’, *World Policy Journal* Vol. 18, No.4, (2002) 11–17.

²⁰³ Tsygankov, *Russia and the West*, 118-127.

²⁰⁴ Christopher Marsh, Albert Helen en James Warhola, ‘The Political Geography of Russia’s 2004 Presidential Election’ *Eurasian geography and economics* Vol. 45, No.4, (2004) 262–279.

²⁰⁵ Tsygankov, *Russia and the West*, 121-123.

²⁰⁶ *Ibidem*, 119-125.

²⁰⁷ Daniel Treisman, ‘Presidential Popularity in a Hybrid Regime: Russia Under Yeltsin and Putin: Presidential Popularity in Russia’, *American journal of political science* Vol. 55, No.3, (2011) 590–609, aldaar 594.

Amerikaanse houding bij het Russische leger en de elite omdat zij het opzeggen van kernwapenverdragen als bedreigend ervoeren.²⁰⁸

Ondanks Ruslands teleurstellingen over het eenzijdig opzeggen van de ABM-verdragen en de Irakoorlog leverde de *War on Terror* Rusland wel internationaal prestige en geld op, concludeert Tsygankov. De Russische steun was voorwaardelijk en hield in dat Rusland keek hoe het hun belangen kon dienen. Rusland probeerde haar grootmachtstatus te herstellen en daarom was het verkrijgen van internationaal prestige en economische voordelen essentieel. Poetin steunde Bush niet in Irak, ondanks wederzijds respect. Het diende niet het Russische belang.²⁰⁹ De economie profiteerde van de verkoop aan olie, maar Ruslands verwachtingen om als gelijkwaardige partner te worden gezien kwam niet uit. In tegenstelling tot bondskanselier Schröder deed Bush geen enkele diplomatieke poging om Rusland over te halen om hen te steunen in Irak.

Duitsland gaf Rusland wèl het respect waarnaar Moskou verlangde. Duitsland, Frankrijk en Rusland trokken samen op en verwierpen de interventie in Irak onder leiding van Bush. Volgens Angela Stent werd er door de Verenigde Staten nauwelijks rekening gehouden met de Russische handelsbelangen in Irak. Dit versterkte het gevoel van een gebrek aan respect voor Rusland.²¹⁰ Poetin werd geïnformeerd over de invasie en Rusland werd voor haar economische schade weliswaar eenmalig gecompenseerd, maar het respect waar Rusland naar verlangde kon Bush niet leveren in tegenstelling tot Schröder, stelt Myer.²¹¹ De Duitse Bondskanselier had zich evenals Poetin kritisch uitgelaten over de Irakoorlog.²¹²

Niet alleen zorgde de Irakoorlog voor spanningen. Ook in de voormalige Sovjetregio's veranderde de politieke situatie in rap tempo. Bijna vijftien jaar lang hadden de voormalige Sovjetrepublieken en satellietstaten zich opgesplitst in twee categorieën. De Centraal-Europese en Baltische Landen hadden naast de overgang naar kapitalisme ook de democratische transitie gemaakt, terwijl de voormalige Sovjetrepublieken, met uitzondering van de Baltische Landen, de overgang naar kapitalisme wel hadden gemaakt, maar de democratische transitie was niet bereikt. Dit wordt door Angela Stent het post-Sovjetsyndroom genoemd.²¹³ Sinds 1991 was een

²⁰⁸ Nick Walsh, 'Powell strikes deal with Russia on debt', *The Guardian* (16 mei 2003),

<https://www.theguardian.com/world/2003/may/16/iraq.russia> (geraadpleegd 2 september 2021).

²⁰⁹ Andrei Tsygankov, *Russia and the West from Alexander to Putin. Honor in International Relations* (Cambridge 2012), 118-119.

²¹⁰ Stent, *Limits of partnership*, 82-94.

²¹¹ Myers, *Tsaa Poetin* 243-245.

²¹² Mark Schenkel, 'Ohne uns', *Duitsland Instituut* (19 februari 2003), <https://duitslandinstituut.nl/artikel/4074/ohne-uns> (geraadpleegd 1 september 2021).

²¹³ Stent, *Limits of partnership*, 82-94.

groot aantal voormalige Sovjetrepublieken weliswaar onafhankelijk geworden, zoals Oekraïne en Georgië, toch was er net zoals in de Sovjetunie veel corruptie, nauwelijks vrije pers of onafhankelijke rechtspraak. Bovendien waren de regeringsleiders meestal loyaal aan Moskou. Zo waren ze direct of indirect lid van de CSTO (collectieve veiligheidsorganisatie) en de CIS.

De Kleurenrevoluties veranderde de dynamiek in Georgië en Oekraïne fundamenteel. Taras Kuzio stelde dat de Kleurenrevoluties in feite een *clash between civilizations* waren, waarin landen zoals Georgië en Oekraïne hun Euraziatische identiteit afzworen en kozen voor de westerse identiteit. De zittende regering werd weggestemd en vervolgens werden prowesterse politici gekozen als regeringsleiders. Hierdoor veranderde ook de geopolitieke oriëntatie, omdat deze nieuwe regeringsleiders loyaal waren aan hun electoraat en niet aan Moskou.²¹⁴ Sergei Markov, politicoloog aan de Universiteit van Moskou, ziet dit echter anders. Hij stelt dat er sprake is van een postmoderne staatsgreep. “*Niet langer worden staatsgrepen door het leger en veiligheidsdiensten uitgevoerd, maar onder de dekmantel van een volksopstand. Deze nieuwe vorm van staatsgrepen heeft zich verplaatst naar het publieke domein*”.²¹⁵ Het doel is volgens Markov dat de desbetreffende staat een geopolitieke ommezwaai maakt, maar dat de revolutie wordt gelegitimeerd doordat het een volksopstand is. Deze volksopstand wordt gesteund door CEO's, NGO's, individuen en buitenlandse staten, stelt Bērziņa in zijn essay.²¹⁶

De Russische Minister van Buitenlandse Zaken, Ivanov, had het na de Oranjerevolutie in Oekraïne over het ‘oranje virus’. Hij vreesde dat zulke demonstraties ook in Rusland konden plaatsvinden. In tegenstelling tot de Irakoorlog en de NAVO-uitbreiding werd de politieke omwenteling in Oekraïne dus als een gevaar voor de Russische belangen in Moskou zelf gezien, stelt Heard.²¹⁷ President Poetin beschuldigde het Westen van betrokkenheid bij de Oranjerevolutie. De Oranjerevolutie in 2004 was daarmee een grotere crisis dan de War on Terror, omdat Poetin zich in Rusland bedreigd voelde. Poetin beschouwde kleurenrevoluties als een vorm van hybride oorlogsvoering, waartegen Rusland zich diende te verdedigen, concludeerde Bērziņa.²¹⁸

Wat er in Oekraïne gebeurde, kon ook in Rusland gebeuren, was de gedachte. De

²¹⁴ Taras Kuzio, ‘From Kuchma to Yushchenko. Ukraine’s 2004 presidential election and the Orange Revolution’, *Problems of Post-communism*, Vol. 52, No.2, (maart 2005) 29-44.

²¹⁵ Leva Bērziņa, ‘Weaponization of ‘Colour Revolutions.’ *Journal of political marketing* Vol. 18, No.4, (2019) 330–343, citeert: S. Markov ‘Colour revolution is a new type of political technology for change of political power,’ (15 november 2005).

²¹⁶ Ibidem; Kuzio, ‘Kuchma to Yushchenko.’, 29-44.

²¹⁷ Graeme Heard, ‘Russia and the ‘Orange Revolution’: Response, Rhetoric, Reality?’, *Connections* Vol. 04, No.2, (2005) 15–28.

²¹⁸ Bērziņa, ‘Colour Revolutions’, 335-338.

grootmachtsstatus van Rusland vereiste dat ze het recht hadden om invloed uit te oefenen op het nabije buitenland, 'the near abroad'. Zonder invloed op de voormalige Sovjetrepublieken was Rusland geen grootmacht meer, daarom was de Oranjerevolutie een probleem voor Rusland's ambitie om terug te keren als grootmacht, concludeert Tsygankov.²¹⁹ Tsygankov's punt wordt kracht bijgezet door Zbigniew Brzezinski die in de jaren negentig al stelde dat Rusland zonder Oekraïne onmogelijk als grootmacht kon terugkeren of haar imperiale ambities kon omzetten in beleid.²²⁰ Rusland heeft altijd moeite gehad om de onafhankelijkheid van Oekraïne onder ogen te zien. Poetin bevestigde dit in zijn essay van juli 2021, waarin hij de Oekraïense staat en natie ontkende.²²¹

Het Kremlin steunde tot 2003 de zittende Georgische president Shevardnadze en de pro-Russische Oekraïense kandidaat Viktor Janoekovitsj om haar invloed op deze voormalige Sovjetrepublieken te behouden, en financierde daarom hun verkiezingscampagnes. Op de Russische televisie waren haatcampagnes te zien, waarin de prowesterse Viktor Joesjtsjenko zwart werd gemaakt en als fascist werd afgebeeld. Joesjtsjenko zou volgens de Russische televisie Oekraïne uitleveren aan de 'Amerikaanse imperialisten'.²²² Rusland kwam van een koude kermis thuis, omdat het anti-amerikanisme niet aansloeg bij de meerderheid van de Oekraïense bevolking, stelt Marc Jansen, auteur van het boek Grensland.²²³ Joesjtsjenko won de verkiezingen in de tweede ronde. In 2007 stelde hij in een interview dat het niet veel had gescheeld, of er was een burgeroorlog uitgebroken.

Oekraïne stond op de rand van een burgeroorlog vlak na de verkiezingen. In de stad Severodonetsk was een bijeenkomst geaccommodeerd door Janoekovitsj en daar werd de republiek van Oost-Oekraïne uitgeroepen. Hierbij was zelfs de burgemeester van Moskou, Juri Loezjkov, aanwezig en een aanzienlijk aantal bekende Russische parlementsleden. 'De plannen lagen klaar om Oost-Oekraïne in feite van Oekraïne af te splitsen' Het pro-Janoekovitsj-kamp probeerde samen met Rusland Oekraïne op te

²¹⁹ Tsygankov, 'Vladimir Putin's vision of Russia as a normal great power', *Post-Soviet Affairs* Vol. 21, No.2, (2005) 132-158.

²²⁰ Simon Saradzhyan, 'Does Russia Really Need Ukraine?', *The National Interest* (25 februari 2014), <https://nationalinterest.org/commentary/does-russia-really-need-ukraine-9944> (geraadpleegd 28 april 2022).

²²¹ Vladimir Poetin, 'Article by Vladimir Putin 'On the Historical Unity of Russians and Ukrainians'', *Kremlin* (12 juli 2021), <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181> (geraadpleegd 7 juni 2022).

²²² Angela Stent, *The limits of partnership. US-Russian relation in the twenty-first century* (Princeton 2014) 110-123.

²²³ Marc Jansen, *Grensland. Een geschiedenis van Oekraïne* (vierde herziene druk; Amsterdam 2014) 181-188; Taras Kuzio, 'Kuchma to Yushchenko', 29-44.

*splitsen en de verkiezingsuitslag te de-legitimeren, stelde Joesjtsjenko. Moskou wilde hiermee de pro-Europese koers van hem ondermijnen, claimde hij.*²²⁴

Toch gebeurde dit niet. McFaul stelt bovendien dan na de Oranjerevolutie de nieuwe regering de torenhoge verwachtingen nooit heeft kunnen waarmaken en in feite de gevaren voor Rusland al snel waren verdwenen.²²⁵ De vraag blijft dus in hoeverre er daadwerkelijke plannen waren in Moskou om een burgeroorlog te steunen in Oost-Oekraïne. Toch concludeerde hoogleraar Europese en Russische geopolitieke studies aan de Universiteit van Kent, Richard Sakwa, dat de Oranjerevolutie in Oekraïne overduidelijk een geopolitieke component had, omdat Joetsjenko expliciet duidelijk maakte lid te willen worden van de NAVO.²²⁶ Michael McFaul stelde in 2015 dat deze NAVO-ambities al snel in de ijskast werden gezet, toen de NAVO aangaf dat dit pas op de lange termijn mogelijk was. Hierdoor keerde de rust snel terug in de regio.²²⁷

In feite kwam alle onvrede van Poetin die in dit hoofdstuk beschreven is over de *War on Terror* en de kleurenrevoluties in de buurlanden van Rusland samen tijdens Poetins speech bij de veiligheidsconferentie in 2007 in München. Poetin stelde dat er sprake was van een ongekend gebruik van militair geweld om problemen te bestrijden, maar dat vaak het tegenovergestelde werd bereikt, doelende op de interventies van de NAVO in Kosovo en van de Verenigde Staten in Irak. Het grootste probleem volgens Poetin was dat de Verenigde Staten mede hierdoor de basisprincipes van het internationale recht, wat het fundament van de Verenigde Naties was, had ondermijnd. De Verenigde Staten waren haar grenzen economisch, cultureel, diplomatiek en militair te buiten gegaan, door met geweld andere landen tot bepaald beleid te dwingen. Door op deze manier andere landen onder druk te zetten dwong Amerika die landen om het beleid te voeren waarmee Washington kon leven. Hierdoor beschouwden andere landen het in hun strategische belang om kernwapens of massavernietigingswapens te ontwikkelen en dat is erg gevaarlijk, stelde Poetin.²²⁸ Deze vlijmscherpe kritiek van Poetin op het Amerikaanse buitenlandse beleid leidde tot verbazing bij de aanwezige politici. Poetin stelde verder dat Rusland alles had gedaan om het Westen tevreden te stellen en om constructief mee samen te werken, van Afghanistan tot Irak. Maar

²²⁴ Ibidem.

²²⁵ Stoner en McFaul 'Who Lost Russia', 172.

²²⁶ Richard Sakwa, *Frontline Ukraine. Crisis in the Borderlands* (London 2016), 55.

²²⁷ Stoner en McFaul 'Who Lost Russia', 172-175

²²⁸ Vladimir Putin, 'Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy', *Kremlin* (10 München 10 februari 2007), <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> (geraadpleegd 20 juni 2022).

in plaats van bedankt te worden, werd Rusland ‘verraden’, schreef Duk in zijn boek *Straatvechter*.²²⁹ Mogelijk bedoelde Poetin hiermee de vermeende betrokkenheid van het Westen in de Oranjerevolutie, aangezien Poetin nooit expliciet sprak over ‘verraad’, Poetin liet zich namelijk tussen 2001 en 2004 van zijn goede kant zien voor zijn steun in de strijd tegen terrorisme en voor zijn kalme houding rondom de NAVO-uitbreiding, bleek uit analyse van *The Atlantic Council* in november 2020.²³⁰ Deze toespraak sluit eigenlijk de diplomatieke periode tussen Poetin en Bush af. Daar waar ze samen begonnen met een goede samenwerking, eindigde deze in teleurstelling, stelt Myer.²³¹ Een vergelijkbare frustratie die ook al bij Kozyrev en Loekin leefde, namelijk dat Rusland niet als gelijkwaardig werd behandeld, aldus Sakwa.²³²

Volgens Sakwa was het probleem dat Rusland zich herstelde, terwijl Washington hier niet op had gerekend, en de NAVO hun beleid niet op de nieuwe realiteit had aangepast. Sakwa stelt dat er een gevaarlijke situatie ontstond, omdat er voor het eerst in de wereldgeschiedenis geen concurrent was die de dominantie van Washington in Europa probeerde in te dammen. Rusland had de Koude Oorlog verloren en diende zich de nieuwe realiteit aan te passen. De Kosovo-crisis werd als een van de laatste stuiptrekkingen van Ruslands imperiale en grootmachtsaspiraties beschouwd.²³³ Onder Poetins eerste twee ambtsperiodes loste Rusland echter haar schulden af en moderniseerde haar leger naar westers model. Het probleem dat ontstond was dat er nooit rekening werd gehouden met het herstel van Rusland als grootmacht, waardoor de opgebouwde wereldorde, waaraan Rusland zich diende te onderwerpen, nooit bereid was om concessies aan Rusland te doen. Daarom besloot Rusland stapsgewijs deze orde aan te vallen, concludeerde Sakwa in 2017.²³⁴

In een gezonde machtsbalans is er sprake van allianties en rivaliteit, en van invloedsferen om zodoende een groot conflict te voorkomen.²³⁵ Poetins speech in München was de eerste aanval op deze westerse wereldorde. Poetin probeerde eerst op diplomatieke wijze Ruslands invloed in Oost-Europa te herwinnen, stelde Sakwa.²³⁶ Hubert Smeets stelde in het interview dat ik met hem hield in oktober 2021 (dus nog zonder kennis van Ruslands

²²⁹ Duk, *Straatvechter*, 67.

²³⁰ Peter Dickinson, ‘How Ukraine’s Orange Revolution shaped twenty-first century geopolitics’, *Atlantic Council* (22 november 2020), <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/how-ukraines-orange-revolution-shaped-twenty-first-century-geopolitics/> (geraadpleegd 18 juni 2022).

²³¹ Myers, *Nieuwe Tsaar*, 257-265.

²³² Kozyrev, ‘Lagging partnership’, 59-71.

²³³ Sakwa, *Russia Against the Rest*, 136-140.

²³⁴ Ibidem.

²³⁵ Ibidem, 70-71.

²³⁶ Ibidem.

‘speciale militaire operatie’ in 2022) in iets andere bewoordingen dat Poetins toespraak in München een belangrijk moment in de geopolitieke betrekkingen tussen de NAVO en Rusland was.

Bij de München-conferentie zegt Poetin dus ook heel duidelijk: tot hier en niet verder. Hij trekt een rode lijn en stelt er is meer op de wereld dan een pax americana. Het is een proces van Milošević tot München als een echt keerpunt. ‘Vanaf het moment dat Poetin een rode lijn trekt in München wordt het interessant, want dan luistert het Westen wel. Dan blijkt Poetin wel invloed te hebben in Europa. In 2008 willen Frankrijk en Duitsland dat Georgië en Oekraïne geen lid worden van de NAVO, terwijl de Verenigde Staten dat wel willen.’ Door Poetins invloed doet de NAVO dus wat in feite Rusland wil, maar dit leidt in Moskou niet tot het aanvaarden van de status quo. Het leidt uiteindelijk tot hernieuwd revanchisme, want in de herfst van 2008 valt Rusland Georgië aan.²³⁷

McFaul stelde echter in 2015 dat Poetin en Medvedev nooit hebben geprotesteerd tegen de NAVO-uitbreiding van 2004. De ambassadeur beargumenteerde dat de NAVO-uitbreiding, de Irakoorlog, de Kleurenrevolutie, en Poetins speech of de oorlog in Georgië geen verklaring konden zijn voor een breuk in de Russisch-westerse diplomatieke relaties. Omdat ondanks deze crises en interventies de pragmatische samenwerking tussen Rusland en het Westen doorging. Na Poetins speech in München en de oorlog in Georgië werd de Reset onder Obama aangekondigd en ging de samenwerking weer verder, zoals vanouds. Er was dus steeds sprake van een crisis, maar niet van een breuk in de samenwerkingsrelatie, want dat kan de goede relatie en de Reset in de eerste twee jaar van Obama onmogelijk verklaren.²³⁸ Bovendien liet een opiniepeiling van het *Levada Centre* uit 2010 zien dat slechts 34 procent van de Russische ondervraagden de Verenigde Staten als een vijandig land beschouwde, terwijl twee derde van de ondervraagden de Verenigde Staten als positief beschouwden.²³⁹ De Reset werd aanvankelijk als een succes beschouwd. Rusland en de Verenigde Staten kwamen overeen om het kernwapenprogramma van Iran aan banden te leggen en er was zelfs sprake van coördinatie rondom de bestrijding van Al-Qaida in Afghanistan. In juli 2009 richtten Rusland en de Verenigde Staten zestien werkgroepen op

²³⁷ Interview Smeets, ‘01:03:01 – 01:08:00.’

²³⁸ Stoner en McFaul ‘Who Lost Russia’, 172-175.

²³⁹ *Levada Centre* ‘Attitude towards the US’, (10 september 2021), <https://www.levada.ru/en/2021/09/10/international-relations-august-2021/>. (geraadpleegd 26 augustus 2021).

om kernwapenbeheersing internationaal te monitoren.²⁴⁰ David Kramer betoogde in 2009 dat hoewel Rusland een ander wereldbeeld voor ogen had, samenwerking op verschillende terreinen, zoals kernwapenbeheersing wél mogelijk was. Op 8 april 2010 werden zelfs nieuwe antikernwapenverdragen gesloten.²⁴¹

In dit hoofdstuk stond de vraag centraal door welke gebeurtenissen de relatie tussen Rusland en de NAVO verslechterde. Het eenzijdig opzeggen van de antikernwapenverdragen, de Amerikaanse inval in Irak, de westerse steun die volgens Rusland werd geleverd aan de Kleurenrevoluties, Poetins speech aan de veiligheidsconferentie in München en de oorlog in Georgië: het waren weliswaar geopolitieke crises, maar ze hebben niet geleid tot een radicale breuk in de relatie tussen Rusland en de NAVO-landen. Daarom ben ik het bijvoorbeeld oneens met Hubert Smeets wanneer hij stelt dat door de oorlog in Georgië er honger ontstond bij Rusland. Na de oorlog in Georgië verbeterde de relatie zelfs tussen Obama en Medvedev. Zo sloten de Verenigde Staten en Rusland antikernwapenverdragen af in 2010 en twee derde van de Russische bevolking beschouwde de Verenigde Staten als een bevriende staat. Er was mijns inziens geen sprake van revanchisme in 2009. Ook blijkt uit essays uit 2009 en 2010 dat er kansen waren dat de Reset van 2009 kon slagen. Ik beschouw het daarom bijna deterministisch, om met de ogen van nu te stellen dat de reset gedoemd was om te mislukken.

Kortom, ondanks de crisesmomenten die in dit hoofdstuk werden behandeld, kon de pragmatische samenwerking tussen Rusland en de NAVO worden voortgezet wanneer de crisis was afgehandeld. Daarom kunnen de crisesmomenten vóór 2011, geen fundamentele breuk verklaren. Hoewel Rusland dus een autoritair regime was geworden, was er geen sprake van permanente confrontatie, maar van pragmatische samenwerking, ondanks de ideologische verschillen.

²⁴⁰ The White House, 'U.S.-Russia Relations: 'Reset' Fact Sheet', (24 juli 2010), <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/us-russia-relations-reset-fact-sheet> (geraadpleegd 20 juni 2022).

²⁴¹ David Kramer, 'Resetting U.S.-Russian Relations: It Takes Two', *The Washington quarterly* Vol. 33, No.1, (2010) 61–79.

5. Van demonstratiegolven in Moskou naar de confrontatie met het Westen

In dit laatste hoofdstuk staat de vraag centraal of andere factoren hebben geleid tot een veranderende relatie tussen de NAVO en Rusland? De crisismomenten die hier worden behandeld, zijn: de demonstratiegolf in Rusland vanaf de herfst van 2011 en de Maidan-revolutie vanaf de herfst in 2013. Daarnaast wordt gekeken in hoeverre de oorlog in Syrië een crisismoment was voor de samenwerking tussen Rusland en de NAVO-landen. In dat tijdsvlak (2011 tot nu) zijn de NAVO en Rusland zowel in de oorlog in Syrië als in Oekraïne met elkaar in conflict op het geopolitieke schaakbord, waarin een proxyoorlog nooit ver weg is.²⁴² In dit hoofdstuk wordt eerst ingegaan op de demonstraties in Rusland om vervolgens de conflicthaarden Syrië en Oekraïne te bespreken.

Een belangrijk moment voor de samenwerkingsrelatie was toen Poetin in 2012 aan zijn derde ambtstermijn begon als president van Rusland. De Russische grondwet verbood het een president om drie achtereenvolgende termijnen president van Rusland te zijn. Daarom nam Dimitri Medvedev van 2008 tot 2012 het ambt van president formeel over, zodat Poetin opnieuw zou kunnen aantreden als president vanaf 2012, omdat Medvedev de grondwet had aangepast. Maar in feite behield Poetin tussen 2008 en 2012 de macht in Moskou. In de vier presidentiële jaren van Medvedev was er echter wel sprake van een veranderende maatschappelijke en economische context in Rusland.

Medvedev liet de teugels wat vieren en stond beperkte internetvrijheid toe. De Arabische Lente (2010-2012) liet zien dat door demonstraties autoritaire leiders konden worden afgezet. De Arabische Lente was wereldwijd een inspiratiebron geweest om tegen autoritaire regimes in opstand te komen. Bovendien had de economische crisis van 2008 het fundament van Poetins hybride regime ondermijnd, namelijk: door de economische groei tijdens de eerste twee ambtstermijnen kon Poetin zijn macht aanwenden en daarmee de vrije pers en rechtsstaat verder uithollen (dit proces vond al plaats onder Jeltsin). Poetin werd zeer gewaardeerd door zijn economische successen, stellen Stoner en McFaul.²⁴³ In 2011 was het Russische electoraat echter niet langer tevreden met alleen veiligheid en stabiliteit. De meeste Russen namen dit als een vanzelfsprekendheid aan en door een gestagneerde economie werd repressie en machtsvertoon niet langer geaccepteerd. Bovendien voerde Medvedev modernisering door, terwijl Poetin een conservatievere koers voer. Poetin koos ervoor om de verworvenheden, zoals

²⁴² Tsygankov, *Russia and the West*, 249-258.

²⁴³ Stoner en McFaul 'Who Lost Russia', 174-176.

vrij internet en de civil society, hoewel in beperkte mate, weer aan banden te leggen toen hij in 2012 aan zijn derde termijn begon, stelt Tsygankov.²⁴⁴ De Russische bevolking realiseerde zich dat Medvedev slechts president was om de grondwet te veranderen, zodat Poetin aan zijn derde ambtstermijn kon beginnen, onderstreept Shutser.²⁴⁵ Hij stelt dat Medvedev in het Westen als ‘een liberaal’ werd beschouwd en dat dat niet overeen kwam met de werkelijkheid.

Een grote meerderheid van het Russische electoraat had Poetin gesteund bij de presidentsverkiezingen van 2000 en 2004. Maar de Russische stedelingen steunden Poetin niet langer in diezelfde hoedanigheid, toen hij zich verkiesbaar stelde en uiteindelijk ook de verkiezingen won in 2012. Poetins succes kwam vooral doordat hij Ruslands economie liet herstellen na de chaos van de jaren negentig. Hij centraliseerde Rusland daarentegen wel, waardoor bepaalde regionale vrijheden uit de jaren 90 verdwenen. Onder Medvedev waren de eerste stappen gezet met bijvoorbeeld vrij toegang tot het internet. Toen Medvedev zich terugtrok als presidentskandidaat en Poetin zich verkiesbaar stelde, kreeg Rusland te maken met een ongekende demonstratiegolf in de grote steden. Dit kwam omdat een deel van het Russische electoraat zich realiseerde dat Medvedev in feite een marionet van Poetin was geweest en Russen niet bij machte waren om hun eigen president te kiezen.²⁴⁶

Volgens Amerikaans oud-ambassadeur in Rusland, Michael McFaul, kwam Poetin in 2012 dus van een koude kermis thuis. Hij was in de veronderstelling dat na zijn verkiezingsoverwinning in mei 2012 een groot deel van de Russen hem met een warm onthaal zou toejuichen. Het tegendeel was waar: Poetin was de steun bij een deel van het electoraat verloren en had zich vervreemd van de stedelijke bevolking in Rusland. Het was juist de middenklasse die financieel van zijn economisch beleid had geprofiteerd, maar die nu tegen zijn verkiezingsoverwinning in opstand kwam. Daarom had Poetin vanaf 2011-2012 een nieuw verhaal nodig om zijn autoritaire beleid te legitimeren. Dat nieuwe verhaal werd het oude Sovjetverhaal: de leider moest Rusland beschermen tegen gevaarlijke invloeden vanuit het Westen.²⁴⁷

Poetins verkiezingsoverwinning in 2012 was marginaal vergeleken met de vorige verkiezingsoverwinningen in 2000 en 2004. Poetin was de president van een minderheid geworden, stelde Lilia Shevtsova, Oekraïense politicologe aan het *Carnegie Center* in

²⁴⁴ Tsygankov, *Russia's Foreign Policy*, 225-229.

²⁴⁵ Mike Shutser, ‘A different Russia meets Putin's third term’, *NPR* (6 mei 2012), <https://www.npr.org/2012/05/06/152119321/for-putins-third-term-as-president-a-newrussia?t=1630405029751> (geraadpleegd 20 september 2021).

²⁴⁶ Ibidem.

²⁴⁷ Michael McFaul, *From cold war to hot peace. An ambassador in Putin's Russia* (New York 2018) 411-419.

Moskou.²⁴⁸ De behaalde 62 procent die op Poetin gestemd zouden hebben, was slechts mogelijk met grootschalige fraude, concludeerde ze.²⁴⁹ Juist hierdoor was er kritiek vanuit de steden te horen, omdat het besef indaalde dat ze hun president op democratische wijze niet konden wegsturen. Deze mensen klaagden over de toegenomen corruptie, toenemende autoritaire maatregelen en de onvrije media. Poetin stond voor een keuze, ofwel concessies doen aan de demonstranten in de straten van Moskou, ofwel hen vastzetten en daarmee internationale verontwaardiging riskeren.²⁵⁰

Het probleem was dat Poetin net zoals bij de Oranjerevolutie in Oekraïne concludeerde dat de demonstraties waren georkestreerd door de CIA. Het gros van de demonstranten zou door Washington betaald zijn.²⁵¹ Dit leidde tot de aanscherping van wetten, zoals dat Amerikanen geen Russische pleegkinderen mochten adopteren en de anti-homowetgeving. Dit kwam op scherpe kritiek en sancties te staan vanuit de Verenigde Staten te staan en leidde tot een groot diplomatiek conflict eind 2012, stelt Tsygankov.²⁵² De binnenlandse crisis, deze demonstratiegolf in Moskou en andere stede, leidde dus tot een verslechterende relatie met Washington, omdat Obama door Ruslands repressieve wetgeving, Rusland vervolgens sancties oplegde.

Poetin zag de Verenigde Staten wellicht als een bedreiging voor de Russische belangen, maar uit een opiniepeiling van het *Levada Centre* uit 2010 bleek, dat slechts 34 procent van de Russen de Verenigde Staten als Ruslands vijand beschouwde.²⁵³ Pas toen Rusland in maart 2014 de Krim annexeerde, steeg Poetins steun weer naar tachtig procent en beschouwde de meerderheid van de Russen de Verenigde Staten als bedreiging voor Ruslands vitale belangen.²⁵⁴ Hier ging wel een propagandacampagne aan vooraf, stelde McFaul in november 2014. Vanaf 2011-2012 had Rusland de Verenigde Staten als vijand nodig. Toen vanaf 2011-2012 duizenden Russen de straten opgingen, had Poetin een nieuw verhaal nodig en koos hij voor de confrontatie met het Westen. Poetins legitimiteit veranderde dus van economische groei en samenwerking naar een externe vijand, en daarom was de pragmatische samenwerking met het Westen niet langer wenselijk voor Poetin, schreef McFaul in 2018 toen hij zijn boek terugblikte op zijn periode als ambassadeur.²⁵⁵

²⁴⁸ Shutser, 'A different Russia'.

²⁴⁹ Ibidem.

²⁵⁰ Ibidem.

²⁵¹ McFaul, 'The Ukraine Crisis?', 174-175.

²⁵² Tsygankov, *Russia's foreign policy*, 229.

²⁵³ *Levada Centre* 'Attitude towards the US'.

²⁵⁴ *Levada Centre*. 'Putin's approval rating', (14 april 2022), <https://www.levada.ru/en/> (geraadpleegd 2 juni 2022).

²⁵⁵ Michael McFaul, *From cold war to hot peace. An ambassador in Putin's Russia* (New York 2018) 411-419.

Rusland schoof de demonstraties in de grote steden in de schoenen van Washington en de demonstranten werden als *foreign agents* beschouwd, die bovendien op de loonlijst van de CIA zouden staan, concludeerde Poetin. Hilary Clinton werd hier zelfs persoonlijk voor verantwoordelijk gehouden.²⁵⁶ Er vond in de nasleep van de demonstratiegolf dus een breuk in de Russisch-westerse samenwerking plaats. Doordat Poetins binnenlandse oriëntatie veranderde, veranderde ook zijn buitenlandbeleid: voor binnenlandse stabiliteit was een externe vijand nodig. Daarom was de pragmatische samenwerking met het Westen niet langer wenselijk voor Moskou.

Dus de crises die in de vorige hoofdstukken werden behandelend leidden niet tot een breuk in de samenwerking, omdat na elke crisis de samenwerking werd voortgezet. Rusland brak na de demonstraties in Moskou in 2012 wèl met het Westen, alleen niet in economische zin. Daarom lijkt er sprake te zijn van een *asymmetrische confrontatie*, want voor de westerse landen werd Rusland nog altijd als een partner gezien. Nederland en Rusland hadden in 2013 nog het Nederland-Rusland vriendschapsjaar, ondanks dat het uitliep op een fiasco.²⁵⁷ Het vriendschapsjaar was hiervoor illustratief, omdat Rusland geen behoefte meer had in diplomatieke goede relaties, terwijl een land als Nederland probeerde de relaties goed te houden. Vandaar dat ik dit definieer als asymmetrische confrontatie.

Marlene Laruelle, gespecialiseerd in politieke-sociologie in Eurazië, noemt deze ommezwaai de cultural turn die soms ook als de ‘autocratic turn’ wordt aangeduid. De cultural turn ging gepaard met een toename aan autoritaire maatregelen in Rusland. Hierdoor ontstond er kritiek vanuit het Westen en dus tot een verslechterende geopolitieke relatie. Laruelle stelt dat Poetins cultural turn ook neigde tot nieuw vijanddenken, omdat de cultural turn zich richtte op de Russische culturele waarden die fundamenteel anders zouden zijn dan het Westers liberalisme. De Russische culturele waarden worden als tegenpool van het seculiere Westerse liberalisme gepresenteerd en deze Russische waarden kenmerken zich door de belangrijke rol van het gezin, collectivisme en religie. De Russische culturele waarden zijn dus antiliberaal, collectief, religieus en conservatief in tegenstelling tot het internationale, (neo)liberalisme, individualisme, en seculiergeoriënteerde Westen. Met dit nieuwe vijanddenken werden ook veel niet-etnische Russen geïncorporeerd in het nationale verhaal van Rusland, concludeert

²⁵⁶ Michael McFaul, ‘Faulty Powers: Who Started the Ukraine Crisis?’, *Foreign affairs* Vol. 93, No.6, (2014) 167-178, 174-175; Miriam Elder, ‘Vladimir Putin accuses Hillary Clinton of encouraging Russian protests’, *The Guardian* (8 december 2011), <https://www.theguardian.com/world/2011/dec/08/vladimir-putin-hillary-clinton-russia> (geraadpleegd 10 oktober 2021).

²⁵⁷ ‘RVD bevestigt bezoek koning aan Poetin’, *Trouw* (29 oktober 2013), <https://www.trouw.nl/nieuws/rvd-bevestigt-bezoek-koning-aan-poetin~b630c6ac/> (geraadpleegd 22 juni 2022).

Laruelle.²⁵⁸ McFaul ondersteunt dit en betoogt dat de gevolgen van Ruslands fundamentele ommezwaai pas internationaal zichtbaar werden vanaf de annexatie van de Krim in 2014 en het verdere verloop van de oorlog in Oekraïne.²⁵⁹ Volgens Tsygankov werd er langzaam toegewerkt naar een ideologische rechtvaardiging voor de confrontatie met het Westen, dat vanaf 2012 bijna een manifest werd.²⁶⁰

Daarom moest een nieuwe veiligheidsstrategie worden geformuleerd. Deze verandering werd geopolitiek zichtbaar doordat Rusland de relaties met Syrië, Iran en China aangehaalde. Daarnaast probeerde Rusland met de breuk met het Westen de Russische culturele waarden te benadrukken, waarmee ook niet-etnische Russen zich konden identificeren. Volgens Tsygankov zocht Rusland sterk de ideologische confrontatie en daarmee vond er dus eind 2012 een verschuiving plaats van de statisten richting de civilizationists.²⁶¹ Tsygankov lijkt daarmee te suggereren dat dit de pragmatische samenwerking tussen Rusland en de Verenigde Staten vrijwel onmogelijk maakte. Sterker nog, Rusland zocht zelf de confrontatie op, omdat de staatsmedia stelselmatig antiwesterse propaganda steeds prominenter verkondigden.²⁶²

Toen Poetin terugkeerde als president in 2012 was deze ontwikkeling meteen geopolitiek zichtbaar, stelt Stent. Rusland had in 2011 de Euraziatische Unie opgericht waarin een groot aantal voormalige Sovjetrepublieken moesten deelnemen. Deze organisatie moest een tegenwicht bieden tegen de Europese Unie en de CSTO diende Ruslands gewenste confrontatie met het Westen militair te belichamen. De Euraziatische Unie was op veel punten een kopie van de Europese Unie, en werd uiteindelijk in 2015 operationeel. Dat laat zien dat Poetin vanaf 2012 de confrontatie met de Verenigde Staten en de Europese Unie nadrukkelijker zocht.²⁶³ De Euraziatische Unie was net als de Europese Unie een douane-unie, waarmee Rusland probeerde de concurrentiestrijd met de Europese Unie aan te gaan. Rusland bood net zoals de EU, Janoekovitsj een associatieverdrag aan.

Stent stelt dat de Verenigde Staten vooral keken naar economische aspecten en niet wat de impact zou kunnen zijn voor de Russische samenleving met een potentiële NAVO-uitbreiding naar vooral Oekraïne en Georgië. Dit was een rode lijn voor elke Russische politicus. Ruslands geopolitieke belangen werden namelijk bedreigd. De NAVO-uitbreiding betekende vaak ook een EU-uitbreiding en dit zou Rusland van veel markten van Rusland afsluiten.

²⁵⁸ Marlene Laruelle 'Ideological complementarity or competition? The Kremlin, the church, and the monarchist idea in today's Russia', *Slavic review* Vol.79, No.2, (2020) 345–364.

²⁵⁹ McFaul, 'The Ukraine Crisis?', 174-175.

²⁶⁰ Tsygankov, *Russia's Foreign Policy*, 225-229.

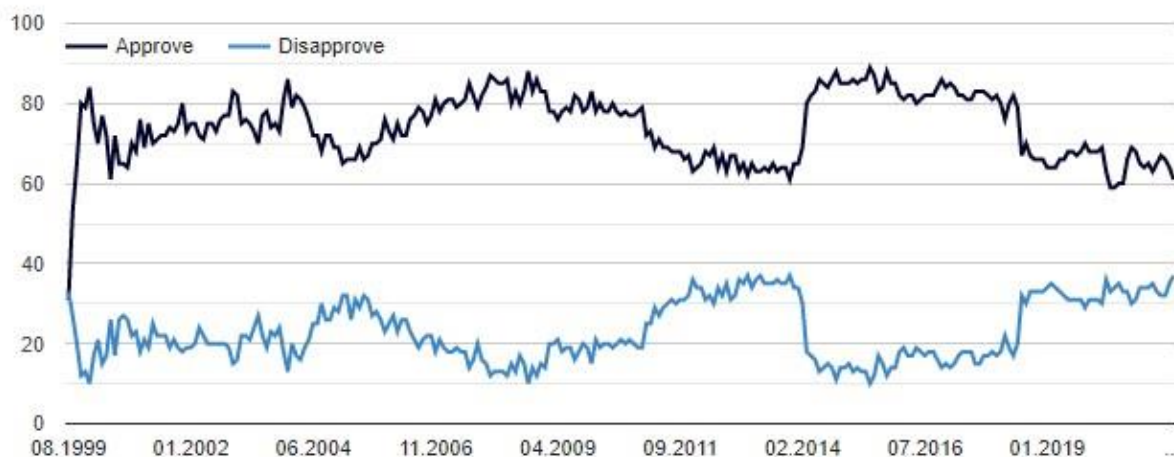
²⁶¹ Ibidem, 232.

²⁶² Ibidem.

²⁶³ Stent, *Limits of partnership*, 263.

Daarom was een potentiële toetreding van Oekraïne, Georgië, Kazachstan of Belarus tot de EU een bedreiging voor Rusland, stelt Stent.²⁶⁴ Toch lijkt het afzweren van de pragmatische samenwerking vooral te maken te hebben met de verandering waarmee Poetin in Rusland te maken kreeg. Tot 2011 werd op diplomatiek niveau na elke crisis de pragmatische samenwerking voortgezet. Bovendien had Poetin in 2004 geen kritiek op de NAVO-uitbreiding en na de Oranjerevolutie in 2004 en de oorlog in Georgië werd bovendien de Reset van Obama aangekondigd.²⁶⁵ Daarom lijkt Poetins fundamentele verandering vanaf 2011-2012 ten dele te maken te hebben gehad met Poetins afnemende steun (zie de grafiek hieronder)²⁶⁶ en daarom had Poetin een vijandig buitenland nodig om het regime te laten overleven.²⁶⁷

PUTIN'S APPROVAL RATING

Bron 14: *Levada Centre*: Een opiniepeiling van de mogelijke electorale steun van Poetin tussen 1999 tot 2019

Politicooloog en Ruslanddeskundige Mark Galeotti deelt deze mening, maar stelt dat Rusland sterk neigt naar een conflict, zodat Poetin zich als sterke leider van Rusland kan profileren. Daarbij heeft hij eerder behoefte aan een retorisch conflict, dan aan een daadwerkelijk geopolitiek conflict met het Westen. Rusland streeft binnenlandse doeleinden na: Poetin profileert zich dan als de onbetwistbare leider van Rusland die de bevolking verdedigt tegen externe vijanden en stoekt zo het Russische volk op met

²⁶⁴ Ibidem.

²⁶⁵ Stoner en McFaul 'Who Lost Russia', 174-176.

²⁶⁶ *Levada Centre*, 'Putin.'

²⁶⁷ McFaul, *From Cold War*, 411-419.

antiwesterse samenzweringstheorieën.²⁶⁸ Galeotti was weliswaar niet op de hoogte van Ruslands militaire operatie in Oekraïne die door westerse politici oorlog wordt genoemd. Toch deed hij deze analyse nadat Poetin al zijn beruchte essay over Oekraïne schreef waarin hij de Oekraïense staat en identiteit ontkende.²⁶⁹

Daarnaast ontstond er een nieuw probleem. Naarmate Rusland steeds verder transformeerde in een autoritaire staat, begon ze ook democratieën aan haar buitengrenzen te vrezen, aldus McFaul. De betrokkenheid van de Europese Unie in Belarus, Moldavië, Georgië en Oekraïne om democratisering te promoten door middel van associatieverdragen, werd als een gevaar beschouwd in Rusland.²⁷⁰ Bovendien werd ook de Europese Unie een gevaar voor het Russische regime, omdat ze democratie promoveerde in voormalige Sovjetrepublieken. Landen als Oekraïne zouden een democratie kunnen worden, waardoor Russen geïnspireerd kunnen worden om massaal in opstand te komen tegen het regime. McFaul stelt dat in feite na de demonstratiegolf van 2011-2012 de Koude Oorlog terug was en een confrontatie onvermijdelijk was geworden.²⁷¹

*During Putin's reign, most crises in relations with the United States have been triggered not by NATO expansion, but by democratic mobilizations — Putin calls them 'color revolutions' — within countries, be it Georgia in 2003, Ukraine in 2004, the Arab Spring in 2011, Russia in 2011 and Ukraine in 2014.*²⁷²

Deze woorden van McFaul sluiten aan op het idee dat Poetin vooral democratieën in het buitenland vreest, omdat ze kunnen overwaaien naar Rusland en daarmee Poetins machtsbasis in Rusland ernstig kunnen bedreigen. Internationaal werd Ruslands veranderende houding tegenover het Westen voor het eerst duidelijk toen NAVO-landen betrokken raakten in de oorlog in Syrië vanaf 2014. In het Westen lag echter de nadruk lange tijd op de strijd tegen Islamitische Staat, waardoor de bloedvergieten door Assad, die onvoorwaardelijk door Poetin werden gesteund zijn ondergesneeuwd. Rusland hielp Assad om aan de macht te blijven ten koste van vele burgerslachtoffers. Ambulances, scholen en ziekenhuizen werden zelfs doelwit van het Syrische leger dankzij Russische luchtsteun.²⁷³ Eigenlijk

²⁶⁸ Mark Galeotti, 'Inside-out: what changing Russian domestic politics mean for NATO', *NATO-Review* (12 november 2021), <https://www.nato.int/docu/review/articles/2021/11/12/inside-out-what-changing-russian-domestic-politics-mean-for-nato/index.html> (geraadpleegd 22 februari 2022).

²⁶⁹ Vladimir Poetin, 'Article by Vladimir Putin ' On the Historical Unity of Russians and Ukrainians', *Kremlin* (12 juli 2021), <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181> (geraadpleegd 7 juni 2022).

²⁷⁰ Michael McFaul, 'Vladimir Putin does not think like we do', *Washington Post* (26 januari 2022), <https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/01/26/vladimir-putin-does-not-think-like-we-do/> (geraadpleegd 2 maart 2022).

²⁷¹ McFaul, 'The Ukraine Crisis?.'

²⁷² McFaul, 'Putin does not think like we do'.

²⁷³ Rena Netjes 'Oost-Ghouta de hel op aarde', *One World* (23 februari 2018), <https://www.oneworld.nl/lezen/politiek/conflict/oost-ghouta-hel-op-aarde/> (geraadpleegd 20 april 2022).

hetzelfde als wat zich anno 2022 in Oekraïne voltrekt. De meeste burgerslachtoffers in Syrië kwamen om door toedoen van Assad met proactieve hulp van Poetin tot stand kwamen en dus niet door Islamitische Staat.²⁷⁴ In Syrië liep het bijna uit op een gewapende confrontatie tussen beide kernmachten toen Obama in 2014 Assad beschuldigde van het inzetten van chemische wapens, terwijl Rusland stelde dat de rebellen hiervoor verantwoordelijk waren. Obama's rode lijn werd in feite genegeerd, mede door de onvoorwaardelijke steun van Rusland aan Syrië. Rusland gaf publiekelijk de Syrische oppositie de schuld van het gebruik van chemische wapens, maar achteraf bleek Assad de enige te zijn die chemische wapens in Syrië had ingezet.²⁷⁵ De rode lijn van Washington bleek een loze kreet te zijn. In Syrië werd dus duidelijk dat de pragmatische samenwerking tussen Rusland en de NAVO-landen niet langer mogelijk was en dat er voortdurend kleine confrontaties waren, maar dat deze ook actief door Rusland werden opgezocht. Met andere woorden: internationaal waren de gevolgen van de demonstratiegolf in 2011-2012 dus zichtbaar geworden in Syrië, omdat Rusland en de Verenigde Staten lijnrecht tegenover elkaar kwamen te staan, waarbij zelfs militaire middelen werden ingezet om elkaar indirect te bevechten. Dit betekende het einde van de bilaterale samenwerking.²⁷⁶ Een gewapend conflict tussen de CSTO en de NAVO was niet langer uit te sluiten en deze angst nam toe in 2015: Turkije schoot per ongeluk een Russisch vliegtuig uit de lucht.²⁷⁷ Uiteindelijk liep het met een sisser af.

Maar Oekraïne zette de verhoudingen pas echt op scherp. Poetin had er nooit een geheim van gemaakt, dat hij de Oekraïense soevereiniteit in twijfel trok. In 2008 zei Poetin tegen George W. Bush jr. *“But George, don't you understand that Ukraine is not a state. Most of Ukraine's territory was a gift from Russia in the 50s”*.²⁷⁸ George Bush stelde na Ruslands 'speciale militaire operatie' in Oekraïne dat hij scherper had moeten zijn toen Poetin deze uitspraken over Oekraïne deed. In het Westen hebben we de historische relatie tussen Rusland en Oekraïne onvoldoende begrepen, stelde de voormalig president van de Verenigde Staten een maand na de invasie van Rusland.²⁷⁹ De Poolse Minister van Buitenlandse Zaken kreeg op diezelfde top in 2008 het aanbod om Oekraïne op te delen.²⁸⁰ Na de annexatie van de Krim in 2014 deed de Russische rechts-populistische leider

²⁷⁴ Danielela Bei, 'We Can't Save Syrians Anymore, But We Can Save the Truth', *Foreign Policy* (27 februari 2017), <https://foreignpolicy.com/2018/12/27/ugur-umit-ungor-syria-oral-history-project/> (geraadpleegd 22 april 2022).

²⁷⁵ Willem Oosterveld, 'Assad gebruikt gifgas, Westen kijkt toe' *HCSS* (5 april 2017).

²⁷⁶ Stent, *Limits of Partnership*, 259-280.

²⁷⁷ 'Turkije haalt Russisch gevechtstoestel neer', *NOS* (24 november 2015), <https://nos.nl/artikel/2071046-turkije-haalt-russisch-gevechtstoestel-neer> (geraadpleegd 26 mei 2022).

²⁷⁸ Charles G. Cogan, 'You Have to Understand, George. Ukraine Is Not Even a Country', *The Huffington Post* (17 maart 2014), https://www.huffpost.com/entry/you-have-to-understand-ge_b_4976198 (geraadpleegd 14 juni 2022)

²⁷⁹ Ibidem.

²⁸⁰ Wiktor Szary, 'Polish ex-minister quoted saying Putin offered to divide Ukraine with Poland', *Reuters* (20 oktober 2014), <https://www.reuters.com/article/uk-ukraine-crisis-poland-sikorski-idUKKCN01925D20141021> (geraadpleegd 26 maart 2022).

Zhirinovsky, Polen, Hongarije en Roemenië een hernieuwd voorstel om Oekraïne op te delen.²⁸¹ In tegenstelling tot Oost-Europa, werd West-Europa pas echt wakker geschoot toen de Russische artillerie Oekraïense steden vernietigde in februari 2022 tijdens ‘de speciale militaire operatie’. De annexatie van de Krim leidde slechts tot een tijdelijk shockeffect, want er werd tussen 2014 en 2022 nog volop gas en olie geïmporteerd uit Rusland, blijkt uit cijfers van het *World Economic Forum*.²⁸² Er was dus sprake van een diplomatieke, maar niet van een economische breuk. Hoewel Rusland en de NAVO-landen elkaar diplomatiek verwijten maakten over allerlei internationale kwesties, ging de handel tussen 2012-2021 door als vanouds.

De geopolitieke crisis met Rusland over Oekraïne ontstond in feite vanaf het najaar van 2013. Maar het werd vooral een crisis ten gevolge van het Russische handelen. De Oekraïense president Viktor Janoekovitsj initieerde namelijk zelf het associatieverdrag met de Europese Unie, verklaarde Janoekovitsj aan zijn Litouwse ambtsgenoot in november 2013.²⁸³ Twee maanden eerder ging de Oekraïense president akkoord met het associatieverdrag en ondanks Russische druk, was er toen nog geen sprake van een opstand tegen president Janoekovitsj. Dit gebeurde pas toen Janoekovitsj zijn handtekening introk: Janoekovitsj voelde zich geïntimideerd en gehanteerd door het Kremlin en stelde zelf dat hij niet anders kon dan zijn handtekening onder het associatieverdrag in te trekken. De Maidan-revolutie was waarschijnlijk zonder Ruslands intimidatie en omkoop pogingen niet ontstaan.²⁸⁴

Jansen deelt deze mening: het was namelijk Viktor Janoekovitsj die zich hard had gemaakt voor het associatieverdrag, maar was gezwicht onder Russische druk. Doordat Janoekovitsj zijn steun voor zijn eigen associatieverdrag met de Europese Unie introk, kwam er een massale volksofstand op gang.²⁸⁵ “Toen Rusland Oekraïne in de herfst van 2013 een lening van een paar miljard gaf, begreep Janoekovitsj de hint dat, mocht hij deze Russische ‘gift’ afwijzen, dan zouden Oekraïne en Rusland in staat van oorlog staan”, stelt Duk cynisch.²⁸⁶ Volgens de *Standaard* ging het zelfs om een bedrag van vijftien miljard dollar.²⁸⁷ Het lijkt daarom onwaarschijnlijk dat de Maidan-opstand, die ontarde in een revolutie, ook was ontstaan zonder Russische druk of omkoping. Vervolgens kwamen 300 duizend

²⁸¹ Ibidem.

²⁸² Charlotte Edmond, ‘How much energy does the EU import from Russia?’, *World Economic Forum* (17 april 2022), <https://www.weforum.org/agenda/2022/03/eu-energy-russia-oil-gas-import/> (geraadpleegd 13 juni 2022).

²⁸³ ‘Rusland zette Oekraïne onder druk over EU-verdrag’, *de Volkskrant* (23 november 2013), <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/rusland-zette-oekraïne-onder-druk-over-eu-verdrag~b10cf6ed/> (geraadpleegd 26 september 2021).

²⁸⁴ Volkskrant-redactie, ‘Oekraïne stemt voor associatieakkoord met EU’, *de Volkskrant* (18 september 2013), <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/oekraïne-stemt-voor-associatieakkoord-met-eu~b4f730d9/> (26 september 2021).

²⁸⁵ Marc Jansen, ‘Oekraïne: verdeeld, maar niet verscheurd’, *Socialisme en Democratie* Vol.73, No.1 (2016) 27–32

²⁸⁶ Duk, *Straatvechter*.

²⁸⁷ Corry Hancké, ‘Rusland stopt Oekraïne geld toe’, *De Standaard* (18 december 2013), https://www.standaard.be/cnt/dmf20131217_00893014 (geraadpleegd 8 juli 2022).

demonstranten de straten op en eisten in Kyiv de ratificatie van het associatieverdrag.²⁸⁸ Met andere woorden: Poetins lening aan Oekraïne was de directe aanleiding van de Maidan-revolutie, omdat Janoekovitsj zijn handtekening onder het verdrag introk.²⁸⁹

In november 2013 stonden Europarlementariërs Hans van Baarle en Guy Verhofstadt in Kyiv om de Maidan-revolutie een hart onder de riem te steken. Van Baarle riep met gebalde vuisten “*Wij zijn met jullie*”.²⁹⁰ Dit bleek een onhandige zet, omdat inmiddels ook neonazi’s zich bij deze revolutie en demonstratie hadden gevoegd, nadat voornamelijk studenten hardhandig werden aangepakt. Toen Europese politici naast Oleh Tyahnybok stonden, werd Rusland bevestigd in haar eigen narratief dat ‘de Maidan-revolutie gesteund werd vanuit Washington en Brussel’. Tyahnybok is namelijk berucht vanwege zijn Holocaust-verheerlijkingen. Hij stelde dat de “*Moskouse-Joodse elite het voor het zeggen had in Kyiv*”.²⁹¹

Sinds de demonstraties in Moskou van november 2013 groeide het antiwesterse sentiment in Rusland vooral door de antiwesterse propaganda. De Maidan-revolutie zorgde eveneens voor toenemend antiwesters sentiment in Rusland.²⁹² Toen Rusland in maart 2014, drie weken na de succesvolle Maidan-revolutie, de Krim annexeerde, werd Poetin gesteund door 86 procent van de Russen.²⁹³ Margarita Zavadskaya stelt echter dat er maar liefst een foutmarge van vijftien procent in de opiniepeilingen over Ruslands interventies kan zitten, omdat mensen bang zijn om geen sociaal wenselijke antwoorden te geven.²⁹⁴ Toch zou dan de steun nog steeds rond de zeventig procent liggen voor Ruslands interventie in Oekraïne.

De Majdanrevolutie slaagde en eind februari 2014 werd Janoekovitsj verjaagd door een boze menigte (waarbij ook neonazi’s aanwezig waren) en nam de prowesterse interim-regering de macht over. Ze schreven onmiddellijk verkiezingen uit voor oktober 2014, waarmee de legitimiteit van de nieuwe regering op democratische wijze tot stand kon komen, ondanks dat de gekozen regering van Janoekovitsj middels intimidatie was verjaagd. Vervolgens hield Rusland een referendum op de Krim, die door de Europese Unie als illegaal werd bestempeld, omdat het Russische leger eerst de Krim

²⁸⁸ Sakwa, *Frontline Ukraine*, 81-84.

²⁸⁹ Jansen, ‘Oekraïne: verdeeld’, 27–32.

²⁹⁰ Smeets, *Wraak*, 295-298.

²⁹¹ Duk, *Straatvechter*, 73-75.

²⁹² *Levada Centre* ‘Attitude towards the US’, <https://www.levada.ru/en/2021/09/10/international-relations-august-2021/> (geraadpleegd 26 augustus 2021).

²⁹³ *Levada Centre*, ‘Crimea: Do you support the accession of Crimea to Russia?’ (19 mei 2021), <https://www.levada.ru/en/2021/05/19/crimea-3/> (geraadpleegd 21 augustus 2021).

²⁹⁴ Margarita Zavadskaya, ‘On the harmfulness of Russian polls’, *Riddle* (4 mei 2022), <https://ridl.io/on-the-harmfulness-of-russian-polls/> (geraadpleegd 12 mei 2022).

bezette en vervolgens pas het referendum hield. Op 17 april 2014 gaf Poetin ook de betrokkenheid van het Russische leger toe:

*And so, we had to take the necessary measures in order to prevent the situation in Crimea unfolding the way it is now unfolding in south-eastern Ukraine. We didn't want any tanks, any nationalist combat units or people with extreme views armed with automatic weapons. Of course, the Russian servicemen did back the Crimean self-defence forces. They acted in a civil but a decisive and professional manner, as I've already said.*²⁹⁵

Deze verklaring suggereert dat het Russische leger betrokken was bij de annexatie van de Krim. Met het referendum over de Krim werd het schiereiland door Rusland ingelijfd op 18 maart 2014. Rusland schond hiermee het volkenrecht en daarmee de internationale rechtsorde. Rusland regeerde met een negentiende-eeuwse imperialistische politiek in de eenentwintigste eeuw, stelde Minister van Buitenlandse Zaken onder Obama, John Kerry.²⁹⁶ Bondskanselier Angela Merkel vermeldde aan Obama naar aanleiding van een telefoongesprek met Poetin dat de Russische president in een andere wereld leefde.²⁹⁷

Het Russische perspectief omtrent de annexatie van de Krim en de proxyoorlog in de Donbas was echter fundamenteel anders. Politiek-econoom en lid van Poetins beleidsstaf, Sergei Karaganov, stelde dat het vanaf het associatieverdrag met Oekraïne duidelijk werd dat ook de EU-uitbreiding een geopolitiek gevaar werd voor Rusland, terwijl dit tot 2009 niet het geval was.²⁹⁸ Het associatieverdrag raakte Ruslands vitale economische en geopolitieke belangen: als Oekraïne onderdeel zou worden van de Europese interne markt, dan zou dit Rusland zowel miljarden gaan kosten als Ruslands invloed op Oekraïne doen slinken. Bovendien leidt een EU-lidmaatschap vaak tot democratisering wat een alternatief biedt voor het Russische autocratische staatsmodel. Een democratie aan Ruslands grenzen, zeker van een land waarmee het Kremlin beweert een cultuur te delen, ziet Rusland als een ideologische bedreiging. Europese technocraten zagen dit echter als een economische formaliteit, terwijl er voor Moskou veel meer op het spel stond. Daarom was Poetin bereid grote risico's te nemen, stelt Treisman.²⁹⁹

²⁹⁵ 'Direct Line with Vladimir Putin', *Kremlin/Events* (17 april 2014), <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20796> (geraadpleegd 7 juli 2022).

²⁹⁶ Reid J. Epstein, 'Kerry: Russia behaving like it's the 19th century', *Politico* (2 maart 2014), <https://www.politico.com/blogs/politico-now/2014/03/kerry-russia-behaving-like-its-the-19th-century-184280> (geraadpleegd 21 oktober 2021).

²⁹⁷ Karen Van Eyken, 'Merkel belt Obama: 'Poetin leeft in een andere wereld'', *Algemeen Dagblad* (3 maart 2014), <https://www.ad.nl/buitenland/merkel-belt-obama-poetin-leeft-in-een-andere-wereld~ac54ecb9/> (geraadpleegd 28 augustus 2021).

²⁹⁸ Sakwa, *Russia against the Rest*, 39-40.

²⁹⁹ Daniel Treisman, 'Why Putin Took Crimea: The Gambler in the Kremlin', *Foreign Affairs* Vol. 95, No.3, (2016) 47-54; Rob de Wijk, *De Nieuwe Wereldorde* (vierde druk; Amsterdam 2019) 157-164.

Vandaar dat economische belangen onmogelijk doorslaggevend kunnen zijn, zoals Karaganov stelde. Het heeft meer te maken met Ruslands grootmachtstatus, mythologie, invloedssferen en ook met dat Rusland democratieën en kritische burgersamenlevingen aan haar grenzen als een bedreiging beschouwt. Poetin stelde in 2005 al dat hij de scheiding tussen Rusland en Oekraïne misdadig vond.³⁰⁰ Poetin beschouwt Oekraïne simpelweg niet als een onafhankelijke staat³⁰¹ en ziet de Oekraïense democratie als een existentiële bedreiging voor zijn macht in Rusland.³⁰² De oprichting van de Euraziatische Unie was de belichaming van deze confrontatie tegen de EU en de NAVO en de angst voor democratieën aan de eigen grenzen. Het indammen van democratie houdt namelijk niet op bij de Russische grenzen.³⁰³

Rusland wilde echter niet inzien dat in sommige voormalige Sovjetlanden het Russische autoritaire staatsmodel werd afgewezen door de bevolking. De democratische revoluties in Belarus en Oekraïne illustreerden dat, schreef Tom Vennink in de Volkskrant.³⁰⁴ De interventie in deze landen en de militaire operatie in Oekraïne lijken daarom een poging te zijn om de democratisering in de voormalige Sovjetunie te breken en daarom lijkt de NAVO, ondanks dat Poetin dat wel zo naar buiten brengt, minder een rol te spelen.³⁰⁵ Tsygankov stelt echter dat er sprake was van een containmentpolitiek vanaf 2014. Het verschil was, dat Rusland in 2014 sterker was dan in 1998-1999 en dus meer mogelijkheden had om zich te verzetten tegen een potentiële EU- of NAVO-uitbreiding. Daarom was Ruslands proxyoorlog in de Donbas aanvankelijk bedoeld als een containmentpolitiek, waardoor Oekraïne onmogelijk NAVO-lid kon worden, stelt Tsygankov.³⁰⁶ Op 10 juni 2022 bevestigde Poetin dat bij de interventie de NAVO minder een rol speelde. De interventie zou gaan om het herstel van ‘Historisch Rusland’ en Poetin vergeleek zichzelf met Peter de Grote.³⁰⁷

Tijdens de Maidan-revolutie in 2014 speelde de NAVO-uitbreiding ook nauwelijks een rol van betekenis in de samenwerkingsrelatie tussen Rusland en het Westen, omdat Oekraïne een handelsverdrag wilde sluiten met Brussel. Ook beweerde Viktor Joetsjenko dat er al in 2004-2005

³⁰⁰ Duk, Straatvechter, 60.

³⁰¹ Rutger van der Hoeven, Een oorlog is goed denkbaar’, *De Groene Amsterdammer* (12 maart 2014), <https://www.groene.nl/artikel/een-oorlog-is-goed-denkbaar> (geraadpleegd 12 september 2021).

³⁰² Tracy Wilkinson, ‘Why is Russia’s Vladimir Putin so obsessed with invading Ukraine?’, *Los Angeles Times* (24 februari 2022), <https://www.latimes.com/politics/story/2022-02-24/why-is-russias-vladimir-putin-so-obsessed-with-ukraine-invasion> (geraadpleegd 7 juni 2022).

³⁰³ Rilka Dragneva & Christopher A. Hartwell, ‘The Eurasian Economic Union: Integration Without Liberalisation?’, *Post-communist economies* Vol. 33, No. 2, (2021), 200–221, aldaar 201,205.

³⁰⁴ Tom Vennink, ‘Russen begrijpen de onvrede van hun Slavische broeders en zussen in Belarus niet’, *de Volkskrant* (31 augustus 2020), <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/russen-begrijpen-de-onvrede-van-hun-slavische-broeders-en-zussen-in-belarus-niet~bb72beb2/> (geraadpleegd 7 juni 2022).

³⁰⁵ Robert Person en Michael McFaul, ‘What Putin Fears Most’, *Journal of Democracy* Vol. 33, No.2, (April 2022) 18–27.

³⁰⁶ Tsygankov, *Russia’s Foreign Policy*, 228-248.

³⁰⁷ Peter Dickinson, ‘Putin admits Ukraine invasion is an imperial war to ‘return’ Russian land’, *Atlantic Council* (10 juni 2022), <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/putin-admits-ukraine-invasion-is-an-imperial-war-to-return-russian-land/> (geraadpleegd 30 juni 2022).

plannen in Rusland waren om een separatistische opstand in Oost-Oekraïne te steunen. Zelfs de burgemeester van Moskou was al in Donetsk om samen met Janoekovitsj een rebellie te beginnen tegen Kyiv, stelde Joetsjenko.³⁰⁸ Joetsjenko kon dit echt niet zwart op wit aantonen. In 2008 werd voorgesteld aan Polen om Oekraïne op te delen.³⁰⁹

Het associatieverdrag met Oekraïne leidde voor Rusland tot een existentiële crisis voor Poetins Rusland, omdat het grootste voormalige Sovjetland op Rusland na hierdoor langzaam democratiseerde. De Euraziatische Unie en de CSTO moesten volgens Poetins nieuwe ideologie een ideologisch alternatief bieden voor de democratische liberale ideologie die door onder andere de Europese Unie werd gepromoot.³¹⁰ Daarom werd het associatieverdrag tussen Oekraïne en de Europese Unie door Moskou als een geopolitieke bedreiging geïnterpreteerd, omdat het verdrag democratie juist bevorderde en Oekraïne economisch gezien binnenin de interne markt van de Europese Unie bracht.³¹¹ Vandaar Ruslands bereidheid om grote risico's te nemen, stelt veiligheidsdeskundige Rob de Wijk.³¹²

Bovendien vielen de sancties ten gevolge van de oorlog in Oekraïne mee, ze waren vooral symbolisch van aard. De EU kocht gezamenlijk zelfs meer Russische olie en gas in 2019, dan in 2014, blijkt uit gegevens van het *World Economic Forum*.³¹³ Gas en olie werden nog steeds geïmporteerd door EU-lidstaten, zelfs na de annexatie van de Krim en het neerhalen van de MH17, maar in Rusland hield de antiwesterse propaganda niet op. De schorsing uit de G8 en de beperkte economische sancties uit 2014 waren niks vergeleken met het verliezen van invloed op Oekraïne, stelt Stent.³¹⁴ Bovendien was de G8 onderdeel van de door Amerika geleide wereldorde die Rusland juist wilde aanvallen, concludeert Tsygankov.³¹⁵ Toch werd Ruslands toetreding tot de G8 en Wereldbank destijds positief ervaren. Daarom ontstond de breuk in de Russisch-westerse samenwerkingsrelatie in 2011-2012, toen Poetin de door de Verenigde Staten geleide 'rule-based' democratische orde als vijandig ging beschouwen, omdat Poetin supranationale instituties, zoals de NAVO en EU, als een bedreiging voor zijn machtspositie in eigen land zag.³¹⁶ Maar de breuk was voornamelijk een diplomatieke breuk, omdat de handel doorging als vanouds. Met de annexatie van de Krim in 2014 viel Rusland de

³⁰⁸ Bush institute, 'interviews Joetsjenko'.

³⁰⁹ 'Putin offered to divide Ukraine with Poland'.

³¹⁰ Stent, *Limits of Partnership*, 275-280.

³¹¹ Wilkinson, 'Why is Putin?'.

³¹² De Wijk, *Wereldorde*, 156-164.

³¹³ Charlotte Edmond, 'How much energy does the EU import from Russia?', *World Economic Forum* (17 april 2022), <https://www.weforum.org/agenda/2022/03/eu-energy-russia-oil-gas-import/> (geraadpleegd 13 juni 2022).

³¹⁴ Stent, *Limits of Partnership*, 275-280.

³¹⁵ Tsygankov, *Russia's Foreign Policy*, 232.

³¹⁶ Stoner en McFaul 'Who Lost Russia', 172-173; Michael McFaul, 'Putin, Putinism, and the Domestic Determinants of Russian Foreign Policy', *International security* 45:02 (2020) 95-139, 96-97.

wereldorde aan die was ontstaan sinds het einde van de Koude oorlog.³¹⁷

Sakwa is het hiermee oneens en stelde in 2017 dat Rusland zich wel binnen de internationale rechtsorde wilde schikken, maar dat Rusland zich presenteerde als de uitdager van de Verenigde Staten, de Europese Unie en de NAVO, gebaseerd op een andere cultureel-historische ideologie. Rusland breekt de orde niet af, maar creëert een plek voor Rusland binnenin die orde: als tegenpool en concurrent van de NAVO.³¹⁸ Sinds de annexatie van de Krim is er een situatie ontstaan waarin landen moeten kiezen tussen Rusland enerzijds of de Europese Unie en- of NAVO anderzijds. Neutrale landen zullen verdwijnen, schreef Sakwa.³¹⁹ Na Ruslands ‘speciale militaire operatie’ in Oekraïne in 2022, maakten Zweden en Finland bekend dat ze een aanvraag tot NAVO-toetreding zouden doen.³²⁰ Oekraïne en Moldavië werden kandidaat-lid en Kosovo wilde ook lid worden van de Europese Unie. Waarmee Sakwa’s punt dat landen zouden moeten kiezen werd bevestigd.

Maar de annexatie van de Krim in 2014 leidde niet tot een herziening binnenin (West)Europa. In 2015 ontstond er een soort stabiliteit, doordat de Minsk-akkoorden werden gesloten. Frankrijk, Duitsland en Rusland kwamen overeen met de Oekraïense regering en de separatistische vertegenwoordigers dat de strijdende partijen een gedemilitariseerde zone instelden, en dat er vergaande autonomie voor de regio’s Luhansk en Donetsk zou komen. Ook dienden buitenlandse troepen zich terug te trekken en er zou amnestie moeten worden verleend door beide partijen. Door de Minsk-akkoorden namen de beschietingen af en ontstond er tot februari 2022 een bevroren conflict.³²¹ Maar vervolgens besloot Poetin om de confrontatie in Syrië weer op te zoeken door in 2015 Assad militair te hulp te schieten. Dit illustreert de permanente conflictvoering van Rusland tegen het Westen sinds 2012. Rusland zocht de confrontatie op nadat het conflict in Oekraïne tijdelijk was gestabiliseerd.

Kortom, de breuk in de Russisch-westerse samenwerking trad op omdat Rusland geen interesse meer had in de pragmatische samenwerking. Dit was een direct gevolg van de demonstratiegolf die in de herfst van 2011 begon. Daarom vormde Maidan-revolutie en de democratische revoltes in Kazachstan en Belarus een bedreiging voor Poetins macht in Rusland. Poetin ging daardoor interveniëren aan de Russische grenzen in Oekraïne, Kazachstan en Belarus om de democratische

³¹⁷ Michael McFaul, ‘Putin, Putinism, and the Domestic Determinants of Russian Foreign Policy’, *International security* Vol. 45, No.2, (2020) 95–139, 96-97.

³¹⁸ Sakwa, *Russia against the rest*, 130-132.

³¹⁹ Ibidem.

³²⁰ Sune Engel Rasmussen, ‘Finland, Sweden Apply for NATO Membership, Breaking Decades of Neutrality’, *The Wall Street Journal* (18 mei 2022), <https://www.wsj.com/articles/finland-sweden-apply-for-nato-membership-breaking-decades-of-neutrality-1652854966#:~:text=Finland%20and%20Sweden%20formally%20applied,following%20Moscow's%20invasion%20of%20Ukraine>. (geraadpleegd 2 juni 2022).

³²¹ ‘Wat staat er in het akkoord van Minsk?’, *NOS* (12 februari 2015), <https://nos.nl/artikel/2018873-wat-staat-er-in-het-akkoord-van-minsk> (geraadpleegd 23 juni 2022).

revoltes te beëindigen. De ‘speciale operatie’ in Oekraïne gaat daarom sinds februari 2022 ook deels over de vrees voor democratieën aan de Russische grenzen. Niet de NAVO, maar de angst en een poging om demonstraties in Rusland te voorkomen leidden uiteindelijk tot een confrontatie tussen Rusland en het Westen.³²²

³²² Person en McFaul. ‘What Putin Fears Most, 18–27.

Conclusie

Dit onderzoek richtte zich op de vraag hoe de diplomatieke relatie tussen Rusland en de NAVO-landen zich ontwikkelde tussen 1991 en 2016. De hoofdvraag was welke factoren beïnvloedden de relatie tussen Rusland en de NAVO-landen sinds de val van de Sovjetunie tot 2016? Aan de hand van drie deelvragen is dit overkoepelende thema geanalyseerd: wat verwachtte Rusland na het uiteenvallen van de Sovjetunie van het Westen? Hoe beïnvloedden bepaalde impactvolle gebeurtenissen de relatie tussen Rusland en het Westen? En, waren er nog andere factoren die de relatie tussen Rusland en de NAVO-landen hebben beïnvloed?

Als eerste: wat verwachtte Rusland van het Westen nadat de Sovjetunie uiteenviel? Jeltsin was in de veronderstelling dat Rusland door het Westen werd aanvaard als bondgenoot en vooral als een gelijkwaardige partner van de Verenigde Staten. Jeltsin en zijn medestanders hadden immers zelf de Sovjetunie ontbonden en het communisme verslagen. Rusland ging er daarom vanuit dat na het opbreken van de Sovjetunie en het Warschaupact ook de NAVO zou worden ontbonden. Immers, de NAVO was een anti-Sovjetunie-alliantie en Rusland was sinds 1991 een partner van Washington geworden. In de vroege jaren negentig waren Russische liberalen bezig met het oprichten van een parlementaire democratie, maar de transitie naar een kapitalistische markteconomie leidde op de korte termijn leidde tot chaos: tijdens deze economische shocktherapie werd de prijsbeheersing losgelaten, waardoor de inflatie enorm steeg. Russische westernizers verwachtten dat het in het belang van Washington was om een anticommunistische en liberale regering onvoorwaardelijk te steunen met steunpakketten, zoals gebeurde na de Tweede Wereldoorlog in West-Europa. Dit gebeurde onvoldoende. Hierdoor was er in Rusland een gebrek aan geld, functioneerden instituties slecht, steeg de armoede, kregen criminelen de macht op de straat en werd liberalisme geassocieerd met chaos, wanorde en criminaliteit. Jeltsin voerde zijn economische hervormingen door via een referendum en parlementariërs die tegen wilden stemmen werden geïntimideerd. De Russische democratie erodeerde door geldgebrek en daardoor kregen nationalist en communisten steeds meer electorale steun. Het is echter de vraag of met een soort Marshallhulp de Russische westernizers de macht hadden behouden om de democratische transitie door te voeren. De geschiedenis heeft wèl voorbeelden waaruit blijkt dat zo'n transitie mogelijk was, namelijk in Duitsland en Japan. Hierbij was echter de onvoorwaardelijke economische steun cruciaal. Het Westen heeft misschien een mogelijkheid laten ontglippen door de Russische democraten onvoldoende steun te bieden om zo de communisten en nationalist buiten de deur te houden en de democratische en kapitalistische transitie te bevorderen. Een verklaring kan zijn dat onder het gedachtengoed van Thatcher en

Reagan het idee bestond dat democratie vanzelf zou ontstaan als er eenmaal een markteconomie bestond. In Rusland pakte dit echter anders uit. Hyperkapitalisme leidde niet tot dezelfde democratische transitie als in andere voormalige communistische landen. Juist het tegenovergestelde gebeurde en Rusland gleed af naar een autoritair land.

De tweede deelvraag focuste zich op welke gebeurtenissen tot een veranderende relatie hebben geleid tussen Rusland en de NAVO-landen. Deze masterscriptie heeft zes thema's geselecteerd om deze geopolitieke thematiek te analyseren: de NAVO-uitbreiding van 1999, de Kosovo-crisis van 1999, de *War on Terror*, de Kleurenrevoluties, de demonstraties in Moskou in 2011-2012 en de crisis in Oekraïne sinds de Maidan-revolutie begon in 2013-2014. De hypothese was dat deze internationale crisismomenten een belangrijke rol speelden in de veranderende diplomatieke relatie. Van deze zes geanalyseerde gebeurtenissen blijkt één gebeurtenis te hebben geleid tot de fundamentele breuk. Hoewel crisismomenten plaatsvonden naar aanleiding van de NAVO-uitbreidingen, Kosovo-crisis, de Irakoorlog, de Kleurenrevoluties en Poetins speech in de veiligheidsconferentie in München in 2007, leidden deze niet tot een fundamentele koerswijziging in Moskou en haar relatie tot het Westen. Ondanks dat vaak de Kosovo-crisis als breuk in de diplomatieke relatie tussen Rusland en de NAVO-landen wordt aangeduid, verandert er in 1999 in de Russische samenwerkingsbenadering weinig. Het was alleen een openbaring van het samenwerkingsconflict dat zich achter de schermen al jaren afspeelde.

De Clinton-archieven maakten duidelijk dat er al in 1994 voortdurend kritiek van Jeltsin was op het gevoerde beleid van de Verenigde Staten. Maar na elke crisis werd samenwerking met de Verenigde Staten voortgezet. Of het nu de NAVO-uitbreiding, de Kosovo-crisis of de oorlog in Georgië was: de samenwerking werd voortgezet nadat de crisis voorbij was. Bovendien is een breuk vóór 2008 ook onmogelijk te verklaren, omdat onder Obama vervolgens de Reset met Rusland werd afgekondigd. Ondanks dat Medvedev officieel president was, had Poetin de touwtjes in handen, dus Poetin stemde in met een verbetering van de relatie in 2008. Hoewel tegenwoordig de NAVO-uitbreiding wordt aangevoerd als bron van conflict, blijkt Poetin in zijn eerste twee termijnen zich nauwelijks bekommerd te hebben om de NAVO-uitbreiding. In 2000 wilde Poetin toetreden tot de NAVO en in oktober 2001 stelde hij dat de NAVO niet langer als een bedreiging voor Rusland beschouwde. Toen de NAVO in 2004 uitbreidde, reageerde hij daar onverschillig op. Na al deze crises kon de Reset onder Obama plaatsvinden, waardoor antikernwapenverdragen, wetenschappelijke samenwerking en andere bilaterale samenwerkingen plaatsvonden. De meeste Russen beschouwden de Verenigde Staten in mei 2011 bovendien als een bevriend land van Rusland. Daarom is een fundamentele breuk

niet te verklaren tussen 1991 en 2011. Op basis van de Clinton-archieven blijkt ook dat Jeltsins retoriek binnenskamers nauwelijks verschilde van de kritiek die Poetin uitte op het buitenlandbeleid van de Verenigde Staten in zijn eerste twee presidentiële termijnen.

De fundamentele breuk in de samenwerkingsrelatie tussen Rusland en de NAVO-landen trad mijn inziens niet op door een internationale crises, maar juist door één interne crisis. In de herfst van 2011 verrasten de demonstraties in Rusland het Kremlin. Deze demonstratiegolf was ongekend en deed Rusland herinneren aan de laatste dagen van de Sovjetunie. Poetin gaf de CIA de schuld van het opzetten van een kleurenrevolutie in Rusland: Hilary Clinton zou volgens Poetin een coup beramen in Rusland met deze demonstratie. Poetin koos ervoor om in Moskou met harde hand de demonstranten af te voeren en ze buitenproportioneel te straffen. Het Amerikaanse antwoord hierop was dat de Verenigde Staten Rusland sancties oplegde, waarop Rusland vervolgens besloot dat Amerikanen geen Russische kinderen meer mochten adopteren, waarop de Verenigde Staten Rusland nieuwe sancties oplegde. Oftewel: de demonstraties in Moskou leidden aantoonbaar tot een verslechtering in de samenwerkingsrelatie tussen Rusland en het Westen.

Toch is het niet de demonstratiegolf, maar vooral de gevolgen daarvan waarom dit mijns inziens een fundamentele breuk is in de Russisch-westerse samenwerkingsrelatie, en niet de crises in de twee decennia ervoor. De demonstraties van 2011 leidden tot een fundamentele breuk, omdat in tegenstelling tot voorgaande crises nu de samenwerking aantoonbaar verslechterde. Na de Kosovo-crisis volgde de samenwerking tussen Bush en Poetin in de *War on Terror*. Op Poetins memorabele speech in München in 2007 volgde Obama's reset in 2008. Na de demonstratiegolf in 2011 volgde er geen productieve samenwerking meer. De breuk was echter een diplomatieke breuk, want de handel ging wél door. Daarom is er sindsdien sprake van een trendbreuk, omdat de diplomatieke samenwerking niet als langer wenselijk werd beschouwd door Moskou.

Sterker nog, de Russische propaganda verspreidde allerlei samenzweringstheorieën en cultiveerde antiwesterse retoriek met nationalisme. Dit kwam doordat na de demonstratiegolf vanaf 2011 Poetins verhaal van economische voorspoed niet meer aansloeg: na de frauduleuze verkiezingen van 2011 ging juist de groep mensen die Poetin jarenlang steunde, en economisch profiteerde van zijn beleid de straat op. Poetin had daarom een nieuw verhaal nodig om zijn macht en inbreuk op de vrijheden van de bevolking te kunnen legitimeren. Een externe vijand was daarom essentieel voor Poetin. In dit narratief bedreigde deze externe vijand de stabiliteit in Rusland en daarom was een sterke en autoritaire leider zoals Poetin nodig op Rusland te beschermen tegen externe invloeden. De Verenigde Staten werden vervolgens als vijand

geïdentificeerd. Daaruit blijkt eveneens dat de NAVO-uitbreiding, de Kosovo-crisis en de Kleurenrevolutie in feite nauwelijks invloed hebben gehad op de radicale verandering van Rusland: pas vanaf 2011 kiest Rusland voor een permanente confrontatie en conflictvoering met het Westen. Na alle voorgaande crises ging de samenwerking door, maar dat veranderde sinds de demonstratiegolf in de herfst van 2011. Rusland was niet langer geïnteresseerd in de pragmatische samenwerking met de NAVO-landen, en daardoor verhardden de buitenlandse betrekkingen.

Het laatste thema van dit onderzoek behelsde de vraag of er nog andere verklarende factoren aan te wijzen zijn voor de veranderende houding tussen Rusland en het Westen? Een van die andere factoren is dat Rusland, naarmate ze autoritairder werd, de democratieën aan haar buitengrenzen als bedreigend is gaan ervaren. Daarom bestrijdt het Kremlin democratieën aan de buitengrenzen: niet de NAVO-uitbreiding, maar de democratieën vormden een bedreiging voor Ruslands autoritaire systeem. Vooral in landen waarmee Rusland claimt een taal, cultuur en geschiedenis te delen, ziet Poetin een democratische ontwikkeling als een existentiële bedreiging voor zijn macht in Rusland.

De demonstraties van 2011 waren hiervoor een wake-up call. Daarom greep Poetin uiteindelijk in: nadat de Maidan-revolutie slaagde, zag Poetin de democratie in Oekraïne als een gevaar. Wanneer Russen zich mogelijk zouden realiseren dat een democratisch systeem meer voordelen biedt dan het autoritaire Russische systeem, dan vormt de Oekraïense burgersamenleving een bedreiging voor Poetins macht in Rusland zelf. Dat lijkt de reden te zijn dat Rusland Oekraïne middels proxymilities aanviel in 2014 en in 2020 hielp Rusland Lukashenko om de democratische revoluties de kop in te drukken in Belarus. De Euraziatische Unie moest Rusland uiteindelijk de handvatten bieden om het Russische systeem buiten de Russische grenzen te promoten, te handhaven en militair in te grijpen in het uiterste geval, zoals in Oekraïne sinds februari 2014-2022 gebeurde.

Op basis van deze deelvragen concludeer ik dat er sprake van een asymmetrische confrontatie. Voor het Westen bleef de pragmatische samenwerking met Rusland bestaan. Sterker nog, de olie en gasdeals intensiverden namelijk na de annexatie van de Krim en MH17.

De NAVO en de EU zagen deze confrontatie pas aankomen nadat Rusland op 24 februari 2022 haar 'speciale militaire operatie' tegen Oekraïne afkondigde. De Europese Unie en de Verenigde Staten probeerden vervolgens met ongekende sanctiepakketten Rusland te straffen voor de grootste militaire operatie sinds de Tweede Wereldoorlog op het Europese continent. Pas toen besloten de NAVO-landen dat Rusland niet langer een partner was van de NAVO. Het conflict met het Westen lijkt echter in toenemende mate te maken te hebben met

hoe de machthebbers in het Kremlin hun macht legitimeren en minder met het beleid dat de NAVO voerde. De NAVO-uitbreiding belemmerde de pragmatische samenwerking niet.

Lange tijd is het concept gebruikt dat ook door Tsygankov werd gemoduleerd om de Russische politiek aan te duiden, door de houding van Russen tegenover het Westen in te delen in Westernizers, Statisten en Civilizationisten. Tot 1993 hadden de westernizers hun momentum. Vanaf oktober 1993, dus toen Jeltsin het parlement met tanks liet beschieten, nam de invloed van de statisten toe, het ontslag van Kozyrev en de benoeming van Primakov is hierbij illustratief. Vanaf 1994 tot 2011 is er eigenlijk sprake van pragmatische samenwerking: ondanks de kritiek onder Jeltsin en Poetin op de NAVO-uitbreidingen, ging de economische en politieke samenwerking door, de NAVO-uitbreiding leidde daarmee niet tot een significante verandering. Dat gebeurde na de demonstratiegolf van 2011 in Moskou wèl. Door Poetins verandering waarin hij een nieuw narratief nodig had voor zijn legitimering van de macht in Moskou, gebruikte hij sindsdien nationalistische propagandistische retoriek. Vanaf 2011 is er dus sprake van een langzame verschuiving van het statisme naar de civilizationists en inmiddels kunnen we ‘liberaal’ Medvedev nauwelijks nog onderscheiden van Poetins nationalistische propagandisten. Tussen 2011 en 2022 is er sprake van een verschuiving van het statisme, dus van de pragmatische samenwerking naar de civilizationists, dus van een onvermijdelijke confrontatie.

Toen Poetin zijn ‘speciale militaire operatie’ afkondigde waren de Europese leiders in shock. Hoe kon dit gebeuren en hebben westerse leiders belangrijke indicatoren gemist? Deze scriptie beschreef de diplomatieke geschiedenis van de afgelopen dertig jaar. De aanvankelijke goede relatie veranderde in nieuw wantrouwen en sommigen noemen het al een nieuwe Koude Oorlog of zelfs van een proxyoorlog tussen Rusland en de NAVO in Oekraïne. Maar, was er ooit wel sprake van een goede relatie? Is dat misschien niet de kern van de problemen van de afgelopen dertig jaar? Was de Koude Oorlog eigenlijk wél voorbij? Was er wel sprake van een goede relatie? Op basis van de Clinton-archieven blijkt dat het beeld dat er een goede relatie bestond tussen Rusland en het Westen onvolledig is. Ook Jeltsin haalde fel uit naar de gevoerde politiek vanuit Washington. Dus zowel Jeltsin als Poetin hadden kritiek op de kernpunten van het buitenlandbeleid van Washington. De NAVO-uitbreiding van 1999, de Kosovo-crisis, het opzeggen van ABM-verdragen, de Irakoerlog, de vermeende westerse betrokkenheid bij de Kleurenrevoluties leidden tot scherpe kritiek vanuit Rusland, maar Rusland was economisch niet bij machte om de confrontatie met het Westen aan te gaan. De kritiek leidde nooit tot het opzeggen van de samenwerking. Dat gebeurde pas in de nasleep van de demonstratiegolf in Rusland in 2011-2012. Sindsdien lijkt Rusland door propaganda en retoriek te hebben

toegewerkt naar een conflict met het Westen, maar het Westen bleef Rusland als (handels)partner zien. Pas vanaf de 2022 is er sprake van wederzijdse confrontatie.

Mijn masteronderzoek behelsde aanvankelijk de periode 1991-2016. Met de wijsheid van toen. Na 24 februari 2022 is de wereld er met de ‘speciale operatie’ van Rusland in Oekraïne er anders uit gaan zien. In dat licht bezien, volgt hier een slotopmerking. De reden waarom het Westen de invasie in Oekraïne van februari 2022 waarschijnlijk niet heeft zien aankomen is dat Poetins retoriek vanaf 2011-2012 niet beoordeeld werd als dreigementen aan het Westen, maar als binnenlandse retoriek. Zelfs de annexatie van de Krim leidde niet tot een herziende militaire visie in Europa. Er werd zelfs meer olie en gas uit Rusland gekocht dan daarvoor. Ondanks de waarschuwingen vanuit Oost-Europese NAVO-landen (voornamelijk Polen), verwachtten West-Europeanen niet dat Poetins woorden ook in daden omgezet zouden worden. Ik ben van mening dat Rusland zich tussen 2011 en 2022 heeft vervreemd van het Westen, maar dat westerse politici die signalen onvoldoende op geopolitieke waarde hebben geschat. Het Westen kon zich klaarblijkelijk niet voorstellen dat Rusland Oekraïne daadwerkelijk zou binnenvallen, ook omdat zo’n militaire operatie risicovol was en Oekraïne bezetten een enorme bezettingsmacht vereist die Rusland niet voorhanden had. Met andere woorden: de kosten zouden ongekend hoog worden en daarom zou Poetin het bij dreigen houden was de verwachting in Europa. De verklaring lijkt daarmee een gebrek aan voorstellingsvermogen dat Poetin bereid is om hele grote risico’s te nemen die wij als onuitvoerbaar beschouwen. Ondanks de waarschuwingen van de Amerikaanse inlichtingendiensten, konden West-Europese landen zich niet voorstellen dat Rusland daadwerkelijk haar voltallige leger zou inzetten om Oekraïne te bezetten bij haar ‘speciale militaire operatie’.

En toch deed Poetin het. Onmiddellijk hierna werden vanuit Europese hoofdsteden sanctiepakketten tegen Rusland en grote militaire investeringen afgekondigd. Het probleem lijkt te zijn dat Poetins uitspraken in de afgelopen jaren als binnenlandse retoriek werden opgevat. Door onvoldoende inlevingsvermogen van het Westen in de Russische dominante cultuurhistorische waarden, heeft vrijwel niemand voorzien dat Poetin daadwerkelijk een grootschalige oorlog zou beginnen in Oekraïne. George W. Bush jr. erkende toen hij zag dat Oekraïne daadwerkelijk werd aangevallen, dat hij Poetins woorden (dat Oekraïne geen staat zou zijn), serieuzer had moeten nemen. Dit lijkt illustratief te zijn voor dat het Westen dacht dat de Koude Oorlog afgelopen was, maar dat ze de Russische signalen onvoldoende hebben opgepikt. Daarom koos Rusland vanaf 2011 om de confrontatie met het Westen weer op te zoeken, mede ingegeven door de legitimiteit voor de zittende macht in Moskou.

Poetin noemde de val van de Sovjetunie de grootste geopolitieke tragedie van de twintigste eeuw en stelde dat Oekraïne niet bestond. Sinds Belarus de facto een vazalstaat van Rusland is geworden, veel voormalige Sovjetrepublieken loyaal aan Moskou zijn en met de bezetting van (een deel) van Oekraïne, heeft Poetin met de Euraziatische Unie de Russische invloed in de voormalige Sovjetunie gedeeltelijk hersteld en lijkt Rusland terug te zijn als grootmacht. Op 17 juni 2022 verklaarde Poetin op de Russische televisie dat alle voormalige gebieden van de Sovjetunie tot ‘historisch-Rusland’ behoren.³²³ Bush onderkende onder andere dat hij de woorden van Poetin onjuist had beoordeeld. Hopelijk worden Poetins woorden nu wèl op waarde geschat. De NAVO heeft simpelweg niet langer het privilege om dit als binnenlandse retoriek af te doen.

³²³ Kateryna Tyshchenko, ‘Putin considers entire Soviet Union to be historical Russian territory’, *Pravda* (17 juni 2022), <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/06/17/7353151/> (geraadpleegd 7 juli 2022).

Literatuurlijst

Primaire bronnen

Archieven

Clinton Presidential Digital Library, *National Security Council*,
<https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/57568>

Clinton Presidential Digital Library, *National Security Council*,
<https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/57569>

Kremlin Archive, <http://en.kremlin.ru/>

National Security Archive: <https://nsarchive.gwu.edu/document/16116-document-05-memorandum-conversation-between>

George Bush Institute, Freedom Collection, Interviews Viktor Yushchenko,
http://www.freedomcollection.org/interviews/viktor_yushchenko/?vidid=933.

President George Bush Archive, News & Policies, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/index.html>

Data banken

Levada Centre, <https://www.levada.ru/en/>

International Monetair Forum

World Economic Forum

Rapporten

Overheid

USAWC Strategy Research Project, <https://www.hsdl.org/?view&did=453037>

Strategic Studies Institute, <https://nuke.fas.org/guide/russia/doctrine/thrussec.pdf>

NGO's

Amnesty International, Rapport 1999,

<https://www.amnesty.org/en/documents/eur46/046/1999/en/>

Human Right Watch, Rapport 1999,

<https://www.hrw.org/legacy/worldreport99/europe/russian.html>

Kranten, tijdschriften en andere media

Accosiated Press

De Volkskrant

IRI

Nieuwsblad.be

NPR

NRC-Handelsblad

Nu.nl

Pravada

Radio Free Europe

Reuters

The Guardian

Times for Israel

The New York Times

Trouw

YouTube

Memoires en autobiografieën

Yevgeni Primakov, *Russian Crossroads Toward the New Millennium* (New Haven 2004)

Strobe Talbott, *The Russian Hand. A memoir of presidential diplomacy* (New York 2002)

Essays en wetenschappelijke analyses

Comparative Strategy
Economic and Political Weekly
European Security
Europe-Asia studies
Foreign Affairs
International affairs
National Interest
NATO Review
Problems of Post-communism
Royal Institute of Foreign
Strategic Studies Institute
The Atlantic
The Brookings review
The International Institute for Strategic Studies
World policy journal
Zahl

Bibliografie

Andreyev, Y., 'NATO on the threshold of expansion', *Moscow Zarubhnoye Voyennoye* Vol. 04, No.1, (1997) 18-41.

Antonenko, O., 'NATO and European Security', *Global Politics and Strategy* Vol. 41, No.1999, (2010) 124-144.

Arbatov, A., 'The transformation of Russian Military doctrine: Lessons learned from Kosovo and Chechnya', *Marshall Centre* (juli 2000).

Arbatov, G., 'Jeltsin kiest voor een gevaarlijke vlucht naar voren', *De Volkskrant* (7 januari 1995), <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/jeltsin-kiest-voor-gevaarlijke-vlucht-naar-voren~b1305d548/>.

Aris, A., en Tkachev, I., 'Long read: 20 years of Russia's economy under Putin, in numbers', *The Moscow Times* (19 augustus 2019), <https://www.themoscowtimes.com/2019/08/19/long-read-russias-economy-underputin-in-numbers-a66924>.

Bei, D., 'We Can't Save Syrians Anymore, But We Can Save the Truth', *Foreign Policy* (27 februari 2017), <https://foreignpolicy.com/2018/12/27/ugur-umit-ungor-syria-oral-history-project/>.

Bertram, C., 'Why NATO must enlarge,' *NATO Review* Vol. 45, No.1, (1997).

Bērziņa, L., 'Weaponization of 'Colour Revolutions,' *Journal of political marketing* Vol. 18, No.4, (2019) 330–343.

Blake, H., *From Russia with Blood. The Kremlin's Ruthless Assassination Program and Vladimir Putin's Secret War on the West* (Londen 2019).

Blank, S.J., 'Threats to Russian Security', *Strategic Studies Institute* (Juli 2000) 1-41.

Bremmer, I en Zaslavsky, A., 'Bush and Putin's tentative embrace', *World policy journal* Vol. 18, No.4, (2002) 11–17.

Camdessus, M., 'Russia and the IMF: Meeting the challenges of an emerging market and transition economy', U.S.-Russia Business Council (Washington 1 april 1998).

Charles G. C., 'You Have to Understand, George. Ukraine Is Not Even a Country', *The Huffington Post* (17 maart 2014) https://www.huffpost.com/entry/you-have-to-understand-ge_b_4976198.

Chubais, A., 'Russia should aim to create liberal empire in CIS', *Pravda* (25 september 2003), <https://english.pravda.ru/news/russia/52757-n/>.

Clinton, B., *My life*, (Londen 2004).

Cohen, S., 'Have 20 Years of NATO Expansion Made Anyone Safer?', *The Nation* (18 oktober 2017).

Cohen, S., 'Have 20 years of NATO expansion made anyone safer?', *The Nation* (18 oktober 2017), <https://www.thenation.com/article/archive/have-20-years-of-nato-expansion-made-anyone-safer>.

Dash, P.L., 'Rise and fall of Primakov', *Economic and Political Weekly* Vol. 34, No.24, (juni 1999) 12-18.

Dolgov, A., 'Navalny Wouldn't Return Crimea, Considers Immigration Bigger Issue Than Ukraine', *The Moscow Times* (16 oktober 2014).

Dragneva, R., en Hartwell, C.A., 'The Eurasian Economic Union: Integration Without Liberalisation?', *Post-communist economies* Vol. 33, No.2, (2021) 200–221.

Duk, W., *Poetin. Straatvechter bedreigt de wereldorde* (Amsterdam 2014).

Edmond, C., 'How much energy does the EU import from Russia?', *World Economic Forum* (17 april 2022), <https://www.weforum.org/agenda/2022/03/eu-energy-russia-oil-gas-import/>.

Edward, N.L., 'Add Poland, and NATO Is No More', *Los Angeles Times* (16 april 1997), <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1997-04-16-me-49162-story.html>.

Elder, M., 'Vladimir Putin accuses Hillary Clinton of encouraging Russian protests', *The Guardian* (8 december 2011), <https://www.theguardian.com/world/2011/dec/08/vladimir-putin-hillary-clinton-russia>.

Epstein, R.J., 'Kerry: Russia behaving like it's the 19th century', *Politico* (2 maart 2014), <https://www.politico.com/blogs/politico-now/2014/03/kerry-russia-behaving-like-its-the-19th-century-184280>

Eyken van, 'Merkel belt Obama: 'Poetin leeft in een andere wereld'', *Algemeen Dagblad* (3 maart 2014), <https://www.ad.nl/buitenland/merkel-belt-obama-poetin-leeft-in-een-andere-wereld~ac54ecb9/>.

Fawn, R., 'Realignments in Russian Foreign Policy: An Introduction', *European Security* Vol. 11, No.4, (2002) 2-3.

Ferguson, L en Hast , H., 'Introduction: The Return of Spheres of Influence?', *Geopolitics* Vol. 23, No.2, (2018) 277–284.

Foglesong, D., 'Putin from soulmate to archenemy', *Raritan* Vol. 38, No.1, (2018) 18–41.

Francis Fukuyama, *The end of history and the last man?* (New York 1992).

Galeotti,M., 'Inside-out: what changing Russian domestic politics mean for NATO', *NATO-Review* (12 november 2021), <https://www.nato.int/docu/review/articles/2021/11/12/inside-out-what-changing-russian-domestic-politics-mean-for-nato/index.html>.

Glaser, C.L., 'Washington Is Avoiding the Tough Questions on Taiwan and China', *Foreign Policy* (28 april 2021).

Goldgeier, J.M., 'Promises made, promises broken? What Yeltsin was told about NATO in 1993 and why it matters', *War on Rocks* (12 juni 2016), <https://warontherocks.com/2016/07/promises-made-promises-broken-what-yeltsin-was-told-about-nato-in-1993-and-why-it-matters/>.

Goldgeier, J.M., *Not whether but when. The U.S. decision to enlarge NATO* (Washington 1999).

Gorbatsjov, M., *Wat er op het spel staat. Mijn oproep voor de vrede en veiligheid.* vert. Gretske de Haan (Amsterdam 2019).

Gotz, E., 'Explaining Russia's Opposition to NATO Enlargement: Strategic Imperatives, Ideas, or Domestic Politics?' In: Daniel Hamilton en Kristina Spohr eds., *NATO and Euro-Atlantic Security after the Cold War* (2019) 481-494.

Heller, R., 'Russia's Quest for Respect in the International Conflict Management in Kosovo', *Communist and post-communist studies* Vol. 47, No.3, (2014) 333–343.

Hoeven, van der R., 'Een oorlog is goed denkbaar', *De Groene Amsterdammer* (12 maart 2014), <https://www.groene.nl/artikel/een-oorlog-is-goed-denkbaar>.

Hoffman, D., 'Putin Says 'Why Not?' to Russia Joining NATO', *The Washington Post* (6 maart 2000), <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2000/03/06/putin-says-why-not-to-russia-joining-nato/c1973032-c10f-4bff-9174-8cae673790cd/>.

Huntington, S., 'The clash of civilizations?', *Foreign Affairs* 72:03 (1993) 22-49.

Ivo van de Wijdeven, 'De volgende Europese oorlog zou weleens kunnen beginnen in dit Poolse stadje', *De Correspondent* (6 juli 2016), <https://decorrespondent.nl/4869/de-volgende-europese-oorlog-zou-weleens-kunnen-beginnen-in-dit-poolse-stadje/1188199023858-f0c47558>.

Jackson, W.D., 'Encircled Again: Russia's Military Assesses Threats in a Post-Soviet World', *Political science quarterly* Vol. 117, No.3 (2002) 373–400.

Jansen, M., 'Oekraïne: verdeeld, maar niet verscheurd', *Socialisme en Democratie* Vol. 73, No.1, (2016) 27–32.

Jansen, M., *Grensland. Een geschiedenis van Oekraïne* (vierde herziene druk; Amsterdam 2014).

Katz, M., 'Primakov Redux? Putin's Pursuit of 'Multipolarism' in Asia', *Demokratizatsiya* (Washington, D.C.) Vol. 14, No.1, (2006) 144–152.

Kennedy, J., *Een beknopte geschiedenis van Nederland*, vert. Simone Kennedy Doornbos (Amsterdam 2017).

Kramer, M., 'The Soviet Legacy in Russian Foreign Policy', *The Journal of Public and International Affairs* Vol. 134, No.4, 585-609.

Kramer, M., 'The Myth of a No-NATO-Enlargement Pledge to Russia', *The Washington quarterly* Vol. 32, No.2 (2009) 39–61.

Kozyrev, A., 'The lagging partnership', *Foreign affairs* Vol. 73, No.3 (1994).

Kuzio, T en D'Anieri P., 'The Causes and Consequences of Russia's Actions towards Ukraine' *International Relations* (16 juni 2018).

Kuzio, T., en D'Anieri, P., 'The Causes and Consequences of Russia's Actions towards Ukraine', *International Relations* (16 juni 2018).

Kuzio, T., 'From Kuchma to Yushchenko. Ukraine's 2004 presidential election and the Orange Revolution', *Problems of Post-communism*, Vol. 52, No.2, (maart 2005) 29-44.

Kuzio, T., 'NATO enlargement: The view from the east'., *European security* Vol. 06, No.1, (1997) 48-62.

Laruelle, M., 'Ideological Complementarity or Competition? The Kremlin, the Church, and the Monarchist Idea in Today's Russia,' *Slavic review* Vol. 79, No.2 (2020) 345–364.

Lieven, A., 'The new iron curtain', *The Atlantic* (1 januari 1996),

Lieven, D., *The End of Tsarist Russia. The March to world revolution* (New York 2015).

Lukin, V., 'NATO Expansion: press conference', *Disaramanet Diplomacy* Vol. 23, No.1, (1998) 1-2.

Lukin, V., 'Press briefing', 24 februari 1998, <http://www.bu.edu/globalbeat/pubs/ib28.html>.

Lynch, A. 'The realism of Russia's foreign policy', *Foreign Policy* Vol. 53, No.1, (2001) 7-31.

Lynch, A., 'Russia and NATO: Expansion and Coexistence?', *The International Spectator* Vol. 17, No.1, (1997) 81-91.

Marsh, C, Helen, A en Warhola, J., 'The Political Geography of Russia's 2004 Presidential Election' *Eurasian geography and economics* Vol. 45, No.4, (2004) 262–279.

Marten, K., 'NATO Enlargement: Evaluating Its Consequences in Russia', *International politics* Vol. 57, No.3, (2020) 401–426.

Marten, K., 'Russia and NATO: thesis of the Council of Foreign and Defense Policy', *Comparative Strategy* Vol. 15, No.1, (1996) 91-101.

Mazouwer, M., *Wereldheerschappij. De geschiedenis van een idee*, vert. Rogier van Kappel (Londen 2012).

McCWire, M., 'NATO Expansion: 'a Policy Error of Historic Importance', *International affairs* (London) Vol. 84, No.6, (2008) 1282-1301.

McFaul, M., 'Faulty Powers: Who Started the Ukraine Crisis?', *Foreign affairs* Vol. 93, No.6, (2014) 167-178.

McFaul, M., *From cold war to hot peace. An ambassador in Putin's Russia* (New York 2018).

McFaul, M., 'Putin, Putinism, and the Domestic Determinants of Russian Foreign Policy', *International security* Vol. 04, No.2, (2020) 95–139.

McFaul, M., 'Russia's Road to Autocracy' *Journal of Democracy*, Vol. 32, No.4, (2021).

McFaul, M., 'Vladimir Putin does not think like we do', *Washington Post* (26 januari 2022),

Milne, S., 'It's not Russia that's pushed Ukraine to the brink of war,' *The Guardian* (30 april 2014).

Myers, S.L., *De Nieuwe Tsaar*, vert. Ronald Fagel (vijfde druk; Londen 2016).

Milano, J.M., 'NATO enlargement from the Russian perspective', *USAWC Strategy Research Project* (1998).

Netjes, R., 'Oost-Ghouta de hel op aarde', *One World* (23 februari 2018),

Nijnehuis, H., 'Oorlog in centrum Moskou, 500 doden in Witte Huis gemeld; Jeltsins leger bestormt parlement', *NRC-Handelsblad* (4 oktober 1993),

O'Loughlin, J., en Kolossov, V., 'A risky westward turn'? Putin's 9-11 Script and Ordinary Russians', *Europe-Asia studies* Vol. 56, No.1, (2004) 3-34.

Ondrej, D., en Souleimanov, E., 'Czech Reflections on the Chechen Conflict: From Morality to Mainstream?', *Problems of post-communism* Vol. 54, No.3, (2007) 18-28.

Oosterveld, W., 'Assad gebruikt gifgas, Westen kijkt toe' *HCSS* (5 april 2017).

Oversloot, H., *De verwoesting van Rusland. Een politieke geschiedenis van Andropov tot Poetin* (Amsterdam 2017).

Pifer, S., 'Did NATO Promise Not to Enlarge? Gorbachev Says No', *Brookings* (2 juni 2022),

Pushkov, A., 'Don't isolate us: a view of NATO expansion', *National Interest* Vol. 48, No.1, (1997) 58-63.

Radchenko, S., 'Nothing but Humiliation for Russia: Moscow and NATO's Eastern Enlargement, 1993-1995', *Journal of strategic studies* Vol. 43, No.1 (2020)) 769–815.

Rasmussen, S.E., 'Finland, Sweden Apply for NATO Membership, Breaking Decades of Neutrality', *The Wall Street Journal* (18 mei 2022).

Rijs, B., 'Rusland beproeft Kosovo-recept in Tsjetsjenië', *de Volkskrant* (27 september 1999).

Robert, P., en McFaul, M., 'What Putin Fears Most', *Journal of Democracy* 33:02 (April 2022) 18–27.

Roth, A., 'Putin compares himself to Peter the Great in quest to take back Russian lands', *The Guardian* (10 juni 2022).

'Rusland wil Derde Wereldoorlog ontketenen', *Het Parool* (25 april 2014).

Saradzhyan, S., 'Does Russia Really Need Ukraine?', *The National Interest* (25 februari 2014).

Sarotte, M.E., *No one inch. America, Russia and the making of Post-Cold War Stalemate* (Londen 2021).

Sakwa, R., *Russia against the rest. The post-cold war crisis of world order* (Cambridge 2014).

Sakwa, R., *Frontline Ukraine. Crisis in the borderlands* (Londen 2016).

Schenkel, M., 'Ohne uns', *Duitsland Instituut* (19 februari 2003).

Schimmelpenninck, D., *Russian Orientalism: Asia in the Russian Mind from Peter the Great to the Emigration* (Londen 2010).

Shutser, M., 'A different Russia meets Putin's third term', *NPR* (6 mei 2012).

Smeets, H., 'Met Oekraïne is het gedaan', *NRC-Handelsblad* (28 juli 2014).

Smeets, H., *De Wraak van Poetin. Rusland Contra Europa* (Amsterdam 2016).

Smith, H., 'Russia as a Great Power: Status Inconsistency and the Two Chechen Wars', *Communist and postcommunist studies* 47:04 (2014) 355–363.

Smith, H., 'Russia as a Great Power: Status Inconsistency and the Two Chechen Wars', *Communist and post-communist studies* Vol. 47, No.4, (2014) 355–363.

Sperling, V., 'Putin's macho personally Cult', *Communist an Post-communist Studies* Vol. 49, No.1 (2016) 13-23.

Starink, L., 'Het uitzonderlijke leven van zondebok Jegor Gaidar, vader van de shocktherapie' *Raam op Rusland* (13 september 2021).

Steinberg, J., *Bismarck. A Life* (2011 Oxford).

Stent, A., 'Review of Russia: Farwell of the empire,' *World Policy Journal* Vol. 19, No.3, (2002) 83–89.

Stent, A., 'Russia and Eurasia survival', *Global politics and strategy* Vol. 62, No.4, (2020) 231-237.

Stent, A., *The limits of partnership. US-Russian relation in the twenty-first century* (Princeton 2014).

Surkov, N., 'Yevgeny Primakov on Ukraine: 'We somewhat overdid our coverage of events', *Russia Beyond* (4 juli 2014).

Suslov, D., 'The Russian Perception of the Post-Cold War era and Reactions with the West', *Harriman Institute* (Columbia University 9 November 2016) 1-11.

Szary, W., 'Polish ex-minister quoted saying Putin offered to divide Ukraine with Poland', *Reuters* (20 oktober 2014).

Talbott, S., *The Russian Hand. A memoir of presidential diplomacy* (New York 2002).

Toonen, E., *De Russische Tragedie onder Gorbatsjov en Jeltsin* (Soesterberg 2005).

Treisman, D., 'Why Putin Took Crimea: The Gambler in the Kremlin', *Foreign affairs* Vol. 95, No.3, (2016) 47–54.

Treisman, D., 'Presidential Popularity in a Hybrid Regime: Russia Under Yeltsin and Putin: Presidential Popularity in Russia', *American journal of political science* Vol. 55, No.3, (2011) 590–609.

Treisman, D., 'Why Putin Took Crimea: The Gambler in the Kremlin', *Foreign affairs* Vol. 95, No.3, (2016) 47–54.

Tsoukala, K., 'The Terror Attack At Beslan 'Nord-Ost' Revisited?', *Mountly Strategic Report* Vol. 01, No.2, (2004) 1-12.

Tsygankov A., *Russia's foreign policy. Change and continuity in national identity* (vierde druk; San Francisco 2019).

Tsygankov, A.P., 'The Russia-NATO Mistrust: Ethnophobia and the Double Expansion to Contain the Russian Bear', *Communist and post-communist studies* Vol. 46, No.1, (2013) 179–188.

Tsygankov, A.P., 'Crafting the State-Civilization Vladimir Putin's Turn to Distinct Values', *Problems of Post Communism* Vol. 63, No.1, (2016) 146-158.

Tsygankov, A.P., *Russia and the West from Alexander to Putin. Honor in International Relations* (Cambridge 2012).

Tsygankov, A.P., 'The Russia-NATO Mistrust: Ethnophobia and the Double Expansion to Contain the Russian Bear', *Communist and post-communist studies* Vol. 46, No.1, (2013) 179–188.

Tsygankov, A.P., 'Vladimir Putin's vision of Russia as a normal great power', *Post-Soviet Affairs* Vol. 21, No.2, (2005) 132-158.

Vennink, T., 'Russen begrijpen de onvrede van hun Slavische broeders en zussen in Belarus niet', *de Volkskrant* (31 augustus 2020).

Vladimir Lukin 'NATO Expansion: press conference', *Disarmanet Diplomacy* Vol. 23, No.1, (1998) 1-2.

Volkskrant-redactie, 'Oekraïne stemt voor associatieakkoord met EU', *de Volkskrant* (18 september 2013).

Wals, T., 'Zelensky strooit zand in de Russische propaganda', *NRC-Handelsblad* (23 april 2019).

Walsh, N., 'Powell strikes deal with Russia on debt', *The Guardian* (16 mei 2003).

Wijdeven, I, van de., 'De volgende Europese oorlog zou weleens kunnen beginnen in dit Poolse stadje', *De Correspondent* (6 juli 2016).

Wijk, R, de., *De Nieuwe Wereldorde* (vierde druk; Amsterdam 2019).

Wilkinson, T., 'Why is Russia's Vladimir Putin so obsessed with invading Ukraine?', *Los Angeles Times* (24 februari 2022).

Yaffa, J., 'Why Do So Many Russians Say They Support the War in Ukraine?', *The New Yorker* (29 maart 2022).

Zavadskaya, M., 'On the harmfulness of Russian polls', *Riddle* (4 mei 2022).

Zelikow, P., 'Beyond Boris Yeltsin', *Foreign Affairs* Vol. 73, No.1, (1 januari 1994) 44-56.

Zimmermann, W., 'Survey research and Russian perspectives on NATO expansion', *Post-Soviet affairs* Vol. 17, No.3, (2001) 235-261.